

REVISTA

FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL III.

I OCTOMBRIE 1936

NR. 10.

ION MINULESCU	Solilocul nebunului	3
GH. BRĂESCU	Amintiri	4
VIRGIL GHEORGHIU	Versuri	18
H. PAPADAT-BENGESCU	Rochia Miresii	21
CAMIL BALTAZAR	Traduceri din Rainer Maria Rilke	37
VIGGO BRÖNDAL	Hamlet, principe al Danemarcei	40
TRAIAN BRATU	Cărțile populare germane la Români	55
OCTAV ONICESCU	Intoarcerea la filosofie	77
ALEXANDRU MARCU	Alexandru Papiu Ilarian	92
G. M. CANTACUZINO	Bagdadul	103
JACQUES LASSAIGNE	Thierry Maulnier și viitorul culturii	110
CONST. GEORGIADÉ	Experiența mistică	117
EM. BUCUȚA	Scrisori trimise de Titu Maiorescu lui Duiliu Zamfirescu	133
C. NOICA	Cunoașterea spornică	156
ȘERBAN CIOCULESCU	Căragiale și politica	170

C R O N I C I

UN « CREANGĂ » AL MUNTENIEI de *Vladimir Streinu* (186); CRONICI ENGLEZE: SPORTUL de *Dragoș Protopopescu* (190); NOTĂ DESPRE POEZIA LUI T. ARGHEZI de *Mihail Sebastian* (194); ROMANUL UNEI ADAPTĂRI de *Pan M. Vizirescu* (199); ACTUALITĂȚI CULTURALE EUROPENE: THANATOS de *D. I. Suchianu* (207); PENTRU EVENTUALUL BILANȚ AL UNUI DECENIU de *Teodor Scarlat* (211); O LUCRARE DESPRE « PRINCIPIUL NAȚIONALITĂȚILOR ÎN TRĂTATELE DE PACE DIN 1919—1920 » de *Petru Comarnescu* (214); ACTUALITĂȚI FRANCEZE de *Ion Cantacuzino* (218); CHESTIUNEA STRĂMTORILOR de *Richard Hillard* (223).

REVISTA REVISTELOR

NUMĂRUL — 240 PAGINI — 25 LEI

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

REVISTĂ LUNARĂ DE LITERATURĂ, ARTĂ
ȘI CULTURĂ GENERALĂ

COMITETUL DE DIRECȚIE:

I. AL. BRĂTESCU-VOINEȘTI, O. GOGA, D. GUSTI,
E. RACoviȚĂ, C. RĂDULESCU-MOTRU, I. SIMIONESCU

Redactor șef:

PAUL ZARIFOPOL
(1.I — 1.V.1934)

Redactori:

CAMIL PETRESCU
RADU CIOCULESCU

R E D A C Ț I A
ȘI ADMINISTRAȚIA:
B U C U R E Ș T I III
39, B-DUL LASCAR CATARGI, 39
TELEFON 2-40-70

ABONAMENTUL ANUAL LEI 300
PENTRU INSTITUȚII ȘI ÎNTREPRINDERI PARTICULARE LEI 1.000
EXEMPLARUL 25 LEI

CONT CEC POSTAL NR. 1210

ABONAMENTELE SE POT FACE ȘI ACHITA PRIN ORICE
OFICIU POSTAL DIN ȚARĂ
MANUSCRISELE NEPUBLICATE NU SE ÎNAPOIAZĂ

EDITATĂ DE SECRETARIATUL GENERAL
AL FUNDAȚIILOR CULTURALE REGALE

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL III, No. 10, OCTOMBRIE 1936

BUCUREȘTI
MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ

SOLILOCUL NEBUNULUI

Ei, sunt cumiņi...
Eu, sunt nebun...
Dar cum Eu sunt ce-am fost mereu —
Poate că cel cuminte-s Eu —
Deși de cte ori le-o spun,
Eu pentru Ei... sunt tot nebun...

Ei mă urăsc, că nu-s ca Ei...
Eu  iubesc, că nu-s ca Mine...
Ei beau
Și mint, fără rușine —
Și 'n ochii prietenilor mei,
Trec drept nebun... că nu-s ca Ei...

Lor nu le place - amanta Mea...
Mie, nu-mi place - amanta Lor...
Ei văd cu ochii tuturor
Femeia...
Eu, n'o pot vedea
Dect cu-ai mei —
Amanta mea...

Dar cum din Ei toți, numai Eu
Nu sunt ca Ei —
Am să mă duc
De voia mea la balamuc —
Și fiindcă nu-mi va părea rău,
Cumintele, voi fi tot Eu !...

ION MINULESCU

A M I N T I R I

ȘCOALA DE PODURI ȘI ȘOSELE. VĂRUL JEAN. MARIQUETTE.
EXAMENUL.

Clădirea Școlii de Poduri și Șosele, înaltă, lungă, zidită în cărămidă aparentă ca o cazarmă nouă, ne-a intimidat. Sfioși, i-am dat ocol, salutând reverențios pe oricine se uita mai lung la noi, așteptând să ne întrebe — pe mine și prietenii de care nu mă despărțeam — dacă nu cumva am venit pentru examen.

Dar nu ne întreba nimeni. Portarul nici nu ne băga în seamă. Ne îndemnam între noi să-i vorbim.

— Întreabă-l tu...

— Da tu de ce nu-l întrebi?

— Il întreb. Ce, crezi că mi-i frică?..

Pornind hotărît spre dânsul, m'am oprit impresionat de șapca nouă, galonată, ce purta pe ceafă...

— Mata ești domnu portar?

— Ați venit pentru examen?

— Da... Nu știi mata când se ține?

— La cincisprezece.

— Și nu știi mata cu care obiect începe întâi?

— Du-te și citește, că e afișat pe sală.

— Da?... Mersi, n'am știut... Veniți, măi, încoace. Ce stați ca proștii!. Auzi, că e afișat înăuntru...

După ce am luat cunoștință, am plecat hoinari să vedem capitala. Teodor, care era practic, a propus să luăm tramvaiul. L-am ascultat, prinzându-ne din fugă, cum vedeam că obișnuiesc ceilalți băieți, găsindu-ne de joacă, coborîndu-ne, urcându-ne din nou, minunați că e așa de ușor, admirând tot ce vedeam.

Am mers până la Obor. Pe grătare — neobișnuite în Moldova — așezate dinaintea cârciumilor, sfârâiau cârnăciori ce împrăștiau miros de mirodenii și poftă de mâncare. Nu mâncasem nici unul din noi la birt. Nu cutezam să intrăm într'un local mare, cu oglinzi, cu mese albe, cu ușile deschise și ne era rușine să ne așezăm afară, în văzul lumii, la birturi mici, printre lucrători. Am mers o vreme nehotărîți, la întâmplare.

— Irra... măi, tare sunteți proști. Hai să intrăm...

— Intră tu.

— Nu aici.

— Da unde vrei?

— Hai să mai mergem.

— Duceți-vă, eu rămân aici.

Scoțându-ne pălăriile din stradă, am intrat într'un birtuleț, în care lume guralivă, bărbați și femei de toată mâna, mâncau claie pe grămadă, vorbind tare, dela o masă la alta, mestecând grăbiți bucăți de pâine, mari. Nu era nici o masă liberă.

— Ne ducem.

— Așteptați, se face loc numai decât... Pofțiți... Nu sunteți de aici? — ne întrebă după judecată scurtă, stăpânul, om gras, nădușit, cu creionul după ureche.

— Suntem dela Iași.

— Stați mult?

— Am venit pentru examen.

— Noi dăm examen la Școala de Poduri și Șosele.

Vorbeam cumiți, răspundeam pe rând, ghiontindu-ne, gata să rădem de răspunsul celuilalt, care se înclina roșind.

— Ce râdeți ca proștii?

— Prost ești tu...

— Pofțiți și luați loc... Doriți să mâncați cu porția sau luați cartelă?... Costă mai ieftin: nouă lei, treizeci de feluri...

— Eu iau cartelă.

— Nu lua.

— De ce să nu iau?...

— Stai întâi să ne luăm cameră... Cine știe unde om găsi, să vii pe urmă de o poștă...

— Scuză mata, nu putem lua cartelă... Azi mâncăm numai așa...

- Noi trebuie să fim aproape de Școala de Poduri.
- Da după ce dăm examen, dacă reușim, venim la mata.
- Eu plec.
- Nu stai la dejun?
- Trebuie să mă duc la vărul Jean... Să nu se supere. I-a scris de acasă că viu și poate m'așteaptă.
- Și ce faci de odaie?
- Căutați voi.
- Și unde ne întâlnim?
- Căutați cameră?... Vă dăm noi.
- Vezi, că nouă ne trebuie aproape de școală.
- Școala de Poduri?... E la doi pași... Pofțiți... De fapt, nici n'o închiriem noi, o închiriază cumnată-mea. Eu îi fac numai un *sirvici*, că-i văduvă și tânără, săraca...

O femeiușcă nu prea înaltă, curată, cu buze tivite, ne primi măsurându-ne din ochi, vorbind muntenește, pe când noi căutam să părem de familie, ziceam mersi, aprobam tot, întrecându-ne în politeți, renunțând la orice pretenție, silindu-ne să pierdem accentul, să-i cucerim preferința cu vorbe ce le credeam de spirit.

- E mică.
- Nici d-voastră nu sunteți prea mari.
- Și cam întunecoasă.
- Parcă aveți să lucrați la mașină...
- Numai să nu fie umedă...
- Nuu!... Că am făcut foc toată iarna. N'am avut chiriaș și așa m'am mutat eu.
- Atunci rămânem. Câtă chirie vrei mata?
- Treizeci de lei, așa am avut-o totdeauna.
- Nu-i scump... Dăm fiecare câte zece lei...

Cu noi mai stătea în gazdă un evreu din Moldova, misit de vinuri, care trata gazda cu o familiaritate ce o invidiam, mahnindu-ne pe câte trei, sfârșind prin a ne privi cu bănuială.

Am notat adresa și am plecat apoi să caut strada Esculap, unde ședea vărul Jean. Întrebam cu voce subțire de nătăfleț, scoțându-mi pălăria: nu știi mata unde-i strada Esculap?

- Strada *Insolac*... Nu știu... Mai întreabă d-ta pe altcineva.
- Ce stradă caută?...

— Dumnealui caută strada *Insolac*.

— Nu *Insulac*... *Esculap*. Șade un inginer care e văr cu mine...

— *Esculap*... *Esculap*... N'am auzit, nu e p'aici... Da ia d-ta o trăsură...

I-am mulțumit. Era simplu și seducător. Au, n'au, Moldovenii umblă cu birja. Mi-am făcut ghetele la lustragiu și i-am dat cincizeci de bani, fiindu-mi rușine să-i dau un gologan, cum obișnuiau vecinii mei de o clipă. Apoi am luat o trăsură din cele care se înșirau de-a-lungul trotuarului până la gară și ținându-mă superior celor care umblau pe jos am poruncit amabil: Du-mă mata în strada *Esculap*!...

Pe drum suceam capul în dreapta, în stânga, citind firmele și prețul curselor, pe tăblița din spatele caprei, ascunsă de pled, pe care-l îndepărtam pe furiș, de frică să nu mă surprindă birjarul, să creadă cumva, că n'am cu ce-l plăti, ori că vreau poate să mă tocnesc.

— Ce număr căutați?

— Numărul 9.

— Aici.

— Oprește mata.

Cursa era un leu. Dar mânase repede și alesesem trăsură lustruită, cu cai arătoși, cu roți galbene. Neștiind cât să-i dau, i-am întins o piesă de cinci lei.

— Dă-mi mata restul.

— Pofțiți, zice roșcovanul, sumecându-și livreaua de catifea ieșită de soare.

— Numai doi lei mi se cuvine?

— M'ai luat dela gară...

— Chiar așa, pe tăbliță e scris doi lei...

— Dumneata nu vezi ce trăsură?... Lasă că nu ți-am luat mult. Dela altul nu mai apuca rest.

Făcui grăbit o socoteală. Mai aveam douăzeci de lei. Mi se strânse puțin inima dar m'am recules repede, gândindu-mă că fără îndoială, avea să mă găzduiască ruda mea. Imi părea chiar rău, că n'am oprit birjarul să-mi aduc degrabă pachetulul.

Am intrat la vărul Jean, pe care nu-l cunoșteam, impresionat de poarta mare, de iarba răsărită în curte, de ușa de stejar sculptat

cu geamuri înflorite și am apăsat cu bătăi de inimă, pe care le-aș fi putut număra, butonul dela sonerie.

Am așteptat mult până m'am hotărît să mai sun odată. Nu venea nimeni. Am pornit să mă duc pe din dos. Dar dela colțul clădirii m'am înapoiat tiptil, cuprins de panică. Un moment mi-a venit s'o șterg. Dar în loc să fug cum avusesem intenția, cu îndrăzneala fricosului, am sunat din nou, apăsând butonul mult, fără sfârșit.

— Nu mai suna... Nu vezi că e stricat... Pe cine cauți?

— Aici șade d. inginer Jean Brăescu?

— Aici.

— Dumnealui e acasă?

— Dela cine ești?

— Du-te mata și spune c'o vinit vărul d-sale, conașu Jorj.

— Dumnealui nu e acasă.

— Da unde-i?

— E dus la birou.

— Nu-i nimeni?

— E cucoana, da nu s'a sculat încă.

O perdeluță de dantelă se mișcă la un ochi de fereastră.

— Du-te mata și vezi... Imi pare că s'o sculat.

— E, stai dar aici.

Peste puțin se înapoiă, bosumflată, simțeam bine, de nenorocul meu, pe care oamenii necăjiți îl cunosc demult.

— A spus conia să poftiți d-voastră pe la unu, că-l găsiți acasă.

— Așa?... Bine. Da nu știi mata cât e ceasul?

— Mă tem că unsprezece.

Am ieșit dezamăgit pe poartă. Prea era curat în curte. Știam dela bădia Ionică — dela el învățasem multe — că la casa unde nu se vede gunoi la grajd, să nu tragi. Porțile grajdului erau închise. Nu se auzea tropăit de cai, nu se vedea urme de roate. Bănuiam că n'au trăsura, lucru care micșoră considerațiunea mea pentru vărul Jean. Nu știam încotro s'apuc. Prefiram în buzunar banii ce îmi rămăseseră și, pentru întâia oară, mă gândeam cu teamă, ce am să fac când s'or isprăvi. Cuminte, îmi făcui planul să păstrez nouă lei de drum și restul să-l cheltuesc cu socoteală, mâncând numai pâine.

Eram obosit de drum, zăpăcit de zgomot. În jurul meu trecea lume peste lume, oameni îmbrăcați altfel ca la noi, unguroaice legate la cap, tramvaie supraîncărcate, pe care le urmăream cu ochii, precupeți, ce purtau în coșuri ce nu-ți da în gând, făcându-mă să râd de strigătele pocite ce scoteau din gâtul chinuit:

— Chiorb !... chiorb !... chiorb !..

N'am putut rezista ispitei. Am cumpărat un kilogram de pere și am pornit cu buzunarele pline, înaintea mea, căutând să nu mă răătăcesc. La tot pasul întrebam pe cei cu lanț la jiletcă: Mă rog matala, cât îi ceasu?...

— Măi, da parcă eu te cunosc pe tine...

— Și eu vă cunosc pe d-voastră, zisei rușinat, că m'a prins mâncând pe stradă.

— Nu ești tu Brăescu?

— Ba da, să trăiți, don căpitan.

— Bată-te să te bată... Ce cauți tu pe aici?

— Am venit să dau examen la Școala de Poduri și Șosele.

— Taci, măi !... Ei, bravo !.. Succes, Brăescule, poate c'o da Dumnezeu să te faci om de treabă...

M'am uitat lung după el. Imi pierise plăcerea de a trăi. Mergeam cu capul plecat, după ce aruncasem necăjit para ce țineam în mână. Cu oricare dintre ofițerii școalei m'aș fi întâlnit mi-ar fi făcut plăcere. Pe căpitanul C... care se îmbrăcase civil, nu-l putea suferi nimeni. Scurt, ignorant și brutal, nu deschidea gura decât pentru a jigni. Rând pe rând, îmi treceau prin minte pedepsele luate dela el, oprindu-mă la cea din urmă, pe care o așteptasem grea și care, ca în poveste, ocrotit de cine știe ce zână binevoitoare, se prefăcu în minune.

Intr'o dimineață, între două ore de curs, pe sala ce ducea la carcere, fumasem cu alți băieți, țigări chinuite ce treceau din mână în mână, înghițind lacomi, pe furiș, câte două, trei fumuri, oțărîndu-ne și plecam amețiți, satisfăcuți că ne otrăvisem. Rămăsesem cel din urmă să termin căpeșelul — aboneaua, cum îi ziceam noi — ce-mi frigea buzele.

— Brăescu, ai fumat... Să ieși la raport.

Mă văzuse caporalul de serviciu. Am plecat scârbit. Fumatul atrăgea osândă grea de carceră.

Când aștepti ceva neplăcut, timpul trece repede. Curând, am ieșit la apelul de prânz, ce se desfășura cu ceremonial nesfârșit, când se vesteau cei care urmau să fie scoși la raport, adică la judecata zilnică.

Cum mă văzu, căpitanul flueră satisfăcut.

— Zi, fumezi, . . . ai ?

Caporalul mă prinsese cu țigara în mână. Pentru noi, cei revoltați din școală era însă o fală să nu te dai prins. Negam tot cu încăpățănare, contra oricărei evidențe.

— N'am fumat.

— A fumat domnule ?

— A fumat, să trăiți, domnule căpitan.

— N'am fumat.

— Zi c'ai fumat.

— Dacă n'am fumat . . .

— Zi, n'ai fumat ?

— Nu.

— Ei, am vrut să te încerc . . . Dacă spunei drept, te iertam. Acum ai să mergi la d. comandant al școlii . . . Bagă-l la închisoare.

Am plecat, măcinând gânduri negre. Apoi cu inconștiența vârstei, deprins cu necazurile ca orice copil înstrăinat, zărind pe cornistul Horodincă, iubit de noi fiindcă trâmbița frumos, l-am chemat la fereastră și strecurându-i prin ventilatorul de tinichea o băncuță ștearsă, l-am rugat să-mi ia trei țigări mari de clasa a doua, fără carton și să-și oprească restul. Dintr'o țigară făceam patru. Am rupt un căpețel și după ce am fumat am ascuns restul în cutele capelului și am adormit pe patul de scânduri.

O mână m'a scuturat fără cruțare.

— Scoal' să mergi la raport.

Am plecat, urcând scările buimăcit de somn neîmplinit.

Colonelul Macarovici Gheorghe, comandantul școlii, era serios, impunător și drept. Rușinați să apărem în fața lui la judecată, ne sileam să-l cucerim, să răscumpărăm greșeala printr'o atitudine demnă, printr'o ținută ireproșabilă. Defilând pe dina-intea biroului său, am strigat, descoperindu-mă ca în fața arhanghelului: să trăiți, domnule colonel ! pocnind capelul în palma stângă, împrăștiind în jurul meu trei țigări mari schiloade, fără carton. Căpitanului nu-i venea să creadă ochilor.

— Domnule colonel, zise el grav ofensat, elevul m'a mințit că nu fumează și în fața d-voastră a avut curajul...

— Fumezi, nenorocitul...

— Nu fumez, să trăiți domnule colonel, am protestat eroic. Nu este capelul meu. L-am schimbat, se vede, la închisoare.

— Ce ai de gând?

— Domnule colonel, începui eu lăcrămând, nu știu eu singur ce să fac. Sunt pedepsit pentru toate nimicurile, n'am dormit în patul meu, nu țiu minte de când...

— Ia dă-mi registrul de note... Da... Note ai avea bunișoare... Ești bine la franceză, bine la germană, da de ce ai doi la algebră?

— Dacă sunt mereu la închisoare...

— Să-i ștergă toate pedepsele, hotărî el, după ce privise o clipă în zare... Te-am spălat de păcate, să vedem cum ai să te porți...

Am plecat zguduit de bucurie reținută. Biruisem.

În clasă povesteam triumfător, cu lux de amănunte, fălindu-mă cu răspunsurile dârze ce inventam, hotărît mai mult ca niciodată să fiu cel mai bun elev, să arăt comandantului școlii, pentru care mi-aș fi dat viața, că n'a avut a face cu un ingrat.

După masa de seară am început să așez în pupitru. Puneam cărțile, caietele, teancuri, teancuri, în jurul meu. Adunasem praful și gunoarele cu batista și luându-le în pumn, căutam unde să le arunc, fără să fiu văzut de sergentul care ne supraveghia.

Cumpănindu-mă așa, în spatele meu, Gh... un băiat care nu învăța nimic, căscă o gură leneșă, care mă făcu să uit de toate și cu repeziciune năzdrăvană i-am aruncat în gură gunoiul, stărnind în clasă chiulhan de bucurie, pe care nu-l putea stăvili nimeni.

Procesul a fost scurt. Peste câteva minute plecam la carceră...

Scena întregă îmi trecu sub ochi, înveselindu-mă. Mergeam râzând, gesticulând, vorbind în taină spre mirarea trecătorilor care întorceau capul după mine.

Apoi speriat că am lăsat poate să treacă ora, neștiind unde mă aflu, am întrebat pe un domn, alegându-l mai sărăcuț îmbrăcat, ca să nu-mi fie rușine:

— Nu știi mata unde-i strada Esculap?

Când am intrat din nou la vărul Jean, din casă se auzeau game ce se rostogoleau silitoare la pian. N'am avut nevoie s'aștept. Inainte de a pune mâna pe ivăr, ușa se deschise și mă găsii în fața unui drăcușor de fată, cu obrazul alb, cu ochi de mure, cu breton negru tăiat pe frunte, ca de paj.

— Georges ?

— Bonjour.

— Mama, vino să-l vezi... Dieu, qu'il est drôle.

— Veniți încoace...

M'am lăsat dus de mână într'un etac, unde pe o canapea sta în semiobscuritate, o cucoană înțâfnoșată care mă privea din ce în ce mai compătimitor, printr'un *face-à-main* ostil, ce mă pierdu cu totul.

— Pofțiți la masă, anunță feciorul.

Stam în mijlocul odăii, privind ca un lup încolțit, neputându-mă hotări să mă urnesc din loc, căutând o ieșire pe unde să mă strecur să plec în lume.

Indurându-se de mine, Mariquette, fetița cu părul negru, mă luă de mână și mă așeză fără ceremonie pe scaun, lângă ea, râzând cu poftă:

— Mon Dieu, qu'il est drôle!...

— Și eu vorbesc franțuzește... am îndrăznit să spun, regretând amar, căci deși vorbeam franțuzește binișor, mama ei mă privea așa de mirată, că mi se încleștară fălcile.

În fața mea, vărul Jean sarbăd, înalt, uscat ca un englez, nu-mi da importanță. Vorbea rar, mânca pe sponci, râdea cu gura strânsă, parcă fără curaj și el în fața nevستی-si. Ceva mai târziu, veni dela școală Zulnia, sora Mariquettei, rezervată, cu șorț negru, cu părul lins. Am schimbat cu ea două vorbe: bonjur și bonsoar.

Nu știi ce am mâncat. Refuzam tot. Abia am atins pâinea.

După masă am trecut cu Mariquette în salon. La pian erau așezate niște note deschise.

— Știi să cânti ?

Rămăsesem singuri.

— Știu, da mi-i foame...

— Ha, ha, ha!... Prostule, de ce n'ai mâncat ?

Plecă și se întoarse într'un picior, cu o farfurie de prăjituri, pe care mi le băga în gură, îndopându-mă ca pe un cățeluș de pripas.

— Știi să cânti și nemțește ?

— Sigur că știu.

— Parol ?

— Zău.

— Ia să vedem . . .

Nu trecu mult și cântam amândoi, parcă ne-am fi cunoscut cine știe de când, descifrând cu voci curate, copilărești :

Wiener Stadt
Wohl und Pracht

. . . . .

Mariquette era încântată. Cu ușile deschise, în etac, instalată în fundul canapelei, tanti, mai îmbunată, își albea mâinile moi, frecându-le cu o piele de căprioară.

Gata de plecare, vărul Jean trecu grăbit pe lângă noi și mă întrebă din ușă.

— Când dați examen ?

— Poimăine.

— Cu ce începeți ?

— Cu fizica.

— Știi ?

— Știu.

Apoi mă întrebă în surdină, coborînd ochii :

— Unde stai ?

— În Fundătura Griviței . . . Sunt cu niște băieți.

— Așa ? . . . Foarte bine . . . Du-te de mai citește. Am să dau eu pe la școală.

Imi fu milă de el. Mi-am luat pălăria să plec. Nu știam cum să-mi iau ziua bună.

— Nu mai stai ?

— Mă duc.

Vorbeam îndreptându-mă cu pași nehotărîți spre poartă.

— Când mai vii ?

— Mariquette ! . . . strigă o voce autoritară.

Ne-am despărțit. Ea fugi înăuntru, eu ieșii în stradă.

Singur, în Bucureștiul ce mi se părea pustiu, mergeam fără să văd, fără s'aud, dojenindu-mă în tot felul : Schitul lui Tărățăți-a trebuit ! . . . Satură-te ! . . . Vorbă ce mă legă de viață. Mă

gândii cu îngrijorare că va trebui să mănânc și azi, și mâine, și poimâine, că-mi va trebui, cum era afișat pe sală, toc, cerneală, hârtie. Mergeam iuțind pasul, neștiind încotro s'apuc. Calvarul începu din nou:

— Nu știi mata unde-i Fundătura Griviței?

Dar când m'am găsit între prieteni, m'am crezut acasă.

— Hai să mâncăm...

— Hai.

— Mergem tot acolo?

— Cum vreți... Hai tot acolo și pe urmă om vidè.

— Ce zici, reușim?

— Tu reușești, ai pe văru-tău inginer.

Deși bănuiam că n'are să facă nimic, îmi plăcea să fiu asigurat, bucuros să cred că o vorbă a lui văru Jean va face minuni.

— Și voi reușiți... Sunteți feciori de ingineri...

— Ei, să fie examenul la Iași...!

— Nu v'a dat scrisoare?

— Ba da... eu știu... să vedem...

Viața noastră se reglementa. Dimineața umblam hai-hui, cu mâinile la spate. După dejun dormeam. Seara, ne plăcea să mâncăm mititei la birt, afară, pe trotuar, bând pentru întâia oară șpriț, care ne înțepa nasul, ascultând țigani pîrpirii, ce scârțâiau din vioară și flașnetari ce măcinau melancolie.

Ne socoteam bucureșteni. Uitasem de examen.

În fine, într'o dimineață, spălați în grabă, cumințiți de grijă, pornirăm tăcuți, cu inima strânsă.

— Tu știi?

— Am învățat.

— Dacă suntem alături, să-mi spui și mie.

În ograda Școalei de Poduri mișunau candidații, băieți de toate vârstele, sărăcuți îmbrăcați, ce umblau legând prietenii, iscodindu-se.

Mărturisesc că nu știam nimic. La liceul militar, fizica începea abia în clasa a VI-a. În vacanță învățasem doar preliminările.

Nădejdea îmi era la copiat. În lunga mea carieră de intern, aproape n'a fost teză la care să nu copiez, glorie pe care o împărțeam cu câțiva colegi, fruntașii poznelor. Inventam metode noi. La profesorii severi copiam chestiunile grele în caietele minuscule,

pe care le prindeam de cot cu elastic, le țineam în palmă și la nevoie le dam drumul în mânecă.

Erau și profesori dezinteresați, la care copiam cu cărțile în poală, și mi s'au făcut ovații, când am avut curajul nepomenit să prind foaia din carte de haina pedagogului Gotzmer, care ne supraveghia și care știindu-mă năzdrăvan se așezase pe capacul pupitrului meu. Nu făceam teze prea bune, ca să nu dau de bănuit. Copiam cu modestie.

Școala și cazarma au un cusur fără leac: o singură metodă pentru temperamente variate: constrângerea. Nici profesorii, nici mai târziu militarii nu caută să convingă, ci să învingă, la elevi, la inferiori, orice act de curaj, orice dovadă de inițiativă, orice veleitate de evadare din comun.

Era o luptă ascunsă între mine și profesori, pe care îi consideram dușmani de moarte. Și îmi mergea bine. Am reușit întotdeauna. Târziu am băgat de seamă că, reușind prea bine, nu m'am ales cu nimic.

Prezentându-mă pentru examen la Școala de Poduri, dela început mi s'a făcut un semn, pe care — moștenire de la dădace — l-am socotit răuvoitor. Când să intru în clasă, o cioară zbură cârâind deasupra capului meu.

Ce poate fi mai batjocoritor decât o cioară!...

Am fost rânduiți în bănci, după alfabet. Apoi un domn sclivisit, urmat de doi tineri ce aduceau hârtie, stampile și cretă intrară în clasă fără veste, curmând orice zgomot. Ușile se închiseră parcă peste condamnați, despărțiți de restul lumii.

— N'aveți voie să vorbiți. N'aveți voie să vă mișcați de la loc. N'aveți voie să scoateți pe masă nici o carte. Vă anulez teza imediat. Scriți:

«Căderea corpurilor în vid».

Nu știam nici măcar cum să încep. Am lăsat să treacă puțin timp, pentru ca să mai slăbească vigilența supraveghetorilor. Mă prefăceam că scriu. Dar timpul trecea și ei nu se urneau de loc. Unul de pe catedră, ceilalți din colțuri, toți în picioare priveau neclintiți pe deasupra băncilor. Nu era posibilă nici o mișcare. Am reușit totuși să trag de sub mine cartea fără scoarțe, și ținând-o pe genunchi, o răsfoiam să caut căderea corpurilor în vid. Dar praful ce ieșea din ea m'a făcut să strănut și cartea mi-a

alunecat de pe genunchi, lăsându-mă încremenit de rușine. Unul din secretari s'a repezit, mi-a luat teza și cartea și le oferi domnului sclivisit ca pe niște trofee smulse inamicului.

— Lasă teza... Poftim cartea...

Și scriind cu creion albastru, cu slove mari, pe hârtia imaculată: « copiat », mă invită să plec acasă.

Am defilat prin fața clasei, silindu-mă, crezându-mă obligat să par nepăsător. Pe drum, împins de curiozitate am vrut să citesc căderea corpurilor în vid. Dar am constatat că ciudă că în locul cărții de fizică, luasem gramatica franceză. Socotindu-mă nedreptățit am plecat într'un suflet să povestesc vărului Jean întâmplarea.

Era acasă. L-am găsit în birou.

— Cum ai ieșit ?

— Tocmai asta voiam să-ți spun matale. Era un domn acolo, care spune c'am copiat, da n'am copiat... Dacă aș fi vrut să copiez, eram prost să viu cu cartea de franceză... Să nu crezi mata că nu sunt pregătit. Știi orice m'ar întreba din celelalte obiecte, dar fizica n'am învățat-o... Dacă ai fi mata așa de bun...

Vărul Jean, chinuit de o durere de măsea scrise o scrisoare cântărind termenii, o puse în plic, o lipi și mi-o dete...

Mariquette nu era acasă. Nu era nimeni. Nici un zgomot. Curtea părea pustie. Am cules câteva floricele din iarba ce se ofilea în curte și adunând un buchețel mai mult galben, l-am pus pe colțul scării de piatră.

Ce soartă o fi avut!...

Pe drum, neîncrezător, am deschis scrisoarea adresată directorului școlii, citind cu groază:

Inalt stimate Domnule Duca,

Așa este tineretul din ziua de azi. Nu învață nimic și aleargă numai la protecție...

Am rupt scrisoarea fără să citesc mai departe. M'am dus la gazdă, mi-am luat pachețelul și cu primul tren m'am înapoiat la Iași.

— Ce ai făcut? — m'a întrebat bădia, când a dat cu ochii de mine.

— Am căzut. Noi n'am făcut fizica...

— Ce v'a dat?

— Căderea corpurilor în vid.

— Și n'ai știut tu căderea corpurilor în vid?...

Trei zile n'am ieșit din casă. A patra zi a venit o scrisoare dela vărul Jean, care avea să schimbe cu totul, neașteptat, soarta vieții mele. Bădia, episcopul meu, mi-a dat-o s'o citesc. Am plecat cu ea, în fundul grădinii. Pe măsură ce luam cunoștință de conținutul ei, mă transportam în altă lume. Nu-mi venea a crede. După o scurtă introducere prin care nu regreta că n'am reușit la Școala de conductori de poduri și șosele, care după părerea lui nu făcea pentru un băiat de familie ca mine, îl sfătuia să mă trimeată la Nancy, unde să fac școala forestieră, împreună cu Alexandru, nepotul lui, care avea să urmeze și el ingineria.

Când am terminat, soarele lumina parcă mai puternic, pomii mi se păreau mai verzi, cerul mai albastru.

Apoi am fugit într'un suflet să mă întâlnesc cu prietenii mei, să le duc vestea, încântat de surpriza ce aveam să le fac.

— Ce ai să faci acum? mă întrebară ei compătimator. Te înscrii iar la liceu?

— Nu. Plec la Nancy.

(urmează)

G. BRĂESCU

S T A N Ţ E

I

M'adun semet din plângeri, din înfrângeri,
Din stingeri; pentru cine, suflet, sângeri?
Convoi ascuns de tâlc bătut, sărman
In mine se 'ntâlneşte ca 'ntr'un han.
Din hohote, din vaere mă 'nchegi
C'un brâu de ură viaţa doar mi-o legi,
Nisip de chin m'acopere încet,
Şi cresc mărgean, şi 'n funduri sunt schelet.

II

Din nu ştiu care vremi strămoşii plâng
In suflet: grotă cu un ciob de zare.
Lacrimile grele de mustrare
Simt parcă'n stalactite cum se strâng.
Spre adânc de grotă murmurul ascund
Ca pe-un pârâu becisnic şi fugar,
Dar valul mă acopere amar,
Şi visul lui se turbură în fund.

III

Ca un nivel de apă, ziuă, îţi descreşti hazardul.
Mă redeştepti pentru amurg amar cu bici de zori.
Pe fruntea-mi clipele-şi preling aromele şi nardul.
Cad pe trecut sigilii tari de lacrimă şi flori.
Fibre din mine-aleg sortit să leg bezna de cer.

Strein spre cine mă îndrept călcând noua viață?
 In brumele din capăt, cum aștept ca sub mister
 Să izbucnească limbi de jar din templele de ghiață.

IV

Sui carul meu cu spicul plin și gras.
 Pe dungă îndărăt la pasări las
 Chenar mărunț de paie nutritoare
 Să-și umple gușa lor nerăbdătoare.
 Fir de alt fir în mijloc strâns mă 'mbin.
 Prisosul înspre margini mi-l înclin;
 Un ciripit sătul se pierde 'n fund,
 Și-ajung pe creastă neted și rotund.

P S A L M

Păstorul meu, mă răzlețesc de turmă.
 Pe care drum să strig, să caut urmă?
 Mă zbat sub limbi de foc și de blestem
 Că nu m'auzi cum gem și cum te chem.
 In tăinuitul rod de pilduire
 Strivit în Tetravanghel și Psaltire,
 In cerul cu luceferii Tăi, pâlc,
 Abia de-ating înfricoșatul tâlc.
 Imi ispitești adâncuri fără nume
 Ori îmi vorbești prin lucruri și prin lume.
 Mă biciui cu o poruncă, mă supun:
 Luminile găsite le adun.
 Sunt din grădina ta zvârlit arbust;
 Mă 'nalț, am flori, dar fructu-i fără gust.
 Din Tine-s frânt, dar ruga mea risipă-i.
 Tot nimbul de lumină cum să-l pipăi?
 Smerită e chilia mea de trup.
 Nectar vreau să te strâng în suflet, stup.
 Așterne-mi peste cerul surd un semn,
 Că fără Tine, Doamne, ce însemn?

I M N

Vreau sufletul zdrobit sub teasc de Viață.
Așa să-l urc pe schele de vis nou.
Sub lespezile frunții, în ecou,
Toiag de gând să-mi verse dimineța.
Să mi-l frământ cu rouă când nasc zorii
Și cerul să mi-l sug în rădăcini.
Să-i smulg dureri ascunse ca pe spini
Și fraged să-i mustească 'n trunchi fiorii.
Calm să-i plutesc nădejdea lui de floare,
In alintări de slavă să o 'ncânt,
Uitând că-i bate miezul de pământ,
Să-mi gâlgâi cataractele de soare.
Atunci și lanț și stavilă de tină,
In clinchet cadă, ochii să'mi destunec.
Pe săniile de azur în flux s'alunec
Epavă spre marea de lumină.

VIRGIL GHEORGHIU

ROCHIA MIREȘII

— I S T O R I S I R E —

Nu fusese cu puțință ca Maria Liza, — Marisa sau Mally în intimitate, — să poată fi convinsă de avantajele numeroase ale unei nunți la moșie, mai ales în miez de August.

Era orășancă prin gust și din convingere. Indepărtată de mică de acasă pentru școli, după ce terminase studii — de altfel prescurtate și de agrement — decisese să nu se mai întoarcă la țară. Ii trebuise un pretext: vroia să urmeze lecții particulare de pictură, pentru care avea unele mici dispoziții.

În ce privește moșia — unde locuiau permanent părinții ei — cuvântul « la țară » ca și viața la țară, o nenoroceau. Nu iubea natura și nu cunoștea nevoia meditării sau chiar a reveriei, în schimb îi plăceau plimbările și petrecerile, ulița și dansul.

Juca tenis, fără pasiune, ba chiar cu sacrificiul lenii ei firești, dar tenisul era la modă și acolo se întâlneau fete și băieți — lucruri de căpetenie. Mally era foarte « flirt » — știa toată lumea — de fapt era o improprietate de cuvânt. Un contact permanent cu băieți — fie el chiar numai sportiv — era pentru Mally un pas înainte îngăduit, o atmosferă prielnică unor aspirații oarecum vagi dar și oarecât precise. Prietenele lui Mally șopteau între ele că flirtul ei nu consta, ca al lor, în cochetării de limbaj și de priviri la lumină și în văzul și auzul tuturor, ci era plasticizat de sărutări pe întuneric. De aceea chiar Mally era o jucătoare slabă la tenis, fiindcă îi era mintea aiurea.

Mally în adevăr nu înțelegea flirtul decât așa — și chiar așa îl socotea ca pe o aproximație a unor impulsii mult mai vii, iar sportul îl socotea ca pe un pretext, din cele pe care amorul le

caută și le modifică după epoci. Epoca în care trăia — cea imediat de după război, în provincie — Mally o prețuia prin comparația cu monotonia vieții fetelor dinainte de război. Auzise că la București emanciparea era încă mai mare, dar nu i-ar fi plăcut să stea la București, unde te pierzi și e greu să ai un rol, căci Mally era în felul ei ambițioasă; era și sentimentală — romantismul nu poate lipsi în amor, e un preliminar inevitabil, deși uneori enervant prin prelungire. Mally recunoștea puterea convențiilor sociale, dar când făcea cu ea însăși socoteli foarte sincere, își zicea că nu se poate cineva conforma lor la infinit. Credea trainic totuși, că o fată, pentru a putea cunoaște confortul în toate înțelesurile, trebuia să se mărite și urmărirea acest scop cu zel și cu toate mijloacele de care dispunea. Așa că Mally, de care se spunea că e cam ușurică, era pătrunsă de preocupările cele mai serioase, iar *nunta* se identifica pentru ea, cu rochia de mireasă. Nu era o frivolitate, era o adevărată pasiune, dacă nu chiar un cult.

Când Mally întâmpina cumva neplăcerea de a fi urmărită pe stradă de vre-un necunoscut, avea felul ei de a rezolva incidentul; mai adesea se oprea în loc; următorul descumpănit trecea uneori drumul, iar dacă era din cei ce nu-și pierd cumpătul, îi adresa cuvântul, scuzându-se. Interpelarea anonimă lua astfel un ton de conversație și necunoscutul devenea o cunoștință.

Mai ciudată era formula pe care la nevoie Mally o întrebuinta pentru a pune în evidență în fața agresorului, demnitatea ei ofensată. Vorbea dintru întâi, de o bunică a ei, Prințesa Cozadini, pentru care avea o mare predilecție. În fața nepoatei unei prințese, cavalerul adopta pe dată un vocabular distins și aventura căpăta un aspect de flirt monden.

Se întâmpla chiar ca vre-unul să fi auzit de numele Cozadini — mai ales prin Moldova — atunci cordialitatea era încă mai mare, Mally poftea pe noul ei cunoscut la tenis sau accepta invitația lui la o cofetărie, cu discernământ, căci Galațul e o provincie cu pretenții. Pe cei mai mulți, firește, nu-i mai revedea, erau numai mici măguliri ale uliței, dar nu poți ști unde-ți găsești norocul și ce căi își alege destinul. Alții urmau a o saluta ca pe o cunoștință, iar câțiva pătrundeau chiar în casa unchiului, firește, numai cei a căroră condiție socială îngăduia.

Prietenoașă, Mally se familiariza lesne, de aceea chiar era simpatică. Languroasă în priviri, vioaie în mișcări și caldă în vorbirea care uneori luneca dincolo sau alături, către subiecte oarecât riscate, își risipea cu dărnicie grațiile și uneori le localiza în cercări, încă neizbutite, care formau un mic zvon, ce înconjura reputația ei virginală. Ea, în fiecare sezon, regreta moda așa de frumoasă a rochiilor de mireasă.

La fizic, avea talie mijlocie, păr castaniu deschis, un oval plin al feții cu pielea foarte albă, ochii căprui, trupul împlinit deși svelt, gura cam mare. Era în totul frumușică, cu multă prospețime, și cu o siguranță de sine, pe care i-o da opinia ei că e foarte frumoasă. Așa cum era, plăcea la cei mai mulți și displăcea câtorva; avea deci și admiratori și detractori, ceea ce îi da oarecare importanță. Ea purta pe buze adesea un surâs de mulțumire de sine, ce nu-l știa.

Moșia părintească — al doilea subiect de mândrie după prințesă — era o mică proprietate de zestre a mamei ei, plină de datorii și pe care tatăl ei o cultiva, robindu-se vieții la țară.

La Galați, Mally locuia la un unchi, frate al tatălui ei, un rentier de treabă, însurat târziu cu o femeie tânără. Mica avere era făcută din comerțul grânelor pe timpul când lucrurile mergeau bine; n'aveau copii.

Încă din pension, Mally își luase precauțiunile. Se arătase amabilă, lingușise chiar pe tânăra mătușe, — care era bucuroasă să aibă o tovarășă să poată vorbi fleacurile încântătoare de care sunt preocupate femeile tinere; cu Mally putea glumi și risca confidențe.

La rândul ei, Mally era răbdătoare cu unele capricii ale Tantinei, știa că nimic în viață nu se dobândește fără ceva neplăceri. Mally cunoștea și beneficiile mari pe care le pot aduce cadourile mărunte și îndemânetică în fabricarea unor nimicuri: păpuși, perine și altele, nu cruța micile ei economii, împodobind camera Tantinei, căreia îi zicea acum pe nume: Fanny.

Atențiile lui Mally se dovedise rentabile; își trecea mai toate vacanțele la ei la Galați, în loc de a se plictisi la țară, între tatăl ei, un om ursuz, și mama ei, bolnăvicioasă. Chiar vara, Mally pleca adesea cu Unchiu și Tantina la băi, sau numai cu Fanny, care era fericită de puțină libertate sub tutela nepoțicăi.

În vilegiatură, Mally era încă mai serviabilă, calculând că un « sezon » valorează ceva osteneală. În viața de « băi », cele două, printr'o manevră îndemnatică, nu se supărau niciodată una cu prezența celeilalte; în schimb erau împreună când și unde trebuia; Mally știa cât profit aduce o zi pierdută la timp.

...De altfel timpul trecea. La 24 de ani, Mally care arăta ca o fetiță, avea în trecutul ei un mare amor cu catarturi destinate, a cărui soluție un moment păruse sigură și totuși căsătoria nu se făcuse; de atunci rămăsese Mally oarecum îngrijorată asupra viitorului, deși cu aspectul neschimbat al gingășiei și veseliei.

...În vara aceea însă, Tantina, din Poiana Țapului unde era instalată cu nepoțica, trimisese la moșie cumnaților, vestea bună a logodirii lui Mally cu un tânăr inginer, partidă bună și mare amor.

Era un anunț, nu o cerere de consimțământ, și în adevăr părinții discutasese numai între ei și de formă. Iși cunoșteau fetița, o iubeau și se bucurau că și-a găsit un rost. Totul concura spre o căsătorie apropiată. Din prima logodnă neizbutită, Mally își avea trusoul gata; dota era modestă, dar oarecât asigurată în moșioară, iar unchiul luase asupra lui cheltuelile de nuntă. Era un dar generos, căci tocmai asupra nunții, Mally avea idei hotărâte și foarte costisitoare.

Mally socotise totdeauna căsătoria ca pe un scop mare al vieții; în vederea ei se ostenise, îndurase neajunsuri, înfruntase riscuri, era firesc ca formalitatea nunții să aibă pentru ea importanță deosebită și să o dorească cât mai somptuoasă.

Logodnicul crezuse un moment că o cununie simplă, chiar la Poiana Țapului, ar fi fost și frumoasă și expeditivă, dar Mally refuzase; dimpotrivă, îl asociase proiectului complicat al unei sărbători, orânduite după socotelile ei. Mally vroia ca toată lumea să afle că se mărită, și cât mai multă lume și anume din Galați să ia parte la ceremonie. Vroia o zi de triumf asupra destinului — cel atâta de greu de căpătat, și asupra opiniei publice — cea atât de lesne de strămutat. Între altele hotărise că va fi « de o frumusețe rară », sub podoaba cât mai bogată a costumului de mireasă. Dorea să recompenseze bunul gust al mirelui, dar dorea mai ales să dea acelei zile tot fastul și tot sensul ei de hy-meneu. Unele fete preferă să strecoare o astfel de aventură, Mally dorea consacrare.

Luată dela început, aventura decursese cam astfel: în noaptea rece a Invierii, Fanny căpătase o pleurezie, de aceea plecase încă din Mai la Poiana Țapului. Mally se oferise s'o însoțească; în aparență era un sacrificiu, ea însă își făcuse socotelile: să plece la țară la părinți, sau să facă pe infirmiera pe lângă Fanny? Preferase cea din urmă soluție și avusese dreptate, socotind că dacă avea către Unchiu și Fanny multe datorii în trecut, avea și multe nădejdi de viitor.

La Poiana Țapului, climatul din fericire era admirabil și dacă nu sosise încă vizitatori, erau acolo, — când luai seama, — destui localnici. Mally începuse a cerceta resursele localității; dovedise două fabrici de cherestea, deci multe întreprinderi silvice și destui bărbați tineri și maturi ce puteau fi văzuți la Cantina Cooperativă, spre ora aperitivului. De aceea Mally luase asupra ei toate târguielile, tot ce era prilej de plimbare. Fanny se arăta o convalescentă foarte drăguță; din ipocondrie mobilizase în jurul ei pe doctorul fabriciei, pe doctorul de plasă, pe gazdă și o femeie de serviciu, așa că Mally avea multă libertate. Tantina primea adesea și o vizită dela Băicoi, un prieten de curând, un englez care-și trecea iernile la Galați. Casa unchiului, destul de mare, îngăduia să se închirieze o cameră de pe coridor. Englezul căuta locuință; nu-i convenise camera, dar îi plăcuse Fanny. Un « flirt » — cum zicea Mally — și care începea bine, cu flori, bomboane și alte cadouri.

În plimbările ei, Mally sta de vorbă cu fiecare, fără îmfumurare, dar cochetă din exercițiu și drăguță. Poiana Țapului posedea un loc de tenis, e drept pustiu, în schimb Mally într'una din zile, văzuse o echipă veselă de turiști pornind spre pădure; aflase că nu erau turiști, ci « domni ingineri », și trăsese concluzia că sportul, ce convenea momentului, era explorarea dealurilor și pădurilor, la mici depărtări, — căci Mally nu purta decât pantofi cu tocul înalt, — în schimb fusta foarte scurtă, un *chandail* și o beretă de lână albă, o prindeau foarte bine.

Doru Bîndu, se despărțise de ceilalți, inspectase « parchetele » mai apropiate și cobora, când Mally urca abia, cu un bastonaș elegant în mână, la ora memorabilă patru, într'o Sâmbătă din luna Mai. Doru era un băiat frumușel, pârlit tare, cu ochi verzi flămânzi și glas de cerșetor amoretat. Cămașa de flanelă cu guler

răsfrânt îi sta bine, așa de bine, încât Mally simțise un elan spontan și cuceritor.

Cele două săptămâni trecute la Poiana până atunci fusese oricât monotone pentru o fată așa de vioaie. Doru însoțise pe Marisa până aproape de casă și o invitase pentru a doua zi să aziste la tăiere în pădure.

Mally venise foarte exact câteva zile în șir; admirase lucrătorii, pomii și securile, apoi cum tocul pantofului se strâmbase puțin și cunoștința lor progresase mult, decisese că se vor plimba pe loc șes spre Bușteni, — când ! — timpul deodată devenind ploios, îi gonise spre un adăpost. Doru invitase pe Mally să ia o dulceață de munte la gazda lui; cum ploaia gonise și pe englez la vila lui Fanny, Maly avusese și scuză și motiv să primească invitarea. Un moment simțise îngrijorare la cuvântul « gazdă », de cum însă văzuse pe coana Preoteasa se liniștise, iar coana Preoteasa se amorzase din prima clipă de Mally.

Încă din pădure, Mally vorbise lui Doru, de Prințesa Cozadini, iar de vale vorbise de căsătorie — în genere. Doru se arătase uimit de prințesă și entuziasmat de căsătorie. Mally avea îndoieli bine motivate asupra jurămintelor bărbaților, dar nu se putea lăsa condusă de îndoieli, acum mai ales când era iar vorba de un mare amor.

Pe Mally iubirea o amețea și Doru avea un temperament impetuos.

Pe o zi de ploaie, la adăpost în salonașul doamnei Preotese, îmbogățit cu un artistic « milieu » lucrat de Mally, fata vorbise întâia oară de inelele de logodnă și Doru îi sărutase mâinile albe și pufoase. Zilele ce urmase, Mally se gândise la inele, dar fără a mai vorbi de ele, — din prudență dar și din narcoza pe care i-o da amorul; în după amiaza de Joi însă, Doru întâmpinase o scenă violentă de gelozie, pentru că în ajun lipsise la Ploești, fără de știrea ei.

Urmase o împăcare pasionată, la sfârșitul căreia Doru scosese la iveală o cutiuță în care odihneau două verighete, gravate cu numele lor și de forma bombată ce era pe gustul lui Mally.

Logodnica purta acum pe buze, un anumit surâs; surâs de triumf, dar conținut, din care amestec surâsul acela avea o expresie cam neghioabă. Sărutase pe Doru pe frunte spre purificare

și îi spusese cât s'ar fi bucurat bunica ei, Prințesa, dacă ar fi trăit.

Mally începea a crede cu dinadinsul, că scopul dublu al vieții — amor și căsătorie — se va realiza. Pusese inelele în poșetă, pentru a avea aerul că cere sfatul și consimțământul lui Fanny.

Tantina ceruse amănunte, se arătase nerăbdătoare să cunoască pe viitorul ei nepot, așa fel că încă de a doua zi Doru venise la vilă, unde după un dejun suculent, într'o atmosferă veselă, inelele care trecuse iar în buzunarul lui Doru, fusese schimbate de Fanny, încântată de rolul ei nou; totul mergea de minune.

Din toate punctele de vedere, Fanny socotise necesar să anunțe în aceeași seară vestea bună bărbatului ei și părinților lui Mally. Avea oarecare răspundere; sunt secrete care cer tăcerea, iar altele o cât mai grabnică publicitate. Părinții răspunsese tot grăbit, că au toată încrederea în cumnata lor și se bucură de vestea primită, — orice alt răspuns ar fi fost de prisos. În scrisoarea către bărbatul ei, Fanny pomenise și de englez, îl strecurase.

Vilegiatura urmase liniștit până la finele lui Iulie și tot așa logodna: — «timpul cel mai fericit al vieții» susura Mally. În August Fanny și logodnicii, reîntorși la Galați, pornise pregătirile. Mally avea încă de mult idei hotărâte asupra ceremoniei; pe programul ei figura tot ce poate înconjura cu fast ziua nunții; voia lux și zgomot, — cât mai mult zgomot; se ocupa singură de toate amănuntele: — lista invitațiilor, hârtia și formula de invitare cea mai elegantă.

Casa Unchiului suferea o adevărată stare de război; el se refugiase în camera de pe coridor, iar Fanny se arăta plină de o bunăvoință ce ar fi putut părea exagerată, dacă n'ar fi explicat-o în mare parte, persoana nașului. Fanny cununa pe Mariza, dar nu cu bărbatul ei — care n'avea mână bună — ci cu un englez, șef al unei societăți de uleiuri, acela chiar care toată vara pusese automobilul lui la dispoziția lui Fanny și care cercase a lua în casa lor o cameră de închiriat.

La Bușteni, unde cei doi tineri se logodise, cei doi nași prezumtivi se împrietenise, — cât de mult nu se putea ști, — atât numai era sigur, că Fanny credea că englezii sunt o nație foarte galantă și nimic nu le place mai mult — explica ea — decât să facă daruri și complimente.

Mally și Doru începuse a-și face socoteli serioase. Din examinarea mai de-aproape a situației, reieșise că Doru nu era chiar inginer, ci un fel de asimilat, — ceea ce nu scăzuse sentimentele miresei, — și la ce ar fi folosit să fi știut dinainte acest lucru !

Întreprinderea de despădurire pentru care fusese angajat Doru se termina în toamnă; era un amănunt mai grav, care inspirase lui Mally ideea bună de a propune lui Fanny ca naș, pe englez. Englezul putea găsi lui Doru o slujbă. Fericit amestec de beție în amor și de luciditate practică — căci în adevăr Doru căpătase un post la Bușteni.

Fanny prețuisese mult o idee care îngăduia lui Sir Gill Barren să fie introdus în chip firesc în intimitatea familială; raporturile ei cu englezul fiind la un moment care cere progrese. În ce privea cheltuelile de nuntă, Fanny și Mally aveau ezitări și melancolii înainte de a supune unchiului cifra — unchiul era bun dar econom. Se întâmpla însă ca englezul să fie de față la acele socoteli; el făcea cu optimism adunarea în lire sterline și cifrele apăreau micșorate.

La moșie, tatăl Marizei urmărea cu mulțumire mersul bun al lucrurilor, în schimb mama ei care avea o boală de inimă, trăia într'o permanentă emoție. Turburată la gândul că Mariza locuiește la Galați, departe de ei, cu grijă pentru viitorul fetei unice, vestea logodnei îi dase palpații, ideea pregătirilor de nuntă o agita, iar gândul că va trebui să aziste la nuntă o îmbolnăvise deabinelea. Consemnată de doctor la pat, plângea acum că nu-și va vedea fata mireasă. Nenorocită boală, transmisă de faimoasa bunică, prințesa Bianca, singură moștenire căzută în partea ei, afară de petecul de moșie și de un portret al celebrei străbune. Delicată, plângătoare, Mally o iubea mai puțin ca pe tatăl ei, cu care de altfel, semăna; în schimb adoptase portretul de familie de care era mândră și cu care se lăudase camaradelor de școală mai întâi, apoi tuturor.

Mariajul lui Mally era firește democratic, dar îl înnobila un mare amor cât și portretul de familie. La Galați unchiul și mătușa ei, fără a fi nobili, erau destul de bine cunoscuți, iar englezul era dela sine nobil, ca englez, cât și prin lirele sterline. Surâs uanume nu părisea acum chipul lui Mally.

La Galați Doru se instalase la cel mai bun otel, unde Mally îl vizita uneori, având atâtea lucruri să se consulte. La etajul întâi al otelului, era Clubul Agricol din care făcea parte unchiul, care întâlnind odată pe Mally pe scări decisese că e mai bine ca Doru să vie să locuiască chiar la ei acasă. Cum Mariza și Doru nu păreau a căuta singurătatea mai mult decât se cuvine, unchiul își zisese că ideea lui a fost bună. În adevăr, tinerii însoțeau bu-curos pe Fanny în cursele numeroase sau la cofetărie și teatru, unde le plăcea a fi văzuți, rareori Fanny ieșea cu unchiul și numai atunci logodnicii aveau prilej să privească luna deasupra Dunării de pe terasa casei.

Doru trebuia însă să lipsească la Iași pe o zi, trimis în ambasadă de logodnică, pentru a obține participarea la nuntă a unei mătuși, vară a mamei lui Mally și singură purtătoare a numelui Cozadini. Bălașa Cozadini, măritată cu fiul unui mare îmbogățit, dăruise drept zestre soțului ei numele de Cozadini, care suna mai frumos ca Ionescu-Manufactură. Suprimase încă titlul princiar ca ne mai fiind în ritmul vremii — se slujeau de el numai în voiaj. Tot de acord, soții Jean și Bălașa Cozadini înțelesese să cheltuiască într'un timp scurt, o avere mare, în călătoriile pe Coasta de Azur, unde amândoi jucau cu pasiune și pierdeau cu răceală.

Jean Cozadini, unic fiu al unei averi colosale, încă din adolescență se dedicase operei laudabile și delicate de a-și compune un tip.

Reușise la perfecție realizarea fizică și morală a unui vlăstar obosit de viață nobilă: — fața smeadă, fără tinerețe, cu rictusul impresionant al mușchilor care lucrau pentru echilibrul monoclului; privirea stinsă, vorba avară, aerul disprețuitor, caracterul silnic, mâinile și picioarele din fericire lungi, cea mai desăvârșită eleganță vestimentară și o frenezie rece în risipirea averii manufacturale. Manechin perfect, oamenii de elită de pretutindeni îl primeau ca pe un seamăn.

Studiase la Paris, fără a lua diplome, dar cu un adevărat talent pentru limbi străine, ceea ce-l făcuse a fi ani întregi candidat la postul de atașat de legație. Nu cruțase asemeni nimic pentru a fi cooptat membru al unui club sportiv din Paris, căci întreținea acolo cai de curse, care-l costau mai mult chiar ca nevasta cea

de neam. Deși prinț consort, el fusese acel care prezintase la Nisa pe soția lui, societății cosmopolite.

Prințesa Bălașa, al cărei nume era o traducere din Bianca, — avea în schimb acel ceva « care nu se cumpără, nici nu se do-bândește », « avea rasă ». Credea de altfel că a moștenit singură tot sângele albastru al străbunei și nu putea ierta timidei sale verișoare, cea care pe deasupra făcuse o mesalianță, că nu i-a cedat portretul de familie.

Pretindea că seamănă cu acel portret, ceea ce nu era exact. Așa sau altmintrelea, sângele albastru repartizat cu salturi și omisiuni, dase totuși exemplarul ce se numea Bălașa Cozadini; de vârful nasului ei, nas de un stil neimitabil, se strivea dela sine tupeul parveniților — cu excepția lui Jean, soțul.

Mally n'avea somn, din grija că numărul acesta de seamă, perechea Jean Cozadini, ar putea lipsi dela nunta ei; rugase pe mamă-sa să scrie verișoarei Bălașa, o scrisoare cât mai drăguță, dată fiind răceala ce exista între ele, răceală pornită dela acel tablou — deși Bălașa posedea un caiet cu însemnări de mâna însăși a Domniței Bianca, deci n'avea de ce fi supărată pe viață.

La gândul de a scrie Bălașei, mama Marizei se turburase încă mai mult, — firavă, și cu o inimă atât de slabă. De aceea chiar Mally neîncrezătoare, trimisese pe Doru la Iași cu mandat special. Iși pregătea astfel nunta cu sârguința unei bucurii asigurate; realiza un proiect îndelung studiat pe care trebuia numai să-l adapteze împrejurărilor. In calendarul ei, nunta era sărbătoarea cea mare, dacă nu și cea de taină.

Alături de preocupări nenumărate — episcopul, corul, ordinea cortegiului, cele șase perechi de domnișoare și cavaleri de onoare, copilașii care aveau a-i ține trena, bufetul, mica expoziție a cadourilor — problema centrală era rochia de mireasă. De câte ori o visase, de câte ori o închipuise !

Ar fi putut părea absurd, dar Mally dorise ca Doru să-i ofere rochia de mireasă și Doru dedicase acestui cap de operă, cinci mii din cele zece mii adunate din tăierea parchetelor de pădure. Așa era tradiția veche românească — auzise Mally — și îi rămăsese în minte. Rochia de mireasă, o dorea fără discuție bogată și « de toată frumusețea ». Încă dela pension avusese cu colegele

discuții, unele susținând simplitatea. Mally se aprindea și ieșea victorioasă: rochia de mireasă cât mai bogată.

Avea consultații cu Fanny și croitoreasa; cum albul îngroașă, și ea, la aer, odihnă și la regimul fericirii, se îngrășase puțin, rochia avea să fie dreaptă și lungă până în pământ. Profitase în schimb de moda broderiilor, comandând un desen minunat de perle și mătăsuri, care să acopere în întregime satinul mat alb.

Coafura era negreșit un lucru de căpetenie; nu-i plăceau florile de lămâiță, din care avea să poarte numai o cocardă, în schimb adora beteala și dansa plănuse o găteală somptuoasă. Făcuse repetiții numeroase și prelungi în fața oglinzii, obosită dar hotărâtă să-și țină rolul cu toată măreția cuvenită unei zile unice — căci deși legătura ei cu Doru începuse la fel cu orice altă aventură, o socotea acum ca pe o așezare definitivă, consfințită prin *Nuntă*, rit pentru care nutrea o misterioasă predilecție.

Fusese în adevăr o nuntă fără de greș; mica spaimă din ajun a unui guturai, se risipise și totul decursese de minune. Catedrala era somptuoasă cu luminile și preșurile ei de zile mari, invitații eleganți și numeroși, un cordon de jandarmi în mare ținută stăvilea mulțimea curioșilor, nici o dezordine în mișcările figuranților. Perechile de onoare care formau cortegiul miresei erau alese după talie și simpatii și Mally obținuse dela cele șase prietene care o însoțeau, să fie uniform îmbrăcate în roz, cu pălării mari la fel, întocmai ca la ducele de York.

Episcopul era un bărbat frumos, pe care Mally îl admirase adesea, căci era bisericosă, frecventând firește numai Episcopia, unde reculegerea n'o împiedica a aprecia înaltul Prelat — ceea ce ea, fără intenție necuviincioasă, numea « a flirta cu Prea Sfântul ».

Toaleta nașei era așa de elegantă, încât nici chiar apariția de mare senzație a Doamnei Bălașa Cozadini — înadins — nu stricase buna dispoziție a lui Fanny. Blondă, drăgălașă, tânără, turnată toată în valută forte, Fanny în rochia ei de « lamé » plăcea tuturor, bărbați și femei, iar nașul, care avea destule titluri pentru a provoca curiozitatea, purta fracul ca un englez ce era, deci perfect.

Prezența Bălașei Cozadini nu fusese tocmai ușor de obținut. Doru, bun diplomat din dragoste, declarase că nu se întoarce la mireasă cu un refuz. Față de un demers așa de stăruitor și sumar,

invitata cea de gală, mătușa cu nas obraznic și cu sânge albastru garantat, primise, deși era cu valizele pregătite pentru un voiaj.

Pe trecerea anilor, averea Manufacturistului, cernută printre degetele răsfirate ale fiului unic, se împuținase; acest lucru nu trebuia însă să fie simțit de alții și, în unele privinți, nici de ei singuri; nu putea lipsi voiajul pe Coastă, mai ales că jocul acum era o necesitate. Problema unei toalete de ceremonie stânjenea însă socotelile nobilei invitate. O rezolvase cu inteligență; avea rezerve de stofe prețioase, o cameristă pricepută, un gust sigur și original. Alesese o bucată de brocart, destinată cândva reinnoirii unei sofale; era o marfă de Genova, minunată ca țesătură și culori: pe un fond verde glauc, cum Marea îl reușește uneori, umbreau petele roșii ale unor desenuri ciudat estompate, flori de arabesc și de basm; un roșu fără definire, totodată brumat și catifelat, ceva ca florile unei grădini din Lună sub o rază piezișă a Soarelui.

Cu meșteșugul cameristei, doamna Bălașa croise din acel brocart un « fourreau » drept ca o armură, așa de strâmt încât la probă se dovedise cu neputință a păși și pentru a o despiedica trebuise a desface puțin jos, ca să treacă glezna fină, ceea ce era o inovare îndrăzneată. Pentru a purta o astfel de fașă, trebuia corpul doamnei Bălașa, fără oase parcă, fără grăsimi, numai din mușchi svelți.

Dintr'o tocă veche de catifea neagră, se amuzase făcându-și singură în fața oglinzii, un fel de bonet (genovez), ce-i prindea tot capul, cobora pe frunte până la sprâncenile trase în sus spre tâmple, pe când privirea lucea clipiri de piscică sub pleoapele cârpite — mișcare cam mongolă a ochilor verzi gălbui, care da nespusă originalitate feței pudrate cu ocre. Gura părea vopsită îndrăzneț și violent cu o culoare ce nu amintea totuși nici un produs al parfumeriei, un roșu de sânge prelins; părul tuns scurt — altă cutezanță — se zărea abia la ceafă, ca o umbră pe gâtul de adolescent, iar urechile erau dezvelite, indecent goale, — atârnavă totuși din lobul lor cercei grei, cumpărați de Jean Cozadini la Londra, dela un anticar, după o seară de noroc la joc, într'un club de noapte, nu din cele mai selecte: erau triunghiuri de aur acoperite cu plăci translucide de smaragde, ce mergeau lărgindu-se până ce atingeau umerii.

Foarte decoltată, căci toaleta avea a mai sluji în serile de gală la Monte Carlo, musafira avea pe umeri o manta de zibelină în miez de August.

Apariția cam excentrică a doamnei Bălașa Cozadini, fără de prinț consort, făcuse senzație, ocupând timpul cât se crezuse datoare mireasa să-și întârzie sosirea.

Unchiul plesnea într'un frac rămas strâmt și se menținea bucuros pe planul al doilea; tatăl lui Mally ocupase o strană, iar Doru — deși de mirare — era frumos ca niciodată în haina neagră a fracului cu care nu era deprins.

Băiat curățel când purta la pădure cisme de munte și giletca de lână, Mally însăși observase că hainele de oraș nu-i erau spre avantaj, reliefaו oarecare rusticitate, și iată că ținuta de nuntă și încă de nuntă mare, îl prindea frumos: nalt, mai subțire parcă, deși musculos, fracul i se turna pe trup și fața foarte oacheșă, reieșea bine din plastronul alb; gura plină pe dinții albi, arătați adesea într'un surâs optimist, insul, așa cum era, plăcea. Cineva șoptise că seamănă cu un ambasador mexican.

De ce ambasador și de ce mexican, și nu oltean de pe plaiul Jiului, prăjit de soare?

Un concurs favorabil de împrejurări înconjura rochia miresii. Mally calculase bine: dacă nunta e sărbătoarea cea mai confortabilă a amorului, apoi rochia miresii e cu adevărat tabernacolul acelei sărbători. De aceea Mally abdicase azi ființa ei în favoarea rochii de mireasă cu care se identifica, făcea trup.

Observase de mult — căci asista la toate nunțile la care era chemată și adesea intra în biserică la nunțile unor necunoscuți — observase că podoaba nupțială transfigurează; înfrumusețată sau urîțită, făptura învăluită în vestmântul simbolic apare schimbată; femeia e atunci numai un pretext; oricare mireasă sub podoaba ei capătă o aceeași însemnătate, primește timp de un ceas imnul măgulitor de voci ale corului, omagiul privirilor, freamătul asistenței, mai ales svonul masculin — dela adolescent la bătrân — al unui murmur de glumă turbure. Svonul acela Mally și-l dorise, și acum, îmbrobodită în candoarea vestmântului nupțial, îl primea cu o bucurie lăuntrică și cu pleoape modest plecate.

Fie că, postum, murmurul dubios care proslăvea totodată virginitatea și deflorarea, plăcea lui Mally; pentru a-l auzi,

dovedise cutezanță, înfruntase primejdii și gusta cu atât mai mult răsplata. O singură dată — căci Mally concepea căsătoria ca pe o așezare pe viață — o singură dată îți e îngăduită o astfel de pompă. Tradiție minunată, care trage după ea ca pe o trenă de cometă, un ritual atâta de bogat. Conștientă că trăește ceasuri memorabile, Mally strălucea de mulțumire. Se admirase îndelung în oglindă și acum se lăsa oglindită în ochii atenți ai tuturor. Eroismul ca și gloria podoabei de mireasă era beteala. Cine știe când, în copilărie, Mally va fi văzut întâi și întâi, acest aur și va fi auzit murmurul cu înțeleles obscur ce-l însoțea.

Sunt mirese care se vor acoperite cu un văl impalpabil; Mally alesese casca masivă de fir, asprimea acelei străluciri nu-i dăuna, sub podoaba poleită părea un idol cast, auriu.

Răsfirată pe umeri ca o mantie, beteala curgea barbară, acoperind o parte din trenă. Pe Mally o durea capul, pală, părea o tiparoasă istovită de parfumul ei însăși. În adevăr transfigurată și pentru întâia oară cu adevărat frumoasă, surâsul vag, surâsul unei satisfacții ce nu se poate abține și nici nu vrea a se mărturisi, surâs de obicei ușor prostesc, acum sub candelabre, apărea misterios, sacru.

Veselă de obicei, Mally acum părea copleșită de taina mistică a ceremoniei; totodată spășită și ostentativă, te purta cu gândul, la fastul impudic al cultului nupțial din toate timpurile. Toate cortegiile, dela cel barbar în sunet de Tam-Tam, până la cele mai rafinate proslăviri ale hymeneului, îți defilau obsedante în minte, privind-o. Era încarnarea însăși a miresii.

Cu sau fără de maliție, o prietenă exclamase: la întâia ocazie de a se travesti, Mally ar trebui să se îmbrace tot ca mireasă.

După cuvântul — s'ar putea zice — galant al Episcopului, asupra Tainei a 7-a, Mally, ieratică, așteptase felicitările, ceea ce îngăduise o defilare ceremonioasă a invitaților.

Tot cu solemnitate, perechea nupțială părăsise altarul, iar oaspeții și șampania așteptau de mulțisor, când, în sfârșit, sosise mirii dela fotograf, tocmai însă la timp pentru a face o nouă intrare de senzație.

Acasă, absența doamnei Bălașa Cozadini, care după actul de prezență pornise spre București să ia Simplonul și pe soțul ei Jean, această absență nu fusese simțită, dimpotrivă, străina care

figurase cu succes la cununie ar fi stânjenit cordialitatea unei adunări de buni cunoscuți și prieteni.

Singura lipsă esențială, aceea a mamei bolnave, fusese corectată prin darul a două brățări vechi de aur și diamante, a căroro valoare comercială, Mally și Doru o calculase. Mult mai frumoasă fusese ideea mamei de a trimite ca dar de nuntă, portretul Domniței Bianca Maria Cozadini, obiectul predilect al grandomaniei lui Mally.

Urcându-se în Lincolnul înflorit — căci nașul își cedase mirilor trăsura cea mai elegantă din două — urcându-se cu satisfacție în Lincoln pentru a porni spre Episcopie, Mally nu uitase a da ordin servitorilor ca portretul să fie pus în salonul de primire, deasupra canapelei. Acolo aveau a se așeza Mally cu Doru la întoarcerea dela fotograf, pentru noua serie a urărilor.

Ideie ciudată! Ca răspuns complimentelor, Mally arăta fiecăruia portretul explicând: Prințesa Cozadini, bunica mea, în rochie de mireasă. După formalitatea asta neprevăzută, cei astfel prezentați unui portret, rămâneau stângaci, — cum se întâmplă când ești victima stângăciei altuia, — și totuși impresionați, — cum sunt oamenii când nu pot bine înțelege. Unii surâdeau ironic, dar Mally nu observa, ea de obicei nu observa decât ceea ce îi venea în avantaj.

Scena cu portretul fusese totuși momentul culminant al sărbătorii. Tot ce urmase însemnase descreștere.

Portretul arăta o femeie tânără, pieptănată cu zulufi, cu o rochie decoltată după moda din epoca celui de al treilea imperiu. În fața tabloului, Gill Barren, nașul, întârzia singur, tăcut cum îi era felul, din care pricină Mally simțea nevoia a spune ceva. Dacă cel puțin și-ar fi reamintit povestea Domniței Bianca, așa cum i-o spunea adesea mama ei. Repeta numai că Prințesa era pictată în rochie de mireasă, fără a putea explica englezului mirat de ce, atunci, nu are pe cap nici o podoabă. Rochia de mireasă! Rochia de mireasă! — repeta Gill Barren.

Stau astfel toți trei, în picioare, izolați de oaspeți, sub acel portret. Mally se uitase la Doru, care zâmbitor nu părea plictisit; ea însă era obosită, simțea că i se trage fața, se proptea când pe un pantof, când pe celălalt; ar fi vrut să scape de Gill, deși interesul lui pentru portret o măgulea.

Zâmbitoare, Fanny se îndrepta spre ei. Albă, roză, fragedă, era cu adevărat o Puppet, cum o chema uneori Gill.

O vorbă de bine ! explica atunci Fanny, căci ei, asonanța cu-vântului nu-i plăcea.

Fanny avusese darul a sustrage pe Gill dela contemplarea portretului. Perechea profitase pentru a se retrage alături în buduarul lui Fanny, golit de mobile și unde tineretul flirta și dansa, după o melodie a unei plăci de gramofon.

Mirii fusese nevoiți a face un tur de dans, după tradiție. Valsul cu nașul, care era pe programul lui Mally, fusese dela sine suprimat, deoarece Gill nu dansa. Mally rămăsese acolo pe o canapeluță, alături de Doru, care, din timp în timp, îi șoptea ceva, făcând să-i apară « surâsul » topit însă, aburit de oboseală și de somn. La ora două, înainte de supeu, mirii se retrăsese pe nesimțite. Gill Barren, izolat uneori cu Fanny de restul oaspeților, repeta cu mirare, privind portretul: Rochia de mireasă ! Rochia de mireasă !

(urmează)

HORTENSIA PAPADAT-BENGESCU

DIN « CARTEA ORELOR »

I

Ție îți este hărăzit verdele
apuselor grădini, tăcutele albastruri
din ceruri fărmițate.
Roua miilor de zile,
profuziunea verilor de soare povestite
și limpezile primăveri cu străluciri și graiuri
ca dragile scrisori ce-ți vin dela femei.

Ți-s dăruite toamnele precum veșmintele de zile mari
ce 'mbracă amintirile unui poet.
Ți-i dăruită și Veneția, Kazan și Roma.
Florența îți va aparține și al Pizei Dom
și Troitzka-Lavra, mănăstirea
ce 'ntortochiată, sub grădinile din Kiew,
doarme 'n ulicioarele
întunecate și pierdute.
Moscova cu clopote ca amintiri
și glasuri, toate fi-vor ale tale; alăute, corn, alămuri,
și fiecare cântec cu prelunga-i rezonanță
va străluci 'nainte-ți precum nestemate.

Căci pentru tine se închid poeții în sihăstrie
și adunând imagini în tumult, și generoase,
se-avântă, se desăvârșesc în rime
și-s toată viața lor atât de singuri.

II

Și inima-mi îți e soție:
Este ca șnurul Noemiei, și-i ca Ruth.
Ea ziua 'mprejmue grămada ta de snopi
precum o slujnică ce rosturi mari slujește.

Dar seara ea sporește necurmat,
se spală și se 'mpodobește
și atunci când totul doarme, e în preajma ta
și vine la picioare de ți se așterne.

Și de-o întrebi la miez de noapte îți răspunde
cu mare simplitate: sunt Ruth, eu, slujnica,
întinde aripile peste roaba ta,
tu ești stăpânul.

Și-ți doarme inima până la ziuă,
la picioare, caldă de sângele tău.
Și ca o soață îți e dânsa, și-i ca Ruth.

III

Vecine Dumnezeu, dacă se 'ntâmplă uneori
că 'n nopți prelungi te stânjenesc bătând prea tare,
e fiindcă prea te aud eu respirând arare
și știu: ești singur colo 'n tindă
și dacă-ți trebuie ceva, nu-i nimeni
o băătură dibuirii tale să întindă.
Mereu adulmec. Doar un semn ușor
și-ți sunt aproape.

E între noi doar un îngust perete
întâmplător, căci s'ar putea
să cheme gura ta sau gura mea
și el se năruie
fără de zgomot, fără sunet.

Din chipurile tale e durat.

Și chipurile-ți stau 'nainte mea ca nume
și când vreodată 'n mine se aprind lumini
cu care adâncimea mea te precunoaște,
se împrăștie lumina 'n străluciri pe margini.

Și atunci simțirile ce 'n mine repede slăbesc
sunt fără patrie, Doamne, și de tine răzlețite.

Traducere de CAMIL BALTAZAR

HAMLET, PRINCIPE AL DANEMARCEI

ISTORIA UNEI LEGENDE

Se poate afirma, fără exagerare, că *Hamlet* a lui Shakespeare este drama cea mai universal răspândită a epocii moderne. Tradusă în toate limbile de civilizație — și chiar în esperanto — ea a figurat și figurează în repertoriul scenelor europene și americane. Un călător englez povestește că, pe la 1870, a văzut jucându-se scene din *Hamlet* la bâlciul cel mare din Nijni-Novgorod, în fața unui public alcătuit din Ruși, Persani, Armeni, Tătari și Chinezi.

De mai bine de două veacuri, toți marii actori au avut ambiția să interpreteze celebrul rol shakespearian: Garrick și Kemble, Kean și Irving în Anglia, Booth în Statele-Unite, Schröder și Moissi în Germania, Foersom în Danemarca, Kainz în Austria, Rossi și Salvini în Italia, Talma, Mounet-Sully și chiar Sarah Bernhardt în Franța.

Critica literară a făcut, din dramă și, mai ales, din protagonistul ei, un subiect mereu pasionant și veșnic nou: în Anglia, discuția începută de Shaftesbury și Fielding, reluată de Hazlitt și Coleridge, continuă cu Swinburne și A. C. Bradley; în Germania, însuși Goethe, în ale sale *Afinități elective*, inaugurează seria nesfârșită a teoreticienilor lui Hamlet: Schlegel, Gervinus, Kuno Fischer, Hermann Turck și alții. În Rusia, misterul pasionează pe Turgheniev și pe Tolstoi, în Danemarca pe Georg Brandes. În Franța, care, cu toate scrupulele și rezervele dictate de logica clasică, sfârșește prin a accepta pe *barbarul genial*,

discuția este deschisă în urma șovăielilor lui Voltaire și anglomaniilor abatelui Prévost și atinge culmea, în epoca romantică, prin Vigny, Lamartine și Victor Hugo; reluată nu demult de Anatole France și Marcel Schwob, ea inspiră încă și astăzi pe André Gide și pe Guy de Pourtalès.

Rezultă deci că, de mai bine de două veacuri, nu a fost epocă nici filozofie care să nu-și fi apropiat această stranie și atrăgătoare figură, care a avut de îndurat incarnațiunile cele mai extraordinare de variate.

La început, în concepția lui Mackenzie și a lui Goethe, Hamlet era un sentimental de factura lui Werther; apoi a fost privit ca un Faust, gânditor care cade victimă cugetării sale prea abstracte; pentru Germanii de acum o sută de ani, era tipul nehotărîtului, imagine a Germaniei divizate; în epoca mării străluciri a lui Schopenhauer, ajunge pesimist; apoi, către sfârșitul veacului, reprezintă omul modern, din ce în ce mai nervos și bolnăvicios: melancolic, abulic, neurastenic, nevropat. În zilele noastre, era fatal să se amestece și psihanaliza: Hamlet este clasificat astăzi ca exemplul tipic al faimosului complex œdipean.

După cum însuși Hamlet, nehotărît, se pierde în labirintul gândirii sale, nici criticii săi nu au ajuns — și fără îndoială nici nu vor ajunge vreodată — să se pună de acord asupra unei interpretări unice și definitive a caracterului complex al nefericitului principe. Figura lui e atât de bogată, caracterul său are atâtea ascunzișuri; e o statuie pe care o întorci într'una pentru a-i descoperi profiluri mereu variate. Hamlet va păstra deci pentru fiecare generație nouă, ca orice mare figură dramatică, ca însăși realitatea vie, ceva ireductibil, un reziduu irațional.

Aceasta nu vrea să zică însă cătuși de puțin că, în intenția lui Shakespeare, Hamlet trebuie să fie o enigmă. Drama apelează la simțul nostru de mister, ca oricare mare tragedie. Autorul însă a urmărit o țintă precisă, când a scris-o; Shakespeare lucrează într'un sistem dramatic foarte bine cunoscut; și-a prelucrat piesa într'un chip care poate fi urmărit destul de amănunțit; în sfârșit, a exploatat legende a căror istorie poate fi descrisă. Printre toate aceste probleme de ordine istorică — problemele relative la geneza tragediei — nu ne vom ocupa aici decât de ultima: problema izvoarelor lui Shakespeare.

Studiul izvoarelor prezintă, fără îndoială, un interes relativ secundar pentru înțelegerea lucrării lui Shakespeare, însă ne îngăduie totuși să întrezărim cum acesta a reușit să facă dintr'o legendă barbară, o mare dramă omenească. De altă parte, acest studiu va avea poate un interes metodologic, întrucât este vorba de o legendă, pe cât se pare, răspândită în mai multe țări și care a făcut obiectul a numeroase cercetări pentru mulți savanți.

*

Ca izvor principal, — direct sau indirect, — al dramei lui Shakespeare nu poate fi vorba, cu toate fanteziile anumitor shakespeareologi, decât de un singur text: un capitol din « Histories Tragiques » ale gentilomului francez François de Belleforest. Cum acest capitol, scris în preajma anului 1570, nu este decât o prelucrare a cărții a III-a a Marii Cronici Daneze a lui Saxo Grammaticus, putem rezuma ambele texte, obiect esențial al discuției noastre, printr'o singură povestire:

Horwendille, celebru pirat danez, intră în luptă cu regele Norvegiei, pe care îl bate și-l ucide. Intorcându-se în țara lui cu o pradă bogată, devine foarte popular și ajunge să ia în căsătorie pe *Geruthe* (*Gertrude* din Shakespeare), cu care are un fiu *Amlæth*. Prosperitatea lui trezește gelozia și lăcomia fratelui său *Fengon* (*Claudius* din Shakespeare).

Fengon, trădător viclean și dibaci, reușește să înlăture pe tatăl lui Amlæth și nu-i este greu, după săvârșirea crimei, să convingă pe Geruthe că nu l-a ucis pe Horwendille decât ca să o scape de un soț nedemn de ea. Geruthe se căsătorește cu Fengon, iar Amlæth nu mai are altă preocupare decât să-și răzbune tatăl. Pentru a-și aduce la îndeplinire acest proiect, simulează nebunia, ceea ce-i îngăduie să-și ascundă intenția și astfel e lăsat în pace. Demența sa, obiect de glumă a Curții, îl împinge la multe ciudățenii. E cu putință să-și recapete mintea prin dragoste? Regele îi face cunoștința unei femei (prima întrupare a *Ofeliei*), însă nici această stratagemă, nici sfaturile unui prieten (care va fi *Horatio* din Shakespeare) nu sunt în stare să-i smulgă secretul.

Plictisit, Fengon simulează că pleacă, pentru a da lui Amlæth ocazia să se destăinuiească mamei sale, în timp ce un om de

încredere (pe care Shakespeare îl va numi *Polonius*) se va ascunde în odaie, pentru a asculta. Bănuind prezența spionului, Amleth se preface nebun, cântă ca cocoșul, sare pe pat, dă cu piciorul peste spionul ascuns, îl ucide și-i fierbe cadavrul înainte de a-l arunca hrană porcilor (amănunt barbar, suprimat de Shakespeare). Apoi mărturisește mamei sale intenția sa de a se răzbuna, reușind să-i deștepte căința.

Fengon, întorcându-se, își caută în zadar complicele, și bănuiește că Amleth l-a ucis. Atunci se hotărăște să-și suprime fiul vitreg, însă, neavând îndrăzneala să-l lovească direct, îl expulsează din regatul său, însărcinând pe vasalul său, regele Angliei, să-lucidă.

În cursul călătoriei pe mare, Amleth fură paznicilor săi instrucțiile secrete ale lui Fengon, substituindu-le ordinul de a omorî pe acei care urmau să-l predea regelui Angliei; în timpul exilului său, intră atât de bine în grațiile regelui britanic, încât se căsătorește cu fiica acestuia.

Apoi se întoarce în Danemarca, unde știrea morții sale l-a precedat. Ajunge tocmai când se celebrează propriile sale funeralii (Shakespeare a făcut din acest amănunt înmormântarea Ofeliei). Profitând de faptul că musafirii s'au îmbătat, pune mâna pe o torță, dă foc castelului și urmărește pe Fengon până în camera sa, unde îl ucide cu spada.

În sfârșit, Amleth se justifică în fața sfatului notabililor, e proclamat rege și domnește multă vreme, spre marea fericire a poporului său.

În această formă medievală a legendei — formă care, cu toată barbaria ei, va tenta pe Goethe (o știm din scrisorile sale către Schiller) și va face obiectul unei tragedii, de altminteri slabă, a compatriotului nostru Oehlenschläger — sunt atâtea trăsături care se regăsesc în drama lui Shakespeare și care, combinate în acest fel, nu se găsesc aiurea, încât nu ne putem îndoii că Saxo, tradus în veacul al XVI-lea de Belleforest, este adevăratul izvor al marelui Will.

Ne putem totuși întreba:

1. A cunoscut direct acest izvor?

2. A găsit în tradițiile țării sale oarecare amănunte suplimentare?

3. A fost inspirat, în afară de acesta, de anumite evenimente din istoria timpului sau din propria lui viață?

Vom discuta pe scurt fiecare din aceste chestiuni.

În ceea ce privește izvoarele literare ale lui Shakespeare, s'au indicat trei posibilități:

1. Sau a cunoscut direct pe Saxo — ceea ce este foarte puțin probabil; slabele sale cunoștințe de limba latină, de care pomește amicul său Ben Jonson, nu erau suficiente pentru a descifra latina destul de grea a autorului medieval.

2. Sau a citit pe Belleforest în textul francez (lucru de care era capabil) sau într'o traducere engleză (din care este adevărat că nu s'a păstrat decât o ediție din 1608, adică posterioară celor două ediții in-quarto ale piesei lui Shakespeare).

3. Sau a prelucrat o dramă despre Hamlet care exista de mai înainte și care s'a pierdut apoi, piesă compusă probabil de Thomas Kyd și din care avem, pe cât se pare, o versiune posterioară în limba germană, sub titlul *Fratricidul pedepsit*.

Putem alege după plac între aceste posibilități, putem chiar să le combinăm; pentru scopul pe care ni-l propunem, diferența va fi neglijabilă, căci, la rândul său, Thomas Kyd nu a putut folosi decât pe Belleforest, iar Belleforest nu este în speță decât acela care a prelucrat pe Saxo.

În tragedia shakespeareană, nu se găsesc de loc amănunte folkloristice propriu zise: unii au propus o apropiere cu povestea gasconă a reginei pedepsite; s'a presupus existența, în tradiția engleză, a unei forme vechi a legendei, însă în chip vag și fără nici un început de dovadă.

Mai interesantă e însă problema originii culorii locale a lui *Hamlet*, care a fost explicată sau printr'o călătorie pe care ar fi făcut-o actorul-autor la Elsinore, sau prin identitatea pretinsului Shakespeare cu vre-un mare senior englez, ambasador la Curtea Danemarcei. Cea dintâi ipoteză este, evident, inspirată de un patriotism local, ușor explicabil și scuzabil, iar cealaltă prin mania, care pare de nedesrădăcinat, de a « demasca » pe Shakespeare; în cazul nostru, se poate spune că nici una, nici alta nu sunt indispensabile.

Cele câteva elemente daneze — care se reduc în fond la câteva nume proprii și la localizarea castelului din Kronborg,

universal cunoscut în acea epocă prin situația sa minunată și dominantă la intrarea în Marea Baltică — se explică ușor prin contactul sigur cu câțiva actori, tovarăși ai lui Shakespeare, care jucaseră la Copenhaga în fața regelui Christian al IV-lea, și poate și prin oarecare contact cu Curtea engleză a reginei Anna, principesă daneză. Rosencrantz și Guildenstern, nume daneze pe care Shakespeare le-a dat tovarășilor de călătorie ai lui Hamlet, erau printre cele mai celebre nume daneze în vremea aceea: un Rosencrantz și un Gyldenstjerne au fost membri ai Regenței în timpul minorității lui Christian al IV-lea, adică în timpul în care Shakespeare și-a pregătit piesa.

Ajungem, în sfârșit, la aluziile istorice și personale pe care unii au crezut că le găsesc în *Hamlet*. Se știe că, de curând, d. Abel Lefranc, profesor la Collège de France, a vrut să dovedească că intriga tragediei copiază de aproape o perioadă a vieții nenorocite a principesei de Scoția, care a fost soția lui Francisc al II-lea, apoi a lui Darnley și a contelui Bothwell. Un articol din *Figaro* a înșirat numeroase concordanțe care ar fi decisive, între viața Mariei Stuart și drama lui Shakespeare (sau, dacă voiți, a lordului Stanley). Toate amănuntele în legătură cu sfârșitul tatălui lui Hamlet s'ar regăsi în asasinatul lui Darnley, cu excepția unuia: otrăvirea prin ureche, care se găsește însă în istoria morții lui Francisc al II-lea, regele Franței, primul soț al Mariei Stuart.

Această teorie uimitoare a făcut senzație în presa daneză, unde a fost îndată supusă unei critici severe a specialiștilor noștri și, în deosebi, a d-lui Goll, magistrat danez.

Intr'adevăr, putem remarca:

Noua ipoteză nu poate avea pretenția nici să explice caracterul eroului — pretinsa enigmă sau misterul lui Hamlet — nici să lămurească legenda care, în epoca Mariei Stuart (și a lui Belleforest), exista de mai multe veacuri.

Ipoteza se reduce, în fond, la indicarea a două posibilități: Belleforest — și nu Shakespeare, care a apărut mai târziu — luând din Saxo legenda lui Hamlet, pentru a o insera printre nuvelele lui Bandello, în ale sale *Istorii tragice*, a vrut poate să facă aluzie la asasinarea lui Darnley, eveniment recent în vremea aceea. De altă parte, Shakespeare a putut să împrumute

din istoria lui Francisc al II-lea, amănuntul pitoresc al otrăvirii prin ureche. E meritul d-lui Abel Lefranc de a fi atras atenția asupra acestor două posibilități.

Biografii și criticii lui Shakespeare, istoriografii literari care au studiat pe *Hamlet*, revin într-una asupra ideii că o figură atât de extraordinară ca aceea a principelui Danemarcei nu putea fi imaginată, dacă nu ar fi existat oarecare legături între caracterul ei și acela al poetului. Acest punct de vedere realist și psihologic este, de sigur, prea strâmt, mai ales în cazul lui Shakespeare, care a imaginat o sumedenie de figuri, tragice sau nu, care nu au nimic comun cu Hamlet. Puterea imaginației și bogăția fantaziei sale au întrecut cu mult capacitățile criticilor săi. Aceasta nu înseamnă că nu se pot găsi în *Hamlet* unele amintiri intime, un ton personal al cărui echivalent se poate cu greu descoperi aiurea, în teatrul lui Shakespeare. De o parte, trebuie să recunoaștem în figura emoționantă a Ofeliei, o amintire a acelei Katherin Hamlet care, părăsită de logodnicul ei, se aruncase în Avon, lângă Stratford.

În amintirea ei, de sigur, Shakespeare dăduse numele de *Hamlet* (sau *Hamnet*, vechi nume englez) propriului său fiu, apoi eroului dramei sale. Este chiar posibil ca și quasi-identitatea acestui nume cu acela al eroului danez (*Amleth* la Saxo și Belleforest) să fi condus pe poet în alegerea subiectului, din care va face drama sa de predilecție. Fără îndoială, *Hamlet* e piesa sa cea mai intimă și cea mai filozofică, cea mai visătoare, aceea în care analiza sufletului omenesc și a gândirii domină mai mult ca în oricare alta. Se poate spune, împreună cu Anatole France, că Hamlet este un om, este omul, omul întreg. Hamlet, intelectual rafinat într-o lume în care numai forța are trecere, e omul Renașterii sau al Reformei (a studiat la Universitatea din Wittenberg), e un gânditor, un sceptic. Fără îndoială că trebuie să recunoaștem în *Hamlet* — și toată lumea este astăzi de acord — puternica influență a *Eseurilor* lui Montaigne, carte pe care Shakespeare a cunoscut-o din traducerea engleză a italianului Florio, și care a lăsat multe reminiscențe în opera sa și, mai ales, în *Hamlet*. Studiul pasionat al moralistului francez l-a făcut pe Shakespeare să reducă toate lucrurile la măsura omului, să le conceapă în raport cu omul, să le exprime în funcție de om.

Suntem astfel conduși să găsim în Hamlet doi oameni: unul nobil, franc, generos, — și chibzuit, șovăielnic, nehotărît, — altul brutal, cinic, răzbunător, acela care insultă cadavrul lui Polonius, care trimite la moarte, fără scrupule, doi tovarăși ai săi, care batjocorește pe Ofelia și își torturează mama. De o parte un *Cunctator*, de altă parte un *Viking*; de o parte aportul lui Shakespeare umanist, de alta acela al tradiției medievale și nordice.

Shakespeare a cules această tradiție dela Belleforest, istoriograf francez care, pe la 1570, aranjase după gustul său această legendă daneză, amplificând-o cu reflecții morale după gustul timpului și adăogându-i o sumedenie de întâmplări pentru a o face mai minunată și mai interesantă, împletind-o, în sfârșit, cu tirade lungi și frumoase, după moda antică, totul într'un limbaj care, deși ni se pare oarecum vulgar, n'a împiedicat însă, ci dimpotrivă, această carte a sa să se bucure de o vază imediată și generală.

Belleforest exploatează un izvor latin: marea *Cronică daneză* sau *Gesta Danorum* a lui Saxo Grammaticus. De aceea trebuie să punem acum problema izvoarelor acestui text savant dela începutul veacului al XIII-lea:

1. In această faimoasă legendă, cunoscută de Saxo în toată amploarea ei, e vorba de fapte istorice transformate de tradiția orală?

2. Sau de un mit sau basm popular transmis și modificat în răstimpul veacurilor?

3. Sau, dimpotrivă, de o lucrare originală cu fond literar, creație conștientă a unui spirit inventiv?

Aceste chestiuni au fost discutate cu atâta căldură, cu atâta abundență, încât bibliotecii datorite lui *morbis Hamleticus* estetic, trebuie să-i adăogăm și *corpus Hamleticum*, acumulare enormă de materiale care, de aproape sau de departe, sunt în legătură cu geneza legendei noastre. Sunt o sumedenie de fapte, de observații și de ipoteze, atât de considerabile, încât trebuie să renunț dinainte să discut cea mai mare parte, aceea care-mi pare de o valoare minimă sau nulă.

După Saxo, Hamlet este un personaj istoric, principe și rege al Danemarcei: o landă jutlandeză i-ar fi păstrat și numele și mormântul. Poeții și istoricii Evului Mediu au crezut probabil

în istoricitatea lui Hamlet, după cum au crezut, în toate timpurile, cititorii naivi și chiar savanții epocii romantice. Confirmarea acestei credințe se găsește în *Ammelhede*, numele unui sat în apropierea localității Randers, în Jutlanda, cât și în anumite tradiții locale, relative la un rege *Ammel*. Parte din aceste tradiții, care n'au ieșit la iveală decât în veacul al XIX-lea, pot foarte bine să-și tragă originea din însuși textul lui Saxo; și numele satului, probabil medieval, poate să fi servit tocmai de pretext lui Saxo pentru localizarea regelui legendar. Căci, la drept vorbind, Saxo nu știa aproape nimic — și lucrul acesta s'a dovedit în zilele noastre — din acest trecut măreț, de aceste fapte glorioase cu care și-a alimentat și și-a împodobit primele două cărți ale cronicei sale. Cronica sa e numai construcție, conjectură și invenție, după metodele pe care Evul Mediu și, mai ales, veacul al XII-lea, le moștenise dela antichitate. După cum, cu drept cuvânt, a spus Sainte-Beuve, cu privire la Virgiliu, pe care oamenii nu se mai săturau să-l citească și să-l imite: « nevoia de a se agăța de origini glorioase, asemănarea întâmplătoare a câtorva nume... unele întâmplări reale, exagerate și mărite, într'un cuvânt, mii de cauze, pe care le favorizează lipsa oricărui control și oricărei critici, dădeau naștere la povești și la fabule care, cu timpul, formau o opinie răspândită, în care ficțiunea și adevărul se confundau așa încât să nu mai poată fi descurcate, într'o urzeală subtilă și inextricabilă ».

Trebue deci să admitem că Saxo a putut să găsească în vre-o cronică anterioară (din Anglia sau Irlanda, de pildă), un Viking pe care a crezut că-l poate identifica cu eroul său, — chestiunea e conexasă cu aceea a etimologiei numelui lui Hamlet, prea tehnică pentru a putea fi cercetată în cadrul acestui articol; de altă parte, trebue să admitem că, în istoria controlabilă, nimic nu confirmă legenda, nici chiar existența principelui danez.

Dacă figura lui Hamlet nu aparține istoriei, ea trebue să fie, de sigur, de un caracter legendar, simplu produs al imaginației omenești, și să-și tragă originea din mitologie sau din folklor. Mitologii de pe la 1850 priveau, într'adevăr, pe Hamlet ca pe un mit cosmic, — simbol al primăverii, cred; Simrock, de pildă, și arheologii danezi ai epocii atribuiau originea mitului celor mai vechi tradiții thegonice ale Germanilor. Mai târziu, folkloriștii au văzut

în istoria tânărului Amleth o veche legendă din Jutlanda, culeasă de Saxo din gura poporului și pe care ne-am aștepta să o regăsim în tradițiile altor țări și epoci.

Intr'adevăr, s'a regăsit figura însăși a lui Hamlet în *Edda* și în *sagele* islandeze; s'au găsit urme de legende mai mult sau mai puțin asemănătoare în Anglia (*Havelock* de o parte, *Boeve d'Ham-tone* de alta) și chiar la Roma (legenda lui *Brutus*), fără să mai amintim de *Kalevala* finică sau de *Cartea Regilor* a lui Firdusi.

Printre aceste corespondențe și convergențe, unele sunt foarte vagi, ca acelea care tind să lege pe Hamlet de *Kalevala* (de altminteri recentă în redactarea ei) sau de poemul persan (foarte îndepărtat, sub toate privințele).

Altele, dimpotrivă, par reale (de pildă acelea care leagă legenda aceasta de cele cuprinse în anumite texte anglo-normande) sau chiar foarte izbitoare (cum este cazul când se compară *Amleth* al lui Saxo cu *Amlodi* din *saga* sau cu *Brutus* al istoricilor Romani).

Trebue să subliniem aci marile deosebiri cronologice care despart aceste mărturii diferite: unele sunt tardive (bunăoară *saga*, despre care este vorba, care nu datează decât din veacul al XVII-lea); altele, sunt contemporane cu Saxo: legendele anglo-normande din *Havelock* (veacul al XII-lea) și din *Boeve* (veacul al XIII-lea); nu e decât o singură mărturie antică: aceea a lui *Brutus*. În ce privește urma, evidentă, a legendei noastre, semnalată de multă vreme în *Edda*, — unde nu este vorba decât de o simplă aluzie la o expresie enigmatică întrebuințată de Amleth în simularea nebuniei sale, — trebue să subliniem că este vorba de *Edda* în proză, un fel de Artă Poetică, lucrare savantă a marelui scriitor și poet Snorri, compusă prin anul 1230 și, prin urmare, posterioară cu câțiva ani operei lui Saxo, pe care trebue să o fi cunoscut. Nimic nu dovedește, în fond, că adevărata legendă a lui Amleth ar fi existat înainte de Saxo.

După ce am stabilit aceste lucruri, ne putem întreba:

1. Care este filiația (dacă există) între diferitele forme ale legendei?

2. Care este raportul (dacă este) între legendă și istorie?

3. Care este originea legendei? Unde și când a luat ea naștere? Prin ce mijloace și prin ce etape s'a răspândit?

Pentru a răspunde la aceste întrebări, s'au propus o sumedenie de teorii care presupun, toate, o origine veche și populară și o difuzare orală a legendei. În loc de a enumera amănunte fără sfârșit, mă mulțumesc să rezum trei tipuri de filiații:

1. După teoria lui Zenker (1905), legenda antică a lui Brutus, adăogată legendei lui Bellerophon, ar fi dat naștere unei forme posterioare (x), care e, în același timp, izvorul legendei persane și a unei forme (y) care poate fi privită ca irlandeză, și care, la rândul ei, este izvorul unei forme (z), punct de plecare al lui Saxo și al *sagelor*, etc.

2. Potrivit unei teorii propuse de savantul suedez Nordfelt (1927), legenda lui Brutus ar fi dat naștere unei forme posterioare (x), care poate fi localizată sau la gurile Rinului sau, poate, în Irlanda, și care este izvorul unei forme engleze (y), care, contaminată cu elemente celtice, ar fi mama legendei jutlandeze (z), izvorul lui Saxo, etc.

3. Teoria, foarte recentă, a lui Schneider (1934) caută să simplifice lucrurile: ea presupune un prototip unic, care urmează a fi localizat în Sud-Estul Europei, îmi închipui la Sciți, punct de plecare presupus al tuturor formelor atestate: persană și romană, nordică și finică.

După cum se poate lesne vedea, aceste construcții ale folkloriștilor și folklorizanților prezintă greutatea numeroase și îngrijorătoare.

Ele presupun toate un număr nesfârșit de intermediari pur ipotetici, foarte grei de datat și de localizat, și migrații care nu sunt decât simple posibilități.

Filiațiile — construite evident după modelul gramaticii comparate — care se întind asupra unor epoci și unor spații destul de vaste, sunt într'atât de arbitrar, încât, în locul lor, pot fi substituite altele, aproape la infinit. Toate vor fi, în aceeași măsură, de necombătut; nici una nu va fi verificabilă.

Aceste filiații sunt adevărate jocuri de spirit ale savanților, himere care, prin lipsa lor de temei cât și prin reînnoirea lor constantă, corespund creațiilor multiple și totdeauna schimbătoare ale imaginației populare.

Aproape toate apropierea care sunt la baza acestor filiații himerice au un caracter foarte vag; se referă la amănunte prea puțin

numeroase, prea puțin caracteristice (și care, adesea, pot fi derivate unul dintr'altul), se referă succesiv la combinații diferite ale aceluiași amănunte, astfel încât prin această metodă se ajunge să se dovedească orice, ceea ce echivalează cu nimic; în domeniul primejdios al folklorului, se uită adesea atotputința *poligenezei*, pe care d. Bédier a dovedit-o, cu o putere incomparabilă, în importanta introducere a cărții sale asupra așa numitelor *Fabliaux*.

Printre aceste apropieri, în genere atât de vagi și de contestabile, se găsește totuși una singură, remarcabilă, atât prin amploarea cât și prin precizia ei: aceea care leagă *Amlethul* lui Saxo de *Brutus* al Romanilor. Intre aceste două legende sunt vreo zece trăsături comune, din care cea mai mare parte sunt importante și constitutive.

În ambele cazuri, e vorba de un unchi uzurpator; de un nepot persecutat; de moartea unui frate mai vârstnic, în timp ce eroul, mai tânăr, scapă; de o nebunie simulată, care convinge toată lumea; de un erou nebun, care slujește de *dibrium* la Curte; care pleacă în călătorie, pune la cale o răzbunare, își pedepsește vrăjmașii și ajunge să ia puterea.

Se poate adăoga și alt amănunt secundar care, prin însuși caracterul său accesoriu, este decisiv pentru demonstrație: *Brutus*, care merge la Delphi, duce în dar lui *Apollo* bare de aur într'un baston găunos construit înadins. Același lucru îl face și *Amleth*, în călătoria sa în Anglia.

Această apropiere indicată, în mod discret, chiar de Saxo, și care a fost, la rândul ei, recunoscută de Belleforest, reținuse atenția marelui filolog Peter Erasmus Müller, editorul danez al lui Saxo, apoi a unor critici germani ca Uhland și Simrock. După luminoasa demonstrație a lui Detter, apropierea aceasta poate fi considerată incontestabilă. « Atâta abundență de trăsături comune, conchide acesta, și de trăsături care sunt, pe lângă aceasta, foarte particulare, exclude cu desăvârșire întâmplarea; astfel, singura posibilitate de care se poate ținea socoteală este aceea a împrumutului ». Rămâne deci să determinăm cum a putut trece legenda din antichitate în Evul Mediu: prin memoria poporului sau prin manuscrisele savanților, pe cale orală sau literară?

Seduși de o mistică atribuită romantismului german, mulți savanți au vrut să vadă în Saxo un fel de colecționar folklorist,

mare amator, conservator și redactor al tradițiilor (și al cantilenelor) vechi și populare. Fără îndoială că și el a contribuit la crearea acestei iluzii.

Saxo însă este cu totul altceva decât călugărul obscur de care s'a vorbit în ultimul timp încă. Era un învățat de mari proporții, omul cel mai savant al țării sale, secretar și prieten al marelui episcop-războinic Absalon, întemeietorul Copenhagei. Saxo posedea cultura clasică a școalelor din Paris și Chartres, era unul din cei mai buni latinizanți ai timpului său și din tot Evul Mediu; a recunoscut-o Erasm din Rotterdam, marele cunoscător al latinității.

Însărcinat de Absalon, care era și el un mare învățat și fusese student la Paris, să scrie istoria țării sale, a urmat vădit modelele atunci la modă: îndepărtându-se înadins de analiștii naivi și micii cronicari, ajunge întrucâtva să fie un Geoffroy de Monmuth al Danezilor. Inspirat de același patriotism cald, el desfășoară aceeași erudiție, adesea fantastică, și inventează, în același chip, fără nici un scrupul, legende naționale.

Cronica sa — și mă refer aci numai la partea preistorică — este departe de a fi acel amestec de mici poeme și de tradiții orale, pe care unii au vrut să-l vadă în ea. « Este o lucrare individuală, după cum spune d. Tonnelat despre acel *Nibelungenlied*, contemporan cu Saxo, este o operă conștientă și chiar foarte savantă care se bizue vădit pe o lungă și bogată tradiție literară, însă care datorește geniului unui singur om, unitatea, bogăția și amploarea ei ».

Saxo cunoaște bine literatura timpului său: islandeză, engleză, germană; după cum a observat, cu drept cuvânt, d. Tonnelat, el face de mai multe ori aluzii la recentul *Nibelungenlied*. Saxo citise pe istoricii popoarelor germanice: Grégoire de Tours, venerabilul Beda, Paul Diaconul, Dudo de St. Quentin. Citise pe Virgiliu, poate chiar și pe Cicero; studia cu atenție istoricii romani, mai ales pe Justin și pe Valerius Maximus, al cărui stil, oarecum greoi și manierat, și-l apropiase printr'o muncă fără preget.

Dar, tocmai în Valerius Maximus — din care știm de altfel că posedea un exemplar, împrumutat de profesorul său Absalon — se găsește legenda lui Brutus; și — ceea ce este decisiv — acolo se găsește, cu privire la Brutus, fraza *obtusi cordis esse*, pe care Saxo o aplică lui Amleth.

Dacă Saxo a luat trăsăturile principale ale legendei din Valerius Maximus, nimic nu ne poate împiedica să formulăm părerea că a utilizat și pe Titus Livius, în care, în legenda lui Servius Tullius, se găsește un personaj care își ucide fratele, pentru a se putea căsători cu văduva lui.

Potrivit caracterului care dovedește o analiză amănunțită a metodelor și a izvoarelor sale, Saxo a putut foarte bine să împrumute o legendă romană, să o combine cu alta, împodobind-o cu câteva trăsături romantice, și să o atribue unui erou național, la rândul său inventat pe de-a'ntregul.

Această concepție a genezei cu totul literare a legendei lui Amleth, adică a cărții a III-a a lui Saxo, găsește o confirmare interesantă în chipul în care a fost fabricată urmarea ei, în cartea a IV-a, în care se găsesc, într'adevăr, o serie întregă de motive care — chiar pentru un folklorist ca regretatul Axel Olrik — nu se explică decât prin împrumutul făcut din literatura contemporană și, mai ales, din cea franceză.

E vorba de frumoasa legendă a scrisorii furate de o principesă îndrăgostită de un cavaler adormit — motiv bizantin care se regăsește, în veacul al XIII-lea, într'o poezie franceză (conservată, poate din întâmplare, într'un manuscris al Bibliotecii Regale din Copenhaga) — motiv pe care Saxo poate să-l fi luat din textul latin al contemporanului său Geoffroy de Viterbo.

E legenda, atunci la modă, a soțului celor două femei, cunoscută dintr'un articol celebru al lui Gaston Paris — motiv pe care Saxo a putut să-l cunoască din două lucrări franceze, ambele recente în epoca (către 1170) în care trebuie să fi frecventat școalele Parisului — vreau să vorbesc de *Eliduc* al Mariei de France și de *Ille et Galeron* al lui Gautier d'Arras.

În sfârșit, e stratagema amuzantă a războinicilor morți, ridicată ca să bage spaimă în vrăjmași — motiv pe care Saxo a putut să-l ia din *Lai*-ul anglo-normand al lui *Havelock* sau din *Estoire des Engles* a lui Gaimar, lucrare de care avea nevoie în ocupațiile sale de istoric-romancier și care prezintă alte trăsături comune cu legenda lui Amleth.

*

Inițiator al mării literaturi într'o țară aproape fără cultură literară, Saxo — care își merită porecla de *Grammaticus*, adică de

învățat latinist — a vrut să creeze o istorie națională demnă de Absalon, episcopul-războinic fondator al Copenhagei și de Valdemar, regele-cavaler, întemeietorul unui imperiu baltic. După moda timpului, Saxo și-a creat o documentare factice: inscripții, poezii și legende. În același timp, el a vrut să facă cunoscute savanților Nordului și celor din alte țări, temele cele mai frumoase ale literaturii romanțioase a epocii. A vrut să prezinte totul — proză și versuri — nu numai în limba internațională a epocii, ci și într'un stil demn de admirația celor mai rafinați.

Astfel a fost determinat să creeze legenda lui Amleth, creație individuală și savantă, născută într'un mediu național, însă de o inspirație esențialmente antică și europeană.

În Scandinavia și în Germania, a fost o tendință de a privi pe Saxo și, în general, toată literatura veche nordică, ca ceva cu totul excepțional, unic și superior. Dar se uita că în Europa există o orientare generală, o adevărată « cale regală » în istoria literelor și ideilor noastre — cale care pornește din Mediterana și trece prin Paris. Saxo și autorii nordici — prozatori și poeți — chiar și cei mai vechi (cel puțin astfel cum îi cunoaștem) au suferit, de sigur, această influență. Mai puțin izolați decât le-a plăcut unora să creadă, ei vin să-și ocupe locul în condițiuni normale și la momentul oportun, în mișcarea generală a spiritului european.

Depărtându-ne cât mai puțin de cronologia textelor atestate, reducând la minimum strict numărul ipotezelor, am găsit în istoria legendei lui Hamlet, trei etape decisive: Valerius Maximus, Saxo, Shakespeare.

Forma medievală a legendei e opera exclusivă a marelui cronicar danez. Amleth există pentru că Saxo a existat, după expresia fericită a lui Joseph Bédier, cu privire la *Chanson de Roland*.

Copenhaga.

VIGGO BRÖNDAL

CĂRȚILE POPULARE GERMANE LA ROMÂNI

În istoria literaturii germane se numesc « *cărți populare* » (*Volksbücher*) o seamă de opere, mai ales epice, în proză, care în bună parte nu prin originea lor, ci numai prin răspândirea lor ulterioară în păturile cele mai largi ale poporului (ca și « *Alexandria* » și altele la noi) și-au câștigat numele acesta. Afară de cele didactice și de calendare, afară de legendele religioase sau locale și de colecții de anecdote, cele mai cunoscute « *cărți populare germane* » sunt: « *die Haimonskinder* », « *Oktavianus* », « *Melusine* », « *Magelone* » și « *Genoveva* » (toate de origine franceză) și « *Eulenspiegel* », « *die Schildbürger* », « *Faust* » și « *der ewige Jude* » (acestea de origine germană, în parte populară).

« *Cărțile populare* » sunt un bun cultural al masei largi a unui popor, fie că au dreptate cei ce le consideră drept « *bunuri decăzute* », adică scoborâte în mase din sferele sociale mai înalte, fie că această teorie este falsă, dacă o aplicăm în general, și chestiunea trebuie examinată și rezolvită în fiecare caz în parte. În orice caz, ele constituie un bun cultural al unui popor. Și a examina și a preciza după putință influența exercitată de un bun cultural al poporului german asupra masei poporului nostru înseamnă a cerceta relațiile culturale germano-române într'un punct, care trebuie să aibă cel puțin aceeași însemnătate ca și urmărirea influenței unui scriitor mare german asupra unui poet reprezentativ al nostru, care poate multă vreme nu are să fie citit și înțeles decât în straturile superioare ale societății noastre. Căci o influență de aceasta, oarecum directă dela masă la masă trebuie să aibă o importanță deosebită și caracteristică.

Cine cunoaște viața intelectuală a băieților de țărani români prin liceele maghiare sau săsești din Ardeal în ultimele decenii ale secolului trecut își aduce aminte de broșurelele cumpărate cu câțiva crețari și citite cu lăcomie de ei în orele lor libere și când le lipsea ceva mai bun. Conținutul lor era sau câte o *novelă* din *Decameronul* lui Boccaccio, sau ceva despre *Fortunatus* sau *Genoveva* sau drăcii de-ale lui *Buhoglindă*, sau alte produse similare.

Acestea din urmă veneau dela Germani. A cerceta venirea lor cu căile ei, răspândirea lor, urme și influențe ale lor în literatura noastră înseamnă a urmări influența directă a culturii germane populare asupra culturii maselor largi ale poporului nostru. Și studiul de față ¹⁾ are ca scop o modestă contribuție în direcția aceasta.

* * *

Ca introducere trebuesc însă subliniate câteva fapte. Sunt cunoscute, trebuesc însă neconținut avute în vedere, căci ele formează substratul larg pentru cele ce urmează și le explică în bună parte.

Drumul cel mare al popoarelor mongolice, care năvăleau din stepele Rusiei sudice asupra Europei, trecea prin teritoriul locuit de Români. Dintre popoarele acestea numai Maghiarii s'au stabilit în șesul panonic dintre Dunăre și Tisa și au fost înglobați în sfera de cultură a Europei centrale; celelalte, în parte s'au dus înapoi, parte au pierit chiar pe șesurile României de astăzi; Bulgarii au fost slavizați în Sud de Dunăre.

Un drum mare al Islamismului, care năzuia spre Nord-Vest, spre Europa Centrală, trecea prin România de astăzi, după cum și calea Rusiei, care tindea spre Sud, spre Țarigrad, și calea politiceii vieneze, care se îndrepta spre Marea Egee, spre Sud-Est, tăiau România; urmarea a fost că România a fost foarte adesea *drumul de trecere*, adesea *teatrul de război* pentru aceste puteri în luptă între ele.

Dar situația aceasta între trei sau mai multe organizațiuni de Stat (și Poloniei și Maghiarii tindeau spre Marea Neagră), care erau în conflict de interese și se combăteau reciproc prin toate

---

¹⁾ Conținutul lui a format fondul unei conferințe ținute în auditoriul Seminariilor de Romanistică al Universității din Leipzig și din Berlin, conferință publicată în colecția « Vom Leben und Wirken der Romanen » herausgegeben von Prof. Ernst Gamillscheg, II. Rumänische Reihe, Jena u. Leipzig 1936.

mijloacele, nu a fost soarta țărilor române numai pe terenul politice de Stat a vecinilor ei, ci s'a manifestat și în viața intelectuală și culturală a Românilor. Pe teritoriul român s'au oprit și din punct de vedere cultural tendința Apusului spre Răsărit și năvala Răsăritului spre Apus; aici își țineau cumpăna.

Prin origine și trecut ramură a lumii romanizate stăpânite de cultura greco-latină a imperiului, în curând Românii se găseau tăiați de cealaltă lume romanică și de cultura apuseană prin Slavi și Maghiari, iar în Sud despărțiți de moștenitorul imperiului roman, de imperiul bizantin și de cultura acestuia, și aceasta într'o vreme, când în vârtejul migrațiunilor și al suferințelor fără număr și fără margini aduse de năvălirile popoarelor, o bună parte din cultura exterioară moștenită se pierduse. Urmarea inevitabilă a fost că pașii uriași făcuți înainte de Europa prin Renaștere, umanism ș. a. și-au putut produce efectul la Români numai cu mare întârziere, care face mai multe secole.

De asemenea, când în primele veacuri ale mileniului al doilea după Christos valurile furtunii din spre Răsărit s'au mai potolit, Românii au căutat și au găsit din nou contactul cu centrele care radiaseră mai înainte cultura lor până la dânsii.

Însă cultura bizantină, care venea din Sud, pe drum îmbrăca acum haina, adică limba Slavilor, care o transmiteau, anume mai ales a Bulgarilor slavizați între timp cu totul, și limba acestora ajunsese deocamdată limba bisericii și limba scrisă.

Tot din Miazăzi venea influența Orientului, mijlocită la început numai de contactul cu Turcii.

Undele de cultură emise din Apus aveau ca purtători pentru Români pe *Sașii* colonizați în Transilvania, începând din veacul al XII-lea și înzestrați de regii maghiari cu privilegiile din belșug, în parte mai mică pe *Maghiari*, însă și unii și alții s'au ținut multă vreme, ca popoare dominante, izolați față de țăranii români lipsiți de drepturi ¹⁾. Mai târziu, mai ales la sfârșitul secolului al XVI-lea,

---

¹⁾ Asupra raporturilor mai mult locale germano-române vezi, afară de observațiunile împrăștiate prin lucrările istoricilor și istoricilor literari români, în special la *Prof. N. Iorga*, și următoarele: *Karl Kurt Klein, Beiträge zur Geschichte des Protestantismus in der Moldau*, Buc. 1924, de același autor *Beziehungen M. Opitzens zum Rumänentum*, Sibiu 1927 și mai ales *Rumänisch-deutsche Literaturbeziehungen*, Heidelberg 1929.

în veacul al XVII-lea și la începutul veacului al XVIII-lea au avut rol de transmițători și *Polonii*, dar numai pentru Moldova.

Astfel țara Românilor a fost și locul unde se încrucișau și se tăiau neconținut valurile culturii apusene cu cele ce veneau din Sud-Estul Europei, dela Bizanț și din Orient. Așa se formă cultura românească cu fizionomia ei originală, în care elemente străvechi, probabil pământene, însă romanizate — tot ce privește casa, agricultura și creșterea vitelor, în special oieritul, dar și bunuri mai înalte ale culturii, ca ospitalitatea ș. a. — s'au amestecat cu elementele din Apus și din Sud-Estul Europei și s'au contopit într'o unitate. Căci la popor există această unitate, chiar dacă ea nu e pe o treaptă prea înaltă a evoluției în cele ce pătrund în popor de sus în jos prin cărți; unitatea armonică a culturii lasă de dorit numai la orașenii în parte desrădăcinați, în parte străini după *origine*.

Acest tablou rezultă și dintr'o examinare mai de aproape a cărților populare românești.

Până adânc în secolul al XVII-lea în domeniul acesta a predominat aproape exclusiv influența sudslavică, adică indirect bizantino-orientală, care se oglindește la început în traduceri de *scrieri bogomilice* (dualistic-manicheice), într'o *bogată literatură apocaliptică*, dominată în parte tot de spiritul sectei bogomilice, în *legende biblice* cu originea de asemenea la Slavii din Sud, în *legende de ale sfinților* și în *romane populare*, adică în romane, care au devenit cu timpul literatură populară ¹⁾.

Printre acestea din urmă e în primul loc *romanul lui Alexandru Machedon* (« *Alexandria* ») tradus din sârbește (manuscrisul cel mai vechi poartă data 1620, dar nu e manuscrisul original, ci traducerea datează din veacul al XVI-lea) și care cu timpul a ajuns atât de cunoscut, încât în secolul trecut cuvintele: « n'a citit nici măcar Alexandria » echivalau cu « n'a citit nimic, e cu desăvârșire incult ». Romanul a fost tipărit încă din prima jumătate a

---

¹⁾ Asupra acestor romane populare vezi: *M. Gaster, Geschichte der rumänischen Literatur* in Gröber, Grundriss der romanischen Philologie; *M. Gaster, Literatura populară romând*. Buc. 1883; *G. Pascu, Istoria literaturii române în sec. XVII*, Iași 1922 și mai ales *N. Cartoian, Cărțile populare în literatura românească, epoca influenței sud-slave până în sec. XVII*. Buc. 1929; *G. Bogdan-Duică, I. Barac*, Buc., 1933.

veacului al XVIII-lea, dar cunoscută până acum ca cea mai veche tipăritură, este o ediție tipărită la 1794 în Sibiu.

Alt roman popular mult citit este *Varlaam și Ioasaf* (în Apus *Barlaam și Iosaphat*), tradus în românește în 1648 dintr'o versiune sudslavă tipărită în Kiev, și *Arghir și Elena*, tradus de asemenea încă din veacul al XVIII-lea tot dintr'o limbă slavă, iar după prof. Ovid Densusianu, *Literatura română modernă*, București 1920, după scriitorul maghiar Gergej amintit de J. Benkő în cartea sa *Transilvania*, 1778 (titlul complet al primei ediții tipărite: « *Istorie despre Arghir cel frumos și despre Elena cea frumoasă și pustuită crăiasă, adecă o închipuire supt care să înțelege luarea țării Ardealului prin Traian chesariul Romaniei* », Sibiu, Bart 1801; în ediția a II-a de I. Barac, Brașov 1809: . . . *Elena cea măiastră și cu părul de aur, adecă . . .* în ediții ulterioare și titlul: « *Înțeleptul Archir și nepotul său Anadam* », așa în ediția de Anton Pann, București 1849).

De aceea în prefața unei « *Adunări de istorii morale alese* » de *S(ava) P(opovici)*, *preot în Rășinari*, pot sta cuvintele ¹⁾: « Poporul de rând în privința aceasta mai că nu cunoaște alte lucrări literare afară de o *Alexandrie*, de un *Arghir*, *Sindipa*, *Piram*, *Esop*, *Sofronius*, *Anul mănos*, *O mie și una de nopți* și prea puține altele ».

Primele romane citate mai sus erau cunoscute încă din prima jumătate a veacului al XVII-lea. Din aceeași epocă datează o versiune a *Legendei Troiane* ivită de asemenea pe temelie grecească și ajunsă la Români prin intermediu slav, precum și legenda despre *Constantin cel Mare* și despre *Trecerea Constantinopolei în mâna Turcilor* ²⁾. Dar acestea nu au un rol mai însemnat în viața culturală a Românilor.

Acestea sunt, afară de povești, operele cele mai însemnate în gen epic, mai ales de roman, venite din Sud, ajunse cu timpul la o mare răspândire și devenite adevărate cărți populare, adică ale poporului. De fapt, toate sunt culegeri de aventuri, de istorioare și de povești, unele împănate din belșug și cu proverbe, învățături și alte feluri de formule ale înțelepciunii populare, presărate sau intercalate ici-colo, totuși caracterul de unitate e destul de bine păstrat prin menținerea mai riguroasă a firului, pe care-l dă povestirea-cadru.

¹⁾ Citat după *G. Bogdan-Duică*, *I. Barac*, p. 24.

²⁾ *Gaster*, *Geschichte der rumänischen Literatur*, p. 280.

Alta este poziția ocupată de cartea populară vie până în zilele noastre sub titlul « *Halima* », care a ajuns atât de cunoscută, încât numele ei a devenit și nume comun (ca « *Eulenspiegel* » în limba germană, « *espièglerie* », în limba franceză) și însemnează « ceva fabulos, de necrezut »¹⁾). A fost caracterizată ca « o prelucrare curioasă a unor povestiri orientale, care în parte se bazează pe cunoscutele « *1001 Nopti* », dar e îmbinată cu alte elemente și pusă în o nouă formă ». În manuscris este cunoscută de prin anii 80 ai veacului al XVIII-lea și își are originea într'o prelucrare grecească după « *1001 nopti* » de Galland și « *1001 zile* » de Pétis de la Croix, care trecuseră în limba italiană. Altă prelucrare a acestei colecții de istorioare și de povești a apărut sub același titlu « *Halima* »²⁾ în opt volume, în Brașov 1835—38, însă, după cum o arată și numărul volumelor, nu mai este carte populară propriu zisă, ci o prelucrare făcută în limba română de *I. Barac*, un cunoscut traducător și prelucrător de scrieri cu caracter popular, o prelucrare deci după traducerea germană făcută (Breslau, 1824—25) de *M. Habicht, von der Hagen* și *Karl Schall* în parte după *A. Galland*. În aceiași ani a fost tradusă în patru volume după izvor grecesc, sub același titlu, de *I. Gherasim Gorjan*³⁾).

Asupra eroului snoavelor orientale, *Nasreddin Hoge*, la Români *Nastratin Hoge*, și a fraților săi români va veni vorba cu ocazia lui *Eulenspiegel* și a rudelor acestuia.

Trebue să mai subliniez că aceste influențări venite din Sud-Estul Europei asupra vieții culturale românești durează până târziu în veacul al XIX-lea, ceea ce nu poate surprinde, dacă se ține seama de situația politică de atunci, dar totodată arată și tăria legăturilor care strângeau pe Români de Orient.

Dar Românii trăesc de aproape opt sute de ani în vecinătatea imediată și contact de aproape cu Sașii din Ardeal, și această ramură germană, aruncată de soartă la o depărtare atât de mare de trunchi, a păstrat și cultivat raporturile de tot felul cu țara de origine neconținut, cu o credință rară, cu stăruință și persistență

¹⁾ Asupra acesteia *G. Bogdan-Duică, I. Barac*.

²⁾ Pentru nume: « *Halima* » = « cea blândă », « cea duioasă » este atributul Scheherezadei, istorisitoarea poveștilor în « *1001 nopti* » (*Tiktin, Dicționar român-german*).

³⁾ *I. Colan, Viața și opera lui I. Barac*. Buc., 1928.

de o tenacitate vrednică de admirat și însuflețite de un sentiment de solidaritate și de conștiință a omogeneității care pot deștepta invidia. Astfel Sașii din Ardeal au rămas părtași la viața și vicisitudinile suflețești ale Germanilor din țara de baștină și au trăit și au înfăptuit nu numai, de pildă, reformațiunea, ci și marea mișcare a umanismului, după cum din depărtare au participat și la întreaga viață culturală și literară a Germanilor.

Astfel, în mod firesc, cărțile populare germane au ajuns și până la Sașii din Ardeal, și prin ei au ajuns cunoscute încetul cu încetul și Românilor, nu numai celor din Ardeal.

Voi aminti mai întâi pe acelea, care au jucat un rol mai mic.

La început voi pomeni cu un cuvânt *calendarele*. Primul calendar românesc a apărut la 1733, altele au urmat cu întârziere: 1794, 1817 ș. a. m. d. Inșă ele sunt, atât din cauza stilului Julian menținut, cât și ca o consecință a confesiunii, până târziu în secolul al XIX-lea sub influență ruso-sârbească ¹⁾). Abia în decursul veacului al XIX-lea calendarele, mai ales cele ce apăreau în Ardeal, împrumută unele lucruri mai ales din partea didactică a calendarelor germane (săsești). Dar probabil influenței germane se datorește *calendarul umoristic al bețivilor* (de fapt cântare a beției, nu calendar), tipărit la 1815 în Sibiu de V. Aaron sub titlul: « *Vorbire în versuri de glume întru Leonat bețivul și Dorofata muierea sa* » (titlul conține germanisme, numele par germane: Leonhart și Dorothea) ²⁾ și poema tipărită la 1820 de același autor sub titlul « *Anul cel mănos* » ³⁾, o cântare a celor patru anotimpuri, pomenită și în prefața citată din anul 1846.

În « *Gazeta Teatrului* », apărută în București la 1836, *Constantin*, fiul lui Iordache *Filipescu* a publicat sub titlul « *Ahasverus* » o traducere, după prof. N. Iorga, splendidă, a rapsodiei lirice « *der ewige Jude* » (« *Evreul rătăcitor* ») a lui *Schubart* ⁴⁾. Nu este, ce e

¹⁾ G. Pascu, *Istoria literaturii române în secolul XVIII*, vol. III, 1927 passim.

²⁾ Prof. Ovid Densusianu, *Literatura română modernă* 1920 pag. 126 o socotește « poate după vre-o cârtică italiană populară, Leonat e numit « om din Longobardia ».

³⁾ Prof. Densusianu în opera citată îl socotește « scris cu gândul de sigur la Georgicele lui Virgil », ceea ce e posibil, înșă, cred eu, prin intermediul vre-unui imitator german.

⁴⁾ N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul XIX*, vol I (1821—40). București 1907, pag. 114 urm.

drept, o traducere a cărții populare tipărite în Germania la începutul veacului al XVII-lea, dar oricum motivul grandios al acelei cărți prin acea traducere a ajuns cunoscut și Românilor.

La Gött în Brașov a apărut în 1842 traducerea în versuri a unei cărți populare mai mult în gen de poveste, de altfel mai puțin cunoscută, local austriacă « *Der daumenlange Hansel mit dem ellenlangen Barte* » după ediția din Linz 1815, sub titlul « *Nașterea și toată viața minunatului Piticot de un cot cu barbă cu tot, din limba nemțească scoasă și în stihuri tradusă* »¹⁾, dar această carte nu s'a bucurat de răspândire, probabil fiindcă Românii aveau din belșug povești proprii sau din altă parte, mai ales din Orient.

Și subiectul *Genovevei* a pătruns în literatura populară română, adică în lectura unor sfere largi ale poporului, dar ocolind pe la Francezi: o prelucrare franceză a istorisirii acestei legende de către *Schmidt* a fost tradusă în românește în 1838 de *G. Pleșoianu* sub titlul « *Istoria Ghenovevei de Brabant* »²⁾. De atunci s'au mai tipărit și alte traduceri și prelucrări ale acestei legende și una din ele a fost primită în « *Biblioteca pentru toți* ».

Și o altă carte populară, de data aceasta curat germană și ca obârșie (« *Genoveva de Brabant* » e de origine franceză) a ajuns la Români, se pare numai la cei din Ardeal³⁾, anume « *Fortunatus* ». În schimb nu a pătruns la noi cartea populară despre *Dr. Faust*, care, chiar la Germani, dela Lessing—Klinger—Goethe încoace, în forma aceasta de carte populară, abia dacă mai duce o viață aparentă.

Dimpotrivă, rol mare îi revine și în privința aceasta cărții populare pur germane despre *Till Eulenspiegel*. Cartea probabil era de mult cunoscută Sașilor din Ardeal⁴⁾ și farsa lui *Nestroy*, « *Eulenspiegel oder Schabernack über Schabernack* » a fost reprezentată în Brașov în anul 1838. Poate sub impulsul acestei reprezentări, în

¹⁾ *Gaster, Geschichte der rumänischen Literatur*, p. 393. *G. Bogdan-Duică, I. Barac*, pag. 93 urm.

²⁾ Asupra acesteia precum și asupra unei paralele dintr'un manuscris din sec. 17, v. *Gaster, Literatura populară română*, p. 114 urm.

³⁾ Îmi amintesc de el din copilărie, dar nu am mai putut găsi acum nici o urmă a lui.

⁴⁾ *G. Bogdan-Duică, I. Barac*, p. 79 urm. stabilește că în 1811 Biblioteca gimnaziului Honterus din Brașov l-a cumpărat, sau cumpărat din nou. Acestei lucrări îi datorea tot ce se spune aici despre traducerea lui Barac, precum și știrea despre reprezentarea farsei lui Nestroy.

orice caz cartea aceasta populară a fost tipărită în Brașov de Gött pe cinci coale în octav mic, în traducerea aceleiași harnic *Barac*, după o ediție germană, care nu a fost încă identificată, sub titlul: «*Toată viața, istețiile și faptele minunatului Tilu Buhoglindă, cele de răs și minunate la citire, spre trecerea de vreme în zilele sau ceasurile omului cele de odihnă, după limba nemțească tălmăcită*» 1840, apoi 1846, 1856, Sibiu 1858 ș. a. m. d.

Acți trebuiesc remarcate mai multe:

Numărul edițiilor denotă succes și răspândire.

Numele «*Eulenspiegel*» e tradus — simplist — cu «*Buhoglindă*» («*buhă*» = «*die Eule*», «*oglindă*» = «*der Spiegel*») deci cuvânt cu cuvânt, deși limba română nu cunoaște compuse de acest fel. Mult mai reușită a fost traducerea mai liberă impusă de nevoia rimei la «*der daumenlange Hansel mit dem ellenlangen Barte*», precum am arătat-o mai sus.

Titlul cărții e vădit tradus, de asemenea din limba germană, de aceea sună ca atâtea alte titluri lungi ale cărților din veacurile XVII—XVIII.

Dar «*Eulenspiegel*» a fost primit și în «*Biblioteca pentru toți*» într'o traducere românească cu același nume tălmăcit de *Barac*, dar în traducere nouă și cu titlu scurt, după altă ediție germană (de asemenea nestabilă până acum), ceea ce constituie o nouă dovadă a faptului că această carte populară sau, mai bine zis, eroul ei a fost bine primit de publicul cel mare.

Traducerile de altfel nu sunt pretutindeni la înălțime: chiar în cea din urmă tot se mai găsesc greșeli, care trădează o cunoaștere cam nesigură a limbii germane și amintesc traducerea făcută cu ajutorul dicționarului: «*Narrheit*» e tradus cu «*nebunie*» (Românii nu au «*Narrenliteratur*», cum au Germanii în secolul XV și XVI); «*der Bischof verstuond den Text sunder Gloss*» (ediția din 1515, cap. 63) e tradus cuvânt cu cuvânt: «*pricepu textul fără nici un comentariu*»; «*Brödchen*» cu «*pânișoară*»; «*schwarze Kunst*» (ed. 1515, cap. 87) cu «*știința neagră*»; «*in Gottes Namen jemandem helfen*» cu «*în numele lui Dumnezeu*» în loc de «*de pomană*» ș. a. Luate în total însă traducerile sunt citețe, de aceea și răspândirea lor.

În privința conținutului, din cele 96 de anecdote conținute în ediția din 1515 (publicată în «*Hallesche Neudrucke*»), în

traducerea lui Barac se găsesc cam 30, în traducerea anonimă a « Bibliotecii pentru toți » 35 de snoave. Pe din afară au rămas din ediția dintâi (1515) mai întâi vreo 18 capitole, care, din cauza grobianismului lor prea necioplit, ajunseseră insuportabile pentru nasurile mai delicate ale secolului al XVIII-lea sau al XIX-lea ¹⁾; apoi nu sunt preluate capitolele, care trădează o tendință anticatolică sau antibisericească — cam opt istorioare ²⁾ — ceea ce face să se presupună mai de grabă o ediție din Sud, după care s'ar fi tradus; alte 14 capitole cu farse veritabile gen *Eulenspiegel* și fără nimic neconvenabil ³⁾ lipsesc, probabil fiindcă nu se găseau nici în ediția germană întrebuițată, de asemenea și câteva capitole ale ediției din 1515, al căror conținut nu e câte o anecdotă, ci proverbe și maxime cu exemplificări la acestea ⁴⁾. Mai lipsesc capitolul 67, în care *Eulenspiegel* însuși este cel păcălit, și capitolul 73, care istorisește de fapt o snoavă gen « *Schildbürger* » ⁵⁾, care pe cât se vede lipsea din ediția utilizată la traducere.

În schimb, din edițiile utilizate și care se deosebeau de ediția primă, Barac a luat 8—9, iar « Biblioteca pentru toți » aproximativ 16 snoave cu isprăvi de-ale lui *Eulenspiegel*, care lipsesc în ediția din 1515 ⁶⁾. În traducerea « Bibliotecii pentru toți » se mai găsesc câteva snoave, care fac parte din inventarul vechi al literaturii anecdotice (« un Domn nu poate dărui numai un Thaler » — Nasreddin Hoge: « Sultanul nu dăruiește numai o monetă de aur »; « șeaua cavalerului e un fel de catâr » (e între cal și măgar); « e rău să ții seamă de semne superstițioase: iepurele și lupul » ⁷⁾; « cât mai am de făcut până la Lübeck? », care după localitate ar putea fi și din sfera lui *Eulenspiegel*, deși în ediția din 1515

¹⁾ Următoarele capitole din ediția din 1515 le-am socotit aici: 7, 10, 12, 15, 16, 37, 46, 52, 69, 72, 77, 79, 81, 85, 86, 88, 90, 91.

²⁾ Capitolele: 11, 12, 13, 31, 38, 39, 91, 93.

³⁾ Capitolele: 5, 6, 8, 35, 39, 44, 45, 53, 66, 75, 76, 82, 83.

⁴⁾ Capitolele: 18, 21, 41.

⁵⁾ Asupra numelui orașelului Schilda s'au concentrat toate snoavele, în care se vorbește de negliobia unui primar și a celor conduși de el; în general toți negliobii sunt « *Schildbürger* ».

⁶⁾ La *Barac* se găsesc numai isprăvi « veritabile » de ale lui *Eulenspiegel*, deci el a avut înaintea sa o ediție deosebită, mai « curată ».

⁷⁾ Această snoavă se găsește și în colecția celebră a lui *Pauli* « *Schimpf und Ernst* » (tipărită la 1522) sub Nr. 152.

lipsește; « cei doi țărani, cărora moștenirea nu trebuie să li se împartă decât în prezența amândurora »¹⁾; « geanta pierdută cu 800 florini »²⁾. Se mai adaogă câteva anecdote, care, după caracterul lor, fac parte din literatura cu motiv « *Schildbürger* »³⁾ și de fapt se și găsesc în colecția de anecdote cu acest titlu publicată de *Gustav Schwab* în 1836 urm., fără ca aceasta să însemneze că au fost luate de acolo: vopsitorul, căruia i se dă sfatul să facă acoperiș deasupra unui cadran solar, ca vopsea să țină; omul din *Schöppenstädt* cu butoiul, în care bongănește un bondar; snoava cu clopotul scufundat în lac și cu înlocuirea lui cu un clopot fără limbă (și la *G. Schwab*); țișorul aruncat ca pedeapsă în apă, ca să se înnece (la *G. Schwab* un rac); cum se aduce lumina în primărie (și la *G. Schwab*) — la noi în gura poporului și cum scot Bulgarii luna din fântână —; cei șapte Șvabi, care nu-și mai pot distinge și descurca picioarele (și la *Schwab*); cei opt înnotători, care nu se pot număra. În sfârșit, în capitolele, care, în « Biblioteca pentru toți », sunt intitulate « Buhogлиндă bufon al regelui Poloniei (motivul în sine și în ediția din 1515), « Serbarea păcii » și « În disgrație » s'au introdus câteva istorioare cu caracter satiric-moral și politic-sociologic, care trădează vremuri mult mai târzii decât secolul grobian al XVI-lea și ar putea proveni mai de grabă din jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea.

Din secolul al XV-lea, când trebuie să fi fost cunoscut ca eroul a nenumărate isprăvi proprii și străine, atribuite ulterior lui, și dela începutul secolului al XVI-lea, când « faptele » lui au fost mai întâi adunate și date la tipar, mai bine de patru veacuri și-au mai deșcrețit frunțile cetind năzdrăvăniile lui *Eulenspiegel*. Astfel făptura acestui « om mitologic », acestei « părți de legendă eroică », acestei « personificații a snoavei germane »⁴⁾ arată pretutindenea în nenumărate ediții, apărute unele după altele cu istoria vieții și faptelor sale, urmele adaptării la gustul epocii respective (de

¹⁾ Pauli, Schimpf und Ernst, Nr. 113.

²⁾ Ibid. Nr. 115.

³⁾ « *Lalebuch* » și « *Schildbürger* » (locuitorii din Schilda) sunt colecții de anecdote despre prostia omenească, localizată de Grecii antici în Boeotia sau la Abdera, de Germani la Schilda, de Gottfried Keller la Seldwyla.

⁴⁾ Așa l-au numit pe *Eulenspiegel* *Jac. Grimm*, *R. M. Meyer*, *Gervinus*, după *Lutz Mackensen*, *Die deutschen Volksbücher*, 1927, p. 113.

aceea și « desgrobianizarea » crescândă și urmele de umanizare și « sociologizare » mai nouă), însă în același timp își păstrează puterea de atracțiune, analoagă aceleia care lucrează în univers și în virtutea căreia toate anecdotele, care circulă izolate, dar sunt înrudite cu firea lui, neconținut de numele lui sunt legate. Și întru cât abia în secolul al XIX-lea a nimerit la Români, firește li s'a prezentat în o formă acomodată sfârșitului secolului al XVIII-lea și începutului secolului al XIX-lea. Altfel nici n'ar fi fost primit cu atâta ospitalitate.

Trebue amintit și faptul că școlile germane-săsești din Ardeal, la care au învățat și mulți Români, și de prin anii 1880 încoace și liceele din Vechiul Regat au contribuit prin manualele lor de limba germană, ca Eulenspiegel să ajungă și mai popular la noi.

La Români însă, Eulenspiegel a găsit frați de esență înrudită: cum am mai amintit, și un Eulenspiegel al Orientului, *Nasreddin Hoge*, de altfel mai mult incarnare a duhului inepuizabil și a prezenței de spirit, care niciodată nu dă greș, decât erou al unor « lovituri » și « isprăvi » dictate de șiretenie sau de șolțicărie, s'a încetățenit și la Români și trăiește de mult în popor ca *Nastratin Hoge*. Multe din isprăvile lui au fost adunate « din gura poporului » și apoi puse în versuri și publicate de unul din cei mai buni și mai cu răsunet scriitori populari ai Românilor, de *Anton Pann*, sub titlul « *Fabule și istorioare auxite și versificate* ». Tipărirea întâi, București 1841, « *Povestea vorbii* », 1847 și « *Năzdrăvăniile lui Nastratin Hoge* », 1853. Dar aici se găsește și istorioara 1),

1) *Gaster, Literatura populară română*, pag. 165.

Amintesc de acum și aici, că există și alte puncte surprinzătoare de contact între Eulenspiegel și Nasreddin:

În « *Meister Nasr-eddins Schwänke, aus dem türkischen Urtext wortgetreu übersetzt* » de *W. v. Camerloher*, Triest 1857, cu ocazia « dispuțațiunei » călugărul creștin pune și întrebările: « Unde e mijlocul pământului? Care e numărul stelelor, ce se văd pe cer? » (pag. 27 urm.). Tot acolo Nasreddin trage cu arcul o săgeată prin caftanul, pe care și-l atârname afară, ca să se usuce (p. 34 urm.) și scoate (p. 51) dintr'o fântână luna, ce căzuse acolo (de altfel motiv în genul « *Schildbürger* »).

În *Müllendorff, Die Schwänke des Nasreddin und Buadem*, *Universal-Bibliothek*, Buadem copil a visat că mănâncă prăjituri și cere bani dela tatăl său; tot el declară padișahului că un sultan nu dăruiește niciodată o singură monedă de aur. Nasreddin dă bacșiș mare, după ce la baie a fost servit prost, și dă bacșiș mic, când a fost servit bine.

cunoscută și dela Eulenspiegel, cum Hogeia se satură cu mirosul fripturii, vecinul însă îl dă în judecată și Hogeia e condamnat de judecător să plătească cu sunetul monetelor, sau cum altă dată eroul mănâncă și bea fără a plăti sau spune că va plăti cu un sunet, care va plăcea birtașului — și rămâne să se stabilească, dacă poate fi vorba de împrumuturi. Căci în Nasreddin Hogeia și la înlocuitorul său românesc se găsesc în general mai multe isprăvi, care se istorisesc și despre Eulenspiegel. Aci însă trebuie să accentuez că Eulenspiegel, în urma traducerii neîndemnătice și neromânești a numelui său, nu putea deveni erou popular de anecdote, în sensul de a strânge și năzdrăvenii noi pe numele său, pe când numele Nastratin în forma aceasta este aclimatizat și cuvântul Hogeia (turcește = învățător, mai ales spiritual) este încetățenit de pe la începutul secolului al XVIII-lea.

Alt erou, azi mai puțin cunoscut, de snoave românești este *Cacavela*¹⁾, despre care este vorba în cartea destinată poporului: «*Cornicea satelor, mai multe anecdote inedite, glume scornite de poporul român în pofida altora*», București 1870, ed. a II-a, 1875. Lui *Cacavela* i se atribue printre altele și disputațiuni cu un hogeia turc învățat, care arată asemănări surprinzătoare cu disputațiunea pe care o are Eulenspiegel în ediția primă (și în traducerea din «*Biblioteca pentru toți*») în Praga, iar în ediții ulterioare germane (și în traducerea lui Barac) în celebra universitate a reformei, în Wittenberg, disputațiune, care de altfel în Eulenspiegel e preluată din colecția de snoave intitulată «*Popa Amis*» a poetului *Stricker* din secolul al XIII-lea. În prezența sultanului, un hogeia pune lui *Cacavela*, care-i diacon la Patriarhie în Constantinopol, următoarele întrebări: 1. Câte stele sunt pe cer? 2. Cât de adâncă

Și alte anecdote se găsesc aci, care sunt cunoscute și din cele mai răspândite colecții germane de snoave de pe la sfârșitul Evului Mediu.

Isprăvi asemănătoare acestora, care la Germani în parte au trecut dela «*Popa Amis*» al lui *Stricker* din secolul al XIII-lea asupra lui Eulenspiegel și se întâlnesc și prin alte colecții de snoave din secolul XV și XVI, se găsesc și în «*Hodscha Nasreddin, ein türkischer Eulenspiegel*», übersetzt und eingeleitet von Dr. Otto Spiess, Berlin.

¹⁾ De fapt editorul unei cărți bisericești din 1697 și al unei cărți atribuite voevodului Dim. Cantemir, tipărite în Iași la 1698. Asupra lui și a cărții populare v. *Gaster, Literatura populară română* p. 167 și *Chrestomație română* II, pag. 365 urm.

e marea? 3. Unde e buricul pământului? În « Eulenspiegel », ediția din 1515 rectorul pune întrebările: 1. Cât de multe vedre de apă sunt în mare? 2. Câte zile au trecut din zilele lui Adam și până astăzi? 3. Cum sau de ce se ține mijlocul în această lume? 4. Cât e de departe dela pământ la cer? 5. Cât de larg este cerul? (Aceste întrebări și răspunsurile la ele se găsesc textual în traducerea din « Biblioteca pentru toți »). Răspunsurile lui Cacavela sunt: 1. Pe cer sunt 3.300.333 stele; 2. Marea are o adâncime de 999 de stânjeni; 3. Buricul pământului este tocmai în mijlocul acestei curți împărătești: « Măsurați, numărați, și dacă nu se va potrivi, am să-mi pun capul în mâinile aceluia, care-mi va dovedi, că e altfel ». Oare disputațiunea lui Cacavela e culeasă într'adevăr din gura poporului, cum arată titlul cărțiței și cum admite și Gaster? această chestiune o las cu semn de întrebare. Verosimil nu este. De altfel și în *Nasreddin Hoge* este o « disputațiune » asemănătoare, care corespunde mai mult jocului de ghicitori așa de obișnuit în Orient.

În disputațiunea din Wittenberg a lui Buhogindă din traducerea lui Barac se pun următoarele întrebări: 1. Câte picături de apă sunt în mare? 2. Câte zile au trecut dela Adam și Eva până în ziua de astăzi? 3. Câte ouă moi putea mânca uriașul Goliat pe stomacul gol? 4. În care lună mănâncă oamenii cel mai puțin? 5. Care pești au ochii cei mai apropiați unul de altul? 6. Cum împarți 5 ouă de pe o strachină la 5 oameni în așa fel, ca un ou să rămână în strachină? 7. Unde e mijlocul pământului? Iar la sfârșit întreabă și Tilu: Cât cântărește luna?

Aceste întrebări și răspunsuri, care circulă dela Popa Amis până la balada lui Bürger « *Der Kaiser und der Abt* » și și mai încoace, în felul lor și în spiritul, în care se dau răspunsurile, sunt identice. Și paralel cu seria aceasta se găsesc la răscruciul Est-Vestic al Românilor Bertoldo ¹⁾, *Archir, Isop, Tilu, Cacavela, Nastratin Hoge*.

Însă Eulenspiegel are și un frate cu adevărat român, care în literatura de snoave din Muntenia și Ardeal se chiamă *Păcală* ²⁾

¹⁾ Manuscris și traducere din 1799 și 1836 sub titlul « *Viața lui Bertoldo și a lui Bertoldino, feciorul lui* ». V. Gaster, *Literatura populară română*, pag. 78 urm.

²⁾ *Năzdrăvăniile lui Păcală*, carte populară. Păcală e și eroul poemei comice a lui P. Dulfu, *Isprăvile lui Păcală*, 1894.

și are un prieten *Tândală* (la care poate bătăria și simplitatea sunt ceva mai accentuate), iar în Moldova e cunoscut mai mult *Pepelea* ca eroul unor isprăvi comice. Ca erou al unui popor de țărani, își săvârșește isprăvile numai la țară, față de țărani și cel mult față de un popă cu părul roșu, și faptele lui adesea sunt destul de brutale, dar sunt printre ele și drăcovenii, care se aseamănă mult cu ale lui Eulenspiegel. Așa, de pildă, când execută textual porunca primită, nu după înțeles («trage ușa după tine și vino după noi» — el scoate ușa din țâțâni și o târâște după el; «fă, ce vezi că face și vecinul» — el scoate olanele din acoperiș și le aruncă jos; «dacă va fierbe oala, aruncă mărar și pătrunjel în ea» — el aruncă în oală câinii «*Mărar*» și «*Pătrunjel*»). Însă la isprava din urmă trebuie observat că Eulenspiegel (ediția din 1515, cap. 47) în orice caz se mai poate justifica, dacă a aruncat în căldare pe «*Hopf*», câinele, în loc de «*Hopfen*» («hamei»), doar acuzativul lui «*Hopf*» poate fi «*Hopfen*», pe când în românește nume de câine ca «*Mărar*» și «*Pătrunjel*» nu sunt întrebuințate. Astfel această ispravă ar putea fi considerată ca împrumutată dela Germani. De asemenea și țiglele aruncate jos din acoperiș indică Ardealul ca loc de origine, deci ar putea trăda tot influența dela Sași. Tot impresie de gen «Eulenspiegel» ne face, când Păcală execută poruncile stăpânei sale întocmai ca și Till pe ale stăpânului său dela țară: Păcală vără un ac în carul cu fân — «trebuia să-l prinzi în cămașă» — el face aceasta cu fierul plugului — «trebuia să-l legi și să-l iei peste umăr» — el o face cu un câine ș. a. m. d. Din peste 30 de isprăvi ale lui Păcală, numai opt sunt de genul acesta caracteristic pentru Eulenspiegel, pe când celelalte aparțin în mod vădit mediului țărănesc român. Astfel cele opt pot fi inspirate de isprăvi analoage de ale lui Eulenspiegel. Snoava citată cu câinii ar putea confirma aceasta, de asemenea și faptul că și o altă ispravă de sigur a fost istorisită în Ardeal: «Du cu carul gunoiul afară la câmp și-l aruncă, unde se va pune jos câinele, care te însoțește» — gunoiul e aruncat într'o prăpastie: În Muntenia pe vremea aceea nu se prea căra gunoi pe câmp, nici nu era gunoiul atât de prețuit, deci și aici este la mijloc o influență săsească. Astfel, în cazurile acestea, influența venită prin Sași a lui Eulenspiegel asupra snoavelor noastre populare este evidentă.

Măcar amintită trebuie și gravura în lemn, ilustrațiunea, care ține de istorisire și care în cercul publicului cititor al cărților populare și ea istorisește. În edițiile mai noi ale lui Tilu Buhoglundă gravurile nu lipsesc, și ilustrațiunile sunt, firește, imitate după chipurile edițiilor germane, doar e vorba de un mediu social străin. Dar după acest model ele au fost introduse și în cărțile populare românești, aici firește cu costumul românesc și cu casa țaranului nostru ¹⁾.

De altfel lui Păcală și Pepelea li s'a luat în nume de rău ²⁾ că isprăvile lor nu mai sunt șagalnice, ci pline de răutate și că servesc la batjocorirea celorlalți; că ei sunt tocmai opuși caracterului șugubăț al unora ca Nastratin, Till sau Bertoldo. Dar dreptatea cere să li se ia apărarea contra acestor acuzațiuni. Ei nu sunt hrăpăreți, nu sunt excesiv de egoiști, ci lasă și comori, fără să le ia; isprăvile lor pot fi și pline de răutate și de cruzime, dar pentru a pedepsi răutate și cruzime, nu pentru că ei înșiși sunt așa. Și mai presus de toate: năzdrăvănia și drăcovenia sunt natura lor, geniul lor, căruia ei trebuie să i se supună fără a-și mai bate capul. Intocmai ca și Eulenspiegel. Și dacă în urmă se ivesc brutalități, omoruri ș. a., apoi întâi acestea sunt atât de exagerate, încât nici nu pot fi luate în serios, — exagerarea și amplificarea sburdalnică până la extrem sunt doar plăcerea oricărui povestitor mucalit din popor — al doilea se adresează unui public, care este în înțelesul cel mai bun al cuvântului naiv și dispune de nervi construiți cu totul altfel, decât ai celor « culți », prea rafinați de civilizațiune. Și al treilea: nu e vina lor, dacă oamenii, cu care au de a face, sunt așa de grozav și de fără leac căzuți pradă prostiei.

O altă carte populară, despre care trebuie să se amintească aici, este « *Lalebuch* » sau *Isprăvile celor din Schilda*. N'a fost tradusă în românește; asta nu mergea din cauza numelui toponimic, care prea suna străin, pe de altă parte până acum nicio localitate românească nu s'a afirmat ca soră de același rang cu *Schilda* sau *Abdera*, cum a fost cazul cu Păcală-Eulenspiegel (dar în curs de înmugurire

¹⁾ În *Pauli*, *Schimpf und Ernst* mai este o snoavă, care se găsește și la Păcală, care deci a putut veni prin intermediul lui Eulenspiegel: Nr. 20 din *Pauli*, femeia, care s'a înecat și e căutată pe râu în sus; poate și altele.

²⁾ *Gaster, Literatura populară română*, p. 170; *L. Șăineanu în Basmele române*, pag. 911, 948.

sunt câteva), căci altfel faptele minunate ale celor din *Schilda* ar fi putut fi puse în spinarea celor din acea localitate. Lucrul de sigur e în legătură și cu împrejurarea că orașele noastre, chiar și cele din Vechiul Regat, dacă facem abstracție de tot ce are vreo legătură cu lumea autorităților și cu instituțiile de Stat, după origine și religione, arată un amestec adesea însemnat de elemente străine.

Cum am mai amintit, în traducerea mai nouă a lui *Eulenspiegel* din « Biblioteca pentru toți », deci în ediția germană utilizată pentru ea, mai multe isprăvi ale celor din *Schilda* găsiseră vreo legătură cu eroul nostru și deci drumul în istorisirea românească.

Dar chiar în « *Isprăvile minunate ale lui Păcală* », despre care am vorbit mai sus, găsim și o istorioară, care ne amintește *poveștile-minciuni* și în același timp pe *cei din Schilda*: Prietenul lui Păcală, Tândală istorisește țăranilor că în sat la el există un ou mare cât un bou (sau o varză, mare cât o casă); revoltați, țăranii îl aruncă în închisoare și vor să-l spânzure. Dar apare Păcală: « Așa ceva zău n'am văzut, n'am auzit. Dar cu ochii mei am văzut în sat la mine într'o curte de țăran o rață, mare cât o șură (o căldare mare cât turnul bisericii) » — « Ei bine, dar atunci Tândală n'a mințit » ș. a. m. d. Asta-i snoavă exact în genul « *Schildbürger* »! Și snoava aceasta e de origină ardeleană, deci probabil săsească, căci cuvântul « șură » e de acolo și împrumutat dela Sași. Lucrul se confirmă și prin aceea, că *Franz Obert* a cules din gura unui țăran român în Mediaș snoava aceasta despre « *Bacale* » (= Păcală) și *Tindale* și a tradus-o pe la jumătatea secolului trecut ¹⁾.

---

¹⁾ Tipărită în « *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* », vol. 42, 1925, pag. 493. Acolo și alte isprăvi de-ale lui Păcală, care seamănă a *Eulenspiegel*, așa la pag. 387 « Sluga proastă ». Asupra lor mi-a atras atenția prietenul Dr. K. K. Klein.

Măcar ca indicație: în ediția maghiară a lui Nasreddin (« *A török hódzsza tréféi* » de *Kunos Ignác*, Budapesta 1926), ale cărei snoave « au fost culese în Asia Mică în limba turcă și apoi traduse în ungurește », la pag. 28 se istorisește de asemenea această minciună despre varza, cu care s'au putut sătura 300 de oameni, și despre căldarea ei, la care lucrau deodată 300 de oameni, așa de departe unii de alții, încât nici nu se puteau auzi.

Acți de altfel și snoavele cunoscute din *Eulenspiegel* sau din Păcală sau dela amândoi: 1. « Sultanul nu dăruiește o piesă de aur » pag. 19); 2. « Să nu te deslipești de ușă » — el o ia cu sine (p. 26); 3. Disputațiunea, adică

În «*Povestea vorbii și Nastratin Hoge*» de *Anton Pann*, se găsesc de asemenea istorioare, care se aseamănă surprinzător cu ale celor din Schilda, așa, de pildă, când netotul își vede sburând măgarul, pe care-l legase de copacul pe care-l tăia; când țărani se întreabă și pun să întrebe și pe nevasta lui, dacă Vlad, căruia o creangă la tăierea unui copac din pădure îi retezase capul și-l aruncase în râu, a și avut cap (vezi Nr. 9 din nota precedentă); când țărănul mânând măgarii acasă îi numără însă fără acela, pe care-i călare. Poate și aci sunt împrumuturi la mijloc, dar lucrul nu se poate afirma cu siguranță.

Căci și aici avem înaintea noastră bunuri culturale internaționale, ale căror locuri de obârșie și călătorie cu greu vor putea fi precizate vreodată. Tot astfel și în snoava lui *Anton Pann* despre baba, care era mai iscusită decât dracul, o istorioară, care se găsește și în multe colecții germane de snoave din secolele XV—XVII și care a fost tratată și de *Hans Sachs* în «*Fastnachtspiel*»-ul său «*Der Teufel mit dem alten Weibe*» și într'un «*Meistergesang*». Însă probabil nu e împrumutată istorioara, care se poate citi și în «*Cornicea satelor*»¹⁾, despre Sârbii (în gura poporului și despre Bulgarii), care au semănat sare, ceea ce au făcut de altfel și cei din Schilda: atât Sârbii, cât și Bulgarii importă sarea din România (cum nici Schilda nu are sare pe teritoriul ei), și istorioare de felul acesta se povestesc în mare număr despre amândouă aceste popoare învecinate cu noi.

Romanele populare pomenite la început, «*Alexandria*», «*Varlaam și Iosafat*» și «*Archir*» au fost tipărite până în vremurile

prin răspunsurile primite la întrebările lor călugării sunt convertiți (p. 35); 4. Bacșișul în baie (pag. 37); 5. Luna din fântână (pag. 41); 6. «Dă-mi, Allah, 1000 de galbeni, dar nici măcar cu unul mai puțin» (pag. 51); 7. Visul despre prăjituri (pag. 59); 8. Își mănâncă pâinea cu miros de friptură și plătește cu sunetul auruului; 9. la vânătoare lupul într'o peșteră mănâncă vecinului capul; el aleargă la nevasta aceluia și o întreabă, dacă la plecare bărbatul ei a avut cap (ceva analog și în Păcală; snoava e mai mult în genul «*Schilda*»).

Toate acestea ar putea fi luate ca indicație că unele isprăvi de ale lui *Eulenspiegel*, ca și altele ale *Popei Amis* fac parte din literatura epică-didactică mărunță, care în decursul evului mediu a nimerit drumul din Orient până departe în Apus.

¹⁾ Gaster, *Chrestomație română*, II. Buc. Leipzig, 1891, pag. 365.

cele mai noi și de cătră « Casa Școalelor », instituția centrală a Statului pentru bibliotecile școlare și cultura poporului, și au fost răspândite în mare număr, avându-se în vedere valoarea lor morală și educativă. Dar cei trei frați, cel răsăritean, persan-turc *Nasreddin-Nastratin Hoge*, cel apusean *Till Eulenspiegel* și cel străvechi românesc și pământean al nostru *Păcală*, nu s'au putut bucura de această favoare. Dar ei totuși continuă a trăi și a se bucura de favoarea poporului. Căci ei sunt tipuri vii. Și a fi mucalit este tot așa de omenesc, ca și a fi cucernic. Și ei trăesc ca buni frați împreună, cel mult cu deosebirea, că dintre ei trei numai cel pământean, Păcală, mai primește din când în când din solul matern al patriei adaosuri și sporuri care-l îmbogățesc și-i dau puteri noi de viață.

Căci tipul mitic este dat și fix la fiecare din ei și niciunuia din ei nu i se poate arunca în spinare ceva, ce nu s'ar potrivi cu acel tip. Și crearea acestui mit, a acestui tip este probabil opera poporului. Nu a poporului ca totalitate, ci, ca și la poezia populară, tipurile ne stau fixe și gata înainte, după ce s'au născut din scâpărarea genială a unui individ mucalit, au fost apoi corectate și completate de alte capete de duh din popor, până ce s'a înlăturat tot ce a rămas prea subiectiv și personal dela primul plăsmuitor și dela toți care au contribuit în urmă și până ce făptura plăzmuită a putut corăspunde cerințelor etice și estetice ale poporului în totalitatea sa. Iar isprăvile și snoavele, care circulă pe numele lor, pot crește ca număr, dar rămân subordonate caracterului eroului. Și când vine arta conștientă cu scopurile ei și crează cadru și plan, ba introduce poate chiar și tendințe în acest material, opera ei rămâne cu atât mai populară, cu cât acestea vor fi mai discrete și se vor observa mai puțin și cu cât artistul se va îndepărta mai puțin de forma populară. « *Reineke Fuchs* » al lui *Goethe* e doar pildă clasică pentru aceasta, poate în măsură mai mică și *Till Eulenspiegel* al lui *De Coster*. Și aci îți vine să întorci formula îndreptățită la multe romane cu adevărat populare, că ele sunt « bunuri culturale decăzute » din sferile de sus ale societății, în formula « bun popular ridicat » în sfera artei culte: timpurile, când operele citate ale lui *Goethe* și *De Coster* se vor « scobori » pentru a deveni bunuri cu adevărat populare, nici nu se pot întrezări deocamdată.

Anton Pann, P. Dulfu și Ispirescu la Români sunt încă și azi scriitori cu adevărat ai poporului, și Păcală și Nastratin Hoge, în măsură mai mică și mai mult la orășeni și la cei cuțți de asemenea Tilu Buhoglindă, au rămas eroi populari. Iar întrebarea, dacă în cazul lor se poate vorbi de o sugestie venită din Apus, adică dela exemplul cărții despre Eulenspiegel, pentru ca să se purceadă la crearea unității-cadru și a compozițiunii ca operă de artă, deocamdată trebuie să rămână fără răspuns. Autorii cărților românești spun precis că au totul din gura poporului: « dela lume adunate și iară la lume date » este formula lor. Dar ei mai au și alt sentiment față de eroii lor: Cartea germană despre Eulenspiegel, având ca punct de plecare mormântul, pe vremuri într'adevăr cunoscut al eroului său cu inscripția lui, are de povestit și despre nașterea și moartea lui Eulenspiegel. Dimpotrivă Păcală al nostru e dintr'o dată ajuns mare și — ca și Ulenspiegel al lui De Coster — nemuritor; și dacă el nu accentuează aceasta cu atâta conștiință de sine ca eroul lui De Coster, totuși ne-o spune biograful său în versuri, care-și termină poemul cu versurile:

In bogata-i locuință mulți ani veseli a trăit.
 Ba, de n'a murit, trăește chiar și astăzi !. . Cu acestea
 S'auzim, Români, de bine ! — isprăvitu-mi-am povestea,
 A făcut el, nu e vorbă, și pe urmă de-ale lui,
 Ghidușii nenumărate ! Dar pe toate să le spui ? . . .
 Când aș sta să 'nșir eu toate, câte el a săvârșit :
 Povestirea-mi niciodată nu ar mai avea
 Sfârșit.

Doar un geniu de acesta, care întrupează bucuria curată ce produce ghidușia și plăcerea indestructibilă de răs a țăranilor noștri, care cu toată mizeria sunt încă voioși, fiindcă iau viața mai ușor, trăiește, cât trăiește și poporul.

Deci rămân precizate următoarele :

Din « cărțile populare germane », care la obârșie sunt romane provenite din Franța și care în timpul veacurilor s'au « scufundat » din pătura cea mai de sus a societății în masa cea mare a poporului și au devenit romane populare (ca : Die Haimonskinder, Magelone, Melusine, Genoveva și altele) numai unele au ajuns la Români,

și chiar acestea nu direct, ci făcând ocolul din nou prin Franța, și au ajuns apoi populare și la noi.

Iar cărțile care istorisesc despre « eroi populari » cu adevărat germani, deci cărțile populare germane luate în înțelesul cel mai strâns al cuvântului (cum e aceea despre Eulenspiegel, despre cei din Schilda și despre Fortunatus) au nimerit de-a-dreptul la noi, fie că au fost traduse îndată, fie că au găsit alte posibilități de legătură și au cedat unor eroi români istorisirile lor. Și drumul acesta direct l-au găsit probabil, fiindcă pe de o parte erau mai răspândite printre Sașii din Ardeal, pe de altă parte fiindcă-și găsiseră frații eroilor lor la Români.

* * *

Am căutat să arunc numai câteva fășii de raze asupra cărților populare germane și numai întrucât au ajuns a fi cunoscute și la Români. Tabloul nici pe departe nu e complet, totuși arată că Sașii din Ardeal și în domeniul acesta au avut rolul de a mijloci între bunurile culturale ale Germanilor și Români și de a stimula. Ceea ce au făcut în privința aceasta este încă un inel din lanțul cel lung, pe care-l formează activitatea lor pentru atâtea domenii ale vieții culturale a Românilor.

Mai amintesc faptul că cei dintâi *editori* ai calendarelor și cărților populare române — nu numai ai celor traduse din limba germană — au fost Sași, și anume începând cu 1784 *Barth* în Sibiu, din 1807 *Schobel* în Brașov, iar de pe la 1830 încoace în Brașov *Gött*, aruncat de vicisitudinile vieții dela Frankfurt a. M. în Ardeal, că abia către mijlocul secolului li se adaugă și editori bucureșteni și ieșeni, și aceștia la început tot de origine germană, probabil săsească, și că în Ardeal librari sași desfăceau produsele românești ale tipografiilor. Și nu numai năzuința, în sine foarte îndreptățită, de a realiza un câștig comercial îi îndemna la aceasta, ci, mai ales în spre sfârșitul decadei a patra și în decada a cincea a secolului, la acel dor de câștig se adaugă și o trăsătură de înțelegere mai adâncă pentru Români și drepturile lor, o strădanie de a contribui la educarea politică a lor și de a se înfrăți cu ei¹⁾, strădanie, care-și ajunge punctul culminant în activitatea, pentru

---

1) G. Bogdan-Duică, I. Barac, p. 22 urm.

Români neuitată, a Sașilor *St. L. Roth* ¹⁾ («*Der Sprachkampf in Siebenbürgen*» 1842), *Dr. Daniel Roth* și *Josef Martin*. Doar *Dr. Daniel Roth* are în lucrarea sa «*Von der Union und nebenbei ein Wort über eine mögliche dakoromanische Monarchie*», Sibiu 1848 și exclamația: «*Viitorul Daciei (Ardeal, Moldova, Țara Românească), nu-i nici al națiunii maghiare, nici al celei germane, ci el aparține neamului numeros al națiunii valahe*».

Tabloul schițat caracterizează încă o dată poezia estico-vestică a Românilor: Despărțiți prin Slavi și Maghiari, în parte și prin Germani, de celelalte popoare romanice sud- și vesteuropene, așezați de istorie tocmai în acea regiune, unde se întâlnesc și se încrucișează Răsăritul și Apusul și Sud-Estul, ei au fost supuși mai întâi multe veacuri de-a-rândul influenței culturii bizantine și orientale transmise lor prin mijlocirea Slavilor din Sud, deci colorate slavice, au fost apoi câtva timp chiar purtătorii și păzitorii acelei culturii, și abia în ultimii 150 de ani îi ajung valorile culturii vesteuropene, aduse în parte de Germani și printre ei de Sașii din Ardeal.

Românii țin prin origine și limbă de Apusul romanic; ca unica rămășiță romanică în părțile acestea au fost așezați de soartă la punctul de încrucișare a trei lumi și două culturi — astfel caracterul lor, cultura lor, precum și istoria vieții lor sufletești trebuie să poarte semnele estic-vestice corăspunzătoare. Deci și misiunea lor istorică nu poate fi decât să caute a găsi acestor tendințe divergente răsăritene și apusene o expresie unitară și armonioasă prin opere de cea mai înaltă desăvârșire artistică și să-și dea în felul acesta contribuția lor la patrimoniul umanității și civilizațiunii.

TRAIAN BRATU

---

¹⁾ *K. K. Klein, Rumänisch-deutsche Literaturbeziehungen*, p. 116 urm.

INTOARCEREA LA FILOSOFIE

Pozitivismul științei veacului trecut.

Secolul al nouăsprezecelea a lăsat generalității oamenilor de știință convingerea inutilității filosofiei.

Ei aveau certitudinea că sunt în măsură să ducă singuri la bun sfârșit sarcina de a explora universul, de a-l transforma în legi, de a-l reedita în mecanisme și, supremă ambiție, mărturisită numai de cei mai impulsivi, de a ajunge să ocupe în acest mecanism locurile de comandă.

Cunoașterea era mărginită în cadrele Filosofiei pozitive a lui Comte, care a prezentat sincer și sistematic gândurile ce constituiau crezul, adesea nemărturisit, al covârșitoarei majorități a învățaților contemporani.

Ceea ce nu este obiect de cunoaștere științifică — în limitele filosofiei pozitive — nu este obiect de cunoaștere și, ca atare, intră în teologie, sau în zona vagă a relațiilor emotive cu lumea.

Cunoașterea era astfel determinată obiectiv, în afară de subiectul care servea numai drept martor înregistrator.

Condițiile cunoașterii au de precizat condițiile acestei exacte mărturii, sau poate — într'o mai aprofundată critică — condițiile în care diferitele mărturii, care păstrează fiecare ceva subiectiv, pot fi valorificate pentru refacerea obiectului, așa cum suprapunerea imaginilor în stereoscop ne redă viziunea în spațiu. Iar limitele cunoașterii rămân fixate material de multiplicitatea obiectelor care constituie universul experienței; nu voi spune: de întinderea spațială a acestei experiențe, căci știința pretindea posibilitatea extrapolărilor experienței noastre peste orice limite ale câmpului vizual și în general sensibil, și nici de întinderea în

timp, căci legile acestei triumfale științe sunt « eterne », raporturi absolute între elemente obiective.

Unii, mai timizi, admiteau o limitare — numai atât — subiectivă, determinată de marginile fatale ale simțurilor noastre; era însă în mod esențial vorba de o limitare și nu de o condiționare prin aceste simțuri.

Intr'o singură categorie de oameni ai științei erau de căutat acei puțini care au reținut efectiv contribuția kantiană la problema cunoașterii: e vorba de matematicieni.

Este drept că matematica, adică, mai concret, aritmetica sau teoria numerelor și geometria au făcut și obiectul preocupărilor kantiene.

Pentru Kant știința matematică, mecanica, fizica, erau formele în care realizările cunoașterii umane aveau a fi cercetate ca într'o bună experiență, ca cel mai bun model al faptului de cunoaștere.

În ea urmau să se examineze, așa cum se prezintă, ca fapt experimental de realizare a omului, condițiile cunoașterii: unele a priori, iar celelalte așa cum sunt hotărâte de experiența însăși.

Spațiul, timpul sunt forme a priori ale intuiției, și nu elemente ale experienței însăși; cauzalitatea este și ea o formă a priori a judecății, și nu o relație obiectivă ca atare: o categorie a priori.

Legea, ca expresie a cauzalității, rezultă din colaborarea obiectului cu aceste forme estetice sau logice transcendente.

Când matematicianul secolului trecut își propunea să facă filosofie, el era adesea câștigat de critica kantiană.

Dar când el revenea matematicii sau științei, în genere, chiar aceste limitări kantiene erau depărtate ca iluzii sau ca un joc cu complicații inutile.

S'a ajuns astfel până în anii care încep secolul acesta al nostru cu ideea bine legată, trecută ca un câștig prețios și definitiv dela maeștri la elevi, generație după generație, sălășluind odihnitoare în agitația laboratoarelor, în rafturile bibliotecilor, ca un tratat de pace definitivă între omul de știință și neliniștea sa metafizică: Știința urmărește reconstituirea Universului pe baza câtorva principii, cu ajutorul câtorva legi, pornind dela un număr determinat de elemente ireductibile, comune spiritului uman și Naturii.

Omul dăruit naturii

Omul se considera, entuziast, dăruit întreg operei sale pozitive. Nu observa nimeni că se înstrăinează de propriul său suflet; că devine o funcțiune ordonată unor realități exterioare obiective, că îmbracă încet-încet haina primejdioasă a profesionistului, că părăsește, în felul acesta, calea în care omul modern intrase prin Renaștere și prin Știința însăși.

Prin gândirea științifică și prin progresele a ceea ce s'a numit rațiune, omul secolului al șaptesprezecelea și al celui următor s'a desprins din strânsa unitate în care trăia cu experiența lui, și s'a individualizat. Natura a luat, încet-încet, ființă ca obiect opus subiectului cunoscător sau activ prin revolta acestuia, prin autonomia pe care a voit-o și a obținut-o.

Secolul nostru ne găsește gata să refacem o nouă unitate a lumii, de astădată prin știință, prin obiect, complet în afară de noi și — fără îndoială — în dauna noastră, căci se construia această unitate dăruindu-ne pe noi acestei Naturi care nu avea mai mult de trei secole de existență și ființă ca o creațiune a revoltei și a orgoliului rațiunii noastre.

Eram porniți să facem o unitate universală numai cu materie și forță, așa cum vor unii iluminați științifici să construiască Societatea viitoare numai cu organizații profesionale, fără direcție și fără disciplină.

Circumstanțele vieții noastre sunt în genere favorabile acestor gânduri. Tânărul om de știință este azi încadrat în laboratoare, în institute uriașe, în fabrici, în organizații întregi, în care ceea ce face el, contribuția lui la știință este dinainte hotărâtă, standardizată și modelată.

Vechea libertate a gândului, a inițiativelor și, mai ales, vechea încredere în ele se găsesc numai excepțional. Ajunge să te întrebi dacă ar mai fi azi posibilă existența unui Newton, izolat în Universitatea lui, răsucind ideile care l-au dus la acea grandioasă construcție a gravitației universale, zeci de ani în tăcere, evitând, până la urmă, să comunice lumii marile lui secrete.

Hibernare metafizică.

În mijlocul activității uriașe care are în centrul ei Știința, se pierduse orice interes pentru rațiunea existenței ei: cunoașterea lumii.

Puțini învățați mai păstrează activă această conștiință a funcțiunii lor esențiale.

Complicațiile verbale ale Științei aduceau prima rătăcire. Filosofia pragmatică, intuiționismul bergsonian, atâtea false religii pe care le-au cunoscut și primii ani ai veacului nostru, colaborau toate să ne îndrepte către ținta oarbă a unei vieți « naturale » fără cer și fără alt orizont decât al experienței imediate.

Gânditori ca F. H. Bradley — cunoscutul filosof idealist englez — care să scrie către 1900: « Natura este lumea fizică pur și simplu, acea regiune (a experienței) care constituie obiectul unei științe pur fizice și pare să depășească limitele spiritului. Scoate ce găsești în ea psihic; ceea ce va rămâne va constitui Natura » — însemnau un protest izolat, o încercare de a opri lumea pe panta pe care aluneca.

Anul 1896 și următorii au însemnat, odată cu descoperirea radioactivității, preludiul unor schimbări esențiale în perspectivele cunoașterii.

Revoluțiile științei.

Radioactivitatea se referea la fapte noi, total necunoscute și nici chiar bănuite înainte. Cum spune Soddy, nu emiteria de radiațiuni este caracterul specific al substanțelor radioactive, ci emisiunea spontană și continuă de energie, pentru care razele sunt numai un mod de a fi. Căldura și lumina se pot produce în multe feluri; să constați însă că există corpuri care emit căldură și lumină fără oprire și fără încetineață zi și noapte, an după an, fără ca prin aceasta substanța emițătoare să se consume, constituie fără îndoială un fapt nou.

Energia produsă de rادیu este de ajuns de mare ca să dea efecte sensibile și totuși fără să existe, în mod vizibil, un izvor de energie și, mai ales, fără ca acest izvor de energie să dea semne de oboseală, iată ce nu se potrivea cu modul de a gândi al omului de știință dela sfârșitul secolului trecut și cu nimic din experiența lui anterioară.

Misterul a fost repede pătruns; atomul material închide un uriaș depozit de energie; el constituie acum mina către care se îndreaptă nesațitul omului, în căutarea izvoarelor de energie ale lumii. O mină, pe care omenirea nu va reuși niciodată să o

epuizeze, dar la care n'a reușit să pătrundă decât cu prețul unor eforturi încă foarte costisitoare.

Atomul înceta să fie o *masă continuă de materie*. Rutherford l-a imaginat ca un sistem energetic analog sistemului solar; mai târziu, Bohr a modelat acest sistem în conformitate cu caracterul discontinuu al energiei.

Astăzi, în afară de electronii negativi ai lui Rutherford, s'au găsit pozitroni, mai stabili, mai greu de dislocat, s'au găsit în nucleul atomic neutroni — care ar putea fi sisteme energetice asemeni stelelor duble — formate din pozitroni și electroni; cercetarea acestei lumi atâtea secole închisă continuă cu febrilitate.

Marea mișcare pornită odată cu descoperirea radioactivității și a radiului a redșteptat pasiunea *cunoașterii* în lumea care se desfată în plăcerile unei științe ce-și caută perfecțiunea în forme.

Cine și-a putut opri admirația în fața edificiului pe care-l clădise doctrina Energiei cu atâta simț estetic, într'o limbă științifică ce atingea perfecțiunile artei. Numele lui Tait și al lui Thompson, numele lui Helmholtz, al lui Duhem, vor rămâne glorioase pentru perfecțiunile formale ale acestui sfârșit de veac.

Realitatea neglijată a făcut explozie în această lume care credea a fi explorat calitativ Universul întreg.

O nouă perspectivă, nu numai pentru aprofundarea cunoașterii lumii, dar și pentru problematica însăși a cunoașterii.

Atomul este o unitate simplă în raporturile sale normale cu celelalte unități. Numai dacă reușești să străbați cuirasa formidabilă ce-l desparte de lumea exterioară, ajungi la lumea lui închisă, a cărei fenomenalitate interioară se răsfrânge foarte rezumat înafară; un cosmos pentru sine.

Constatarea era turburătoare, a întârziat mult în mintea surprinsă de noutatea ei și nu și-a purtat fructele decât în vremurile de tot recente.

Iată dar din nou angajate în același proces marile probleme ale cunoașterii cu știința însăși; iar omul trezit din iluziile în care își continua meseria, convenabilă și comodă, de stăpân al Universului.

Timpul a acumulat grăbit evenimentele. Experiențele lui Michelson și Morley arată pentru prima oară în chip net despărțirea între mecanica fenomenelor electro-magnetice, deci și a

luminii, și mecanica materiei; Lorentz încearcă o interpretare care aduce o alterare îndrăzneată a ideii despre invariabilitatea corpului solid în mișcare și, în sfârșit, Einstein, în 1904, renunță la noțiunile absolute de spațiu, timp, masă și energie, reluând ideea relativității așa de scumpă lui Poincaré și Mach, însă sub forma precisă care se sintetiza în admiterea invarianței formulilor mecanice pentru aceleași transformări care lasă invariante ecuațiile fenomenelor electro-magnetice.

Astăzi, după trecerea anilor, după ce marea agitație trezită de această încercare de revizuire a fundamentelor cunoașterii științifice s'a potolit, îi putem aprecia, liberi de prejudecăți, rezultatele.

Revizuirea bazelor cunoașterii.

Întâi să constatăm că bazele acestei revizuirii a principiilor erau serioase: transformările lui Lorentz caracterizează structura fenomenelor electro-magnetice, sau, sub formă mai abstractă, caracterul varietății spațiu, timp, sau, cu un cuvânt, a universului în care au loc aceste fenomene.

Interpretarea dată de Einstein nu reprezintă o încercare de a lămuri caracterul propriu al realității pe care o numim spațiu ca și al aceleia ce o numim timp, ci numai o lămurire a modului cum se petrec fenomenele materiale sau energetice în spațiu și timp.

Această interpretare nu lasă la o parte faptul că măsura distanțelor ca și a intervalelor timpului nu sunt acte abstracte, ci operații care se fac cu instrumente de măsură și se efectuează în spațiu și în timp, chiar dacă instrumentul se cheamă raza de lumină.

Operațiile acestea de măsură sunt fenomene, cu legile lor, influențând nu obiectul însuși, ci modul cum el ni se prezintă. Intervalul de timp poate să existe ca ceva absolut — în sine — dacă aceste două cuvinte au un înțeles; dacă este vorba însă de *măsura* intervalului de timp, intervine iuțeala observatorului care efectuează măsura: deci un amestec de spațiu și de timp indisolubil legate în orice operație de măsură. Și atunci interpretarea transformărilor, așa cum a fost făcută de Einstein, în loc să trezească îngrijorarea noastră pentru dărâmările pe care le cuprinde, ne găsește uimiți de simplitatea cu care rezultatele unei măsu-

rători, făcute de un observator, pot fi interpretate de altul care se găsește în condiții deosebite. Este, în fapt, vorba de o proprietate esențială de închidere, care se verifică și care stă la baza unui grup: Lungimea L a unui obiect măsurată de un observator A și retransmisă prin semnale luminoase observatorului B este aceeași pe care B ar stabili-o prin măsurile sale directe.

La aceasta se reduce, în acest nou cadru, obiectivitatea științei. În realitate, recunoscând lămurit care este adaosul nostru omenesc la toate aceste operații de măsură, se urmărește ceea ce este independent de el, chiar dacă, orice expresie am căuta pentru formule, nu putem înlătura din ele indisolubilul nostru amestec.

Ce am pus atunci în locul spațiului și al timpului absolut al vechii științe newtoniene? *O structură* unitară, obiectivă, aceeași oricare ar fi modul de a ne reprezenta subiectiv experiența.

Ce-a fost mai straniu însă, în această nouă perspectivă a lumii fizice, este că ea conduce la o nouă interpretare a masei și a relațiilor sale cu energia; relația $E = mc^2$, care se deduce din dinamica relativistă, deschide drumul către problemele dinamicei corpusculare pe care le punea cercetătorului curios radioactivitatea cu tot cortegiul fenomenelor anexe.

Relațiile dintre om și lume.

Totul nu era în ordine în vechea știință.

Problemele cele mai grave pândeau noțiunile pe care le credeam mai definitiv fixate.

Venise vremea să lăsăm din nou lumina gândului să răscolească liber bazele cunoașterii și, în această lumină, să ne regăsim și pe noi, să examinăm locul nostru în lume și al relațiilor pe care le păstrăm cu ea.

Relativismul n'a însemnat un spor de amestec al omului în Universul Științei, ci o precizare a legăturilor noastre și, într-o mare măsură, o creștere a obiectivității științifice. Se lămurește aceasta mai bine însă, în cadrul a ceea ce s'a numit relativitatea generală. Teoria aceasta încearcă să dea ecuației fenomenelor o formă invariantă, în înțelesul că această formă se păstrează, oricare ar fi sistemul de referență. Sistemul de referență simbolizează pe cercetător, el reprezintă regulile de orientare ale fiecărui observator în Univers: fenomenele nu pot depinde de aceste

reguli, dar expresia lor le poartă fatal urmele, căci sunt rezultate ale măsurilor efectuate cu ajutorul lor. Invarianța formală a fost obținută cu prețul unui sacrificiu: gravitatea este considerată ca o proprietate structurală a spațiului, așa cum este deformat de prezența corpurilor materiale ce au loc în el.

Teoria gravității universale și-a schimbat, în cadrul relativității, aspectul său clasic. Vom reliefa această schimbare în special într'o direcție care a scăpat celor mai mulți dintre cei ce au meditat la consecințele filosofice ale acestei teorii.

Pentru a lămuri noi schimbarea, fără să luăm în examen toată construcția spațiului relativ, ajunge să punem din nou, după ce fusese reluată de Poincaré, *problema copernicană*: Este soarele care se învârte în jurul pământului sau acesta din urmă în jurul astrului zilei?

Cei vechi erau de prima părere — corespunzând impresiei imediate a experienței.

Copernic, Galilei, Newton și toată lumea cultivată după ei au afirmat, împotriva impresiilor simțurilor, că pământul execută mișcarea în jurul Soarelui. Poincaré cel dintâi — examinând critic ceea ce rezultă din aprofundarea științei sale, a afirmat că amândouă judecățile cuprind tot atât adevăr: numai criteriul comodității rămâne în avantajul afirmației copernicane; interpretarea se prezintă, în lumea ei, mai simplu.

Ce furtună a trezit acest scepticism al marelui gânditor se știe; dar cât de mult corespundea ea stării în care *știința vremii* — o, nu prea depărtată — *vegeta*, o vedem abia acum.

Relativitatea ca formă de expresie adecuată cunoașterii.

Relativitatea schimbă complet termenii problemei și ia orice sens — altul decât convențional — unei propoziții ca aceasta: Pământul se învârte în jurul Soarelui.

O atare propoziție ne arată cât de antropomorfică este încă știința noastră. Înțelesul său calitativ, intuitiv, este că Soarele închide o virtute specială, substanțială, care determină rotația pământului, așa cum face omul cu un obiect pe care l-ar învârti cu propria mână.

Bună parte din legile naturii sunt încă prezentate prin propoziții predicative care constituiesc forma de limbaj proprie științei

substanțialiste, pe care de atâta vreme o credeam definitiv pă-răsită.

Relativismul înlocuește propoziția predicativă printr'una rela-tivă, în care Soarele și Pământul joacă rolurile corelative, în situații variabile, așa cum le arată cantitativ și precis formulele.

Propoziția aceasta (care ar înfățișa legea de mișcare a unui sistem de două corpuri, așa cum formulele lui Schwarzschild ne dau legea de mișcare a unei părțicele cu masă neglijabilă într'un câmp gravitațional) este complicată. Unii pretind chiar că este îninteligibilă. Se întâmplă lucrul acesta foarte des la începuturile unei ere noi. Și nimeni nu ne împiedică să adoptăm și limbajul predicativ, convențional, unilateral, cu condiția să nu-i cerem să reprezinte adevărul.

În drumul Științei stă adesea Știința însăși, cu inerția ei, cu limbajul ei sistematic, care reprezintă o uriașă efortare de cons-trucție pe care învățații mai conservatori nu se resemnează, sau nu pot să o dărâme, cum se dărâmă azi vechile așezări ale ora-șelor pentru a clădi altele noi.

Limba științifică este un fapt — nu identic cu știința însăși — de atâtea ori reprezentând *numai parțial* faptul științific, dar este o realitate cu regulile ei, cu avantajele și cu dezavantajele ei: așa cum este casa pe care omul și-a clădit-o pentru a se apăra, pentru a se adăposti de intemperii, pentru a uniformiza varie-tatea nesfârșită și supărătoare a împrejurărilor naturale. Ea îl împiedică de atâtea ori să vadă cerul albastru, să simtă adierea răcoritoare a vântului, să fie împregnat de lumina directă a zilei sau așormit de argintia lucire a lunii. Pentru a avea aceste bene-ficii suntem siliți să evadăm din vreme în vreme. Casa se păstrează sau se reface; însă tot casă. Tot așa și limba științifică. Știința noastră găsește în expresie, în limbaj, unele limitări și unele deformări asupra cărora trebuie să începem a medita mai serios. Principiul relativității a arătat-o în deajuns în legătură cu ceea ce am numit mai sus: propoziția predicativă, substanțialistă.

El ne indică tendința pe care o avem de a exprima prin pro-pozițiile științifice — vorbesc mai ales de propozițiile fundamen-tale ale ei — nu raporturi în sensul vechilor legi, ci structuri pe care le descrie.

În sfârșit, pentru a termina de notat schimbările de perspectivă care s'au introdus prin relativitate: omogenitatea spațială sau temporală a Universului apare ca o concluzie prea depărtată de experiență, ca să o păstrăm în orice împrejurare.

Structura Universului (spațiu și timp) în jurul fiecărui punct din Univers poate fi considerată omogenă și lineară — așa cum un petec de suprafață în jurul unui punct e identic cu un petec de plan euclidian.

Bucata aceasta restrânsă de Univers pe care o duce cu el, în spațiu și în timp, fiecare observator, se schimbă structural; explorarea Universului o facem tocmai prin compararea diferitelor regiuni ale sale cu aceea legată de observator. Drumul prin care ajungem dela regiunea noastră, cu lungimile noastre, cu timpul nostru, la altă regiune nu trebuie — așa cel puțin pretinde o știință cât mai simplă — să aibă vre-o influență asupra rezultatelor explorării: lumea este atunci *olonomă*, ca să întrebuițez un termen consacrat și de geometrie și de mecanică.

În mijlocul acestei vaste reconstrucții, omul continuă să facă progrese în procesul de obiectivizare a metodelor și a prezentării cercetărilor științifice, elaborează noi cadre pentru Universul experienței sale materiale; rămâne însă îngrijorat de nestabilitatea acestor cadre, începe a-și relua problemele proprii cu un avânt care înseamnă o adevărată renaștere metafizică. Să semnalez în sprijinul acestor afirmații avaturile științelor despre om?

Inceputurile zgomotoase ale psihologiei experimentale din jurul anului 1900, încercările de mecanizare ale sociologiei, gravitând în jurul aceluiași an, au fost repede părăsite, fără interes în atmosfera științei noi. Dacă în ultima vreme psihologia a luat un nou avânt, lucrul se face în alt spirit, cu obiective cu mult mai moderne decât 30—40 ani în urmă, când sufletul omenesc încerca a fi adus ca o mașină în laborator.

Determinismul și cauzalitatea în noua știință a structurilor.

Știința nouă a văzut atâtea schimbări în jurul ei și totuși a păstrat tenace, cât a putut încă, atâtea vechi aspecte conservatoare. În afară de cele două mari Principii, unul de conservare și altul de evoluție, primul relativ la sistemele închise, celalt relativ la sistemele naturale care au schimburi energetice cu lumea încon-

jurătoare, au rămas la început neatinsse principii din acelea pe care omul de știință nici nu le discută bucuros: cauzalitatea în primul rând, determinismul fenomenelor naturale în al doilea, strâns legate de altfel între ele în cadrele științei.

Dar propriul activității științelor pozitive este că ele supun criticei și dăruie teorii, principii, legi, nu din capriciul criticei, ci prin însăși fatalitatea înlănțuirii fenomenului Știință.

Determinismul avea să fie pus în cauză prin apariția pe primul plan al fizicii al unor mai vechi cercetări care constituiesc Teoria cinetică a gazelor. Servindu-se de principiile analizei speciale pe care o reprezintă Calculul Probabilităților, sau, cu un termen ce câștigă azi teren, Statistica, teoria cinetică realizase într'un chip deajuns de satisfăcător următoarea situație: fiind dat într'un recipient un gaz compus dintr'un mare număr de molecule identice, să se deducă relațiile dintre caracteristicile de ansamblu, deci ceea ce se cheamă proprietățile gazului, cunoscând legile de mișcare ale moleculelor sale.

Se știe că Maxwell găsise că repartiția stabilă a moleculelor, după iuțelile cu care se mișcă, este cea denumită normală (dată de legea lui Gauss) și izbutise să calculeze cu ajutorul acestei formule de repartiție parcursul mediu al fiecărei molecule, iuțeala medie și, în legătură cu ele, *caracteristicile globale*.

Și, fapt încă mai remarcabil, Entropia, a cărei interpretare intuitivă a rezistat atâta vreme tuturor încercărilor, a putut fi definită prin probabilitatea stării respective a gazului, care se îndreaptă astfel, în mod normal, spre starea cu probabilitate maximă.

N'aș cita aceste fapte, dacă ele s'ar mărgini la a reprezenta doar elemente noi, metode noi în sprijinul problemelor noi ale Științei. Le citez pentru schimbările fundamentale pe care le aduc ele în tehnica științelor, pentru drumurile noi pe care le-au deschis problemei cunoașterii în general și pentru influența ce cată să aibă asupra întregii filosofii omenești, completând prefacerile începute în anii cu care sta să înceapă secolul încă tânăr al nostru.

Spuneam mai sus că atomii constituiesc, fiecare în parte, o lume închisă, în condiții obișnuite fără comunicare cu lumea din afară. Sub bombardamentul unor raze puternice însă, sau sub influența

altor acțiuni energetice, lumea atomică suferă schimbări care se traduc în afară, fie prin emisiuni de electroni, fie prin radiațiuni, sau în alte diferite moduri. Acestea sunt și căile prin care explorăm lumea închisă a atomului, deducând anatomia ei din caracteristicile structurale ale manifestărilor ei energetice.

De cât, numărul atomilor unei porțiuni cât de reduse dintr'un corp este enorm, pozițiile lumilor solare care-l formează sunt foarte variate; efectul lor asupra radiațiilor care le bombardează variază, poate, cu aceste poziții. Ce sens individual, structural, relativ la fiecare atom în parte, putem atunci atribui spectrului unic pe care corpul făcut incandescent îl produce?

O întregă teorie cinetică, teorie statistică a materiei, a trebuit construită deocamdată din bucăți, fără unitate, căci principiile fundamentale sunt încă de precizat. Ceea ce știm azi cu precizie este că multe din măsurimile experimentale stabilite, multe din proprietățile care ni se par mai concrete pentru că sunt imuabile și foarte precise, așa cum este spectrul unei substanțe determinate, au caracterul de *elemente medii* sau de *stări probabile*.

Înlănțuirea fenomenelor, schimbarea lor în timp, de pildă, ca să precizăm obiectul vorbirii noastre, se va prezenta foarte diferit în acest cadru, de cum era în acela al vechii științe deterministe.

De trei sute de ani, forma de judecată cu care se urmărește până în adâncuri realitatea până la ceea ce se chiamă fenomenul elementar era schematic următoarea: o mărime M este determinată la un anumit moment, dacă știm o succesiune anterioară de stări succesive, și anume, una, două, trei etc. stări anterioare succesive. Dacă e vorba de un fenomen mecanic, ajunge să cunoaștem două stări anterioare succesive în afară de cea prezentă.

În forma infinitesimală, noi spunem că mișcarea este determinată, dacă dăm în fiecare moment accelerația (trei poziții succesive) care corespunde forței câmpului și bine înțeles două poziții *inițiale* succesive sau, ceea ce este tot una, poziția și viteza inițială.

Am închis în aceste considerații tot ceea ce este caracteristic determinismului fenomenelor în vechea știință. Fiecare stare e bine și unic determinată prin anume condiții inițiale și prin acțiunea unei cauze — în cazul nostru: forța — bine cunoscută la fiecare moment.

Nu mai este însă așa în cadrul statistic în care cel puțin unele fenomene trebuiesc așezate.

Fiecare stare corespunde unui element statistic a cărui structură este de felul următor:

$$\begin{array}{c} S_1, S_2, \dots S_n \\ P_1, P_2, \dots P_n \end{array}$$

$S_1, S_2, \dots, S_n$ sunt forme diverse ale aceleiași stări; $p_1, p_2, \dots, p_n$ sunt probabilitățile respective. Se poate ca una singură din aceste probabilități să fie foarte aproape de 1, iar celelalte să aibă valori foarte apropiate de zero. În acest caz, forma S corespunzătoare are existența practic asigurată; în cazul general însă, chiar dacă sunt una sau mai multe forme cu o posibilitate marcat mai mare ca celelalte, trecerea nu este așa de netă și exclusivă. O succesiune de stări, deci un fenomen și legea corespunzătoare, vor însemna o succesiune de asemenea structuri statistice, un lanț statistic, cum obișnuim a numi. Succesiunea aceasta poate condiționa fiecare stare de una, două sau mai multe stări succesive anterioare. Rezultatul este că nu mai putem vorbi despre determinism, în înțelesul clasic, căci nu putem ști dinainte forma care se realizează în corespondența cu fiecare structură; anume împrejurări speciale, locale, pot determina alegerea în lăuntrul fiecărei structuri, când vine rândul realizării ei. Înseamnă aceasta că introducem arbitrarul ca supremă lege? Tot așa de mult cum a fost introdus atunci când se presupunea că fiecare moleculă a unui gaz se mișcă pe socoteală proprie, independent de celelalte.

Și apoi căderea corpurilor în știință deterministă cere constatări metrice și măsura este o operație statistică în chip esențial.

Lucrurile se prezintă astfel în cadrul acestei statistici, mai complicat de cum ne obișnuiește clasicul determinism, însă mai conform cu realitatea experimentală.

Lumea complicată din interiorul atomului? O structură fizico-chimică — *cu diverse forme*. Lumea închisă a atomului înseamnă structura lui determinată, variabilă numai sub date influențe. Un grup de lumi atomice; un mare număr de structuri, formând o nouă unitate superioară, o suprastructură în dependență de structurile elementare, dar suprapusă lor cu anume caractere

originale, care-i dau unitatea și care dau notele fundamentale ale acestei suprastructuri, și aceasta fără sfârșit.

Lumea noii științe ca ierarhie de structuri.

Principiile noi ale statisticii, ca și mecanica nouă *statistică* și *structurală* în aceeași vreme (de pildă în cazul sistemului de atomi suprastructura mecanică constă în posibilitățile de mișcare pe care le au atomii ca atare: corpuri solide regulate, cum le presupunem în deobște, mișcându-se într'un univers euclidian), construiesc astfel lumea în perspective ierarhice, în care nu poate fi vorba de formalism a priori, nici de generalizare, ci numai de experiență.

De altfel aceasta este însăși lumea *noțiunilor* care nu sunt niște abstracții, ci niște structuri statistic determinate.

Libertatea omenească, condiție a cunoașterii.

Universul așa organizat, cu libertățile și constrângerile sale, cu legături cauzale, dar fără determinism riguros, pare făcut de neliniștea metafizică a omului de azi, care știe că are în natură puternice instrumente și câmp larg de acțiune, însă știe în aceeași vreme că ierarhiile colective sistematizatoare se instaurează mereu mai stăpânitoare peste acțiunea și viața lui întregă — în ritmul unui proces care nu cunoaște întoarcere, dar ține să-și rezerve colțul de viață proprie, inițiativele și libertatea, acolo unde, în monadă, jocul acestei libertăți nu are răsfrângere asupra colectivului suprastructură.

Figura științei pe care am rezumat-o aici, fixând unele lucruri, schițând doar fugitiv altele, este un fapt încă neegal realizat în diferitele domenii ale științei. Acolo unde individualul nu are să fie opus unui colectiv, unde bucata de univers explorată este restrânsă în spațiu și timp, vechea și noua știință sunt identice; de aceea unii învățați, cantonați între atari limite, n'au avut ocazie să cerceteze noile orizonturi.

O teorie ca aceea a lui Heisenberg, care constată indeterminismul fundamental ce stă la baza oricărei măsurători fizice, deci a oricărui fenomen fizic, li se pare un joc — poate amuzant — dar mai ales supărător, căci în afară de determinism nu pare să

poată exista știință. Ei nu gândesc că afirmația lor nu diferă, în grad de pretenție și în întindere de falsă înțelegere, de a unui istoric care ar susține că în cazul când d. A. B. din București nu merge la biserică Duminica viitoare, viața istorică a României va suferi o schimbare hotărâtoare.

Știința la care lucrăm acum e prudentă. Diversele ierarhii ale lumii fizice se pot organiza sub privirile care înregistrează modest, fără amestec intempestiv și preferă să numere, de cât să măsoare, pentru ca mai obiectiv să comunicăm între noi.

Aceste ierarhii lasă locuri libere pentru spiritul nostru care va urmări — fără să fi ajuns la satisfacție vreodată — cu aceeași pasiune, libertatea proprie și cadrele colective, în care viața urmează să capete sensul său profund.

OCTAV ONICESCU

ALEXANDRU PAPIU ILARIAN

În cimitirul bisericii din suburbia Turnișoru, în marginea Sibiului, Gheorghe Bariț, pe vremuri, cu banii Academiei Române și sfaturile lui Iosif Hodoș, a îngrijit să se ridice o cruce pe mormântul românului ardelean pe care încerc a-l rechema din uitarea ce-l împresoară, în aceste pagini.

Alții ar fi dorit ca mormântul lui să fie așezat în mijlocul orașului. Hodoș însă, întrebat de Bariț, a spus: « Să nu turburați repausul văru-meu, nu decopiați (*sic*) și după moarte viața lui cea agitată, lăsați-l acolo unde este ».

Iată, cred, cel mai bun cuvânt pentru a caracteriza existența și fapta pământească a aceluia care a fost Alexandru Papiu Ilarian, bărbatul cu privirea blândă, pe cât de ageră și hotărâtă, sub fruntea lată, în dosul căreia s'au încrucișat atâtea nobile gânduri și o nebănuită comoară de cunoștințe; cu pletele și barba ca de preot ardelean, însă și de tânăr romantic umblat prin străinătăți; cu expresia figurii mai mult îndurerată, ca la presimțirea unui tragic destin.

Acest om a trecut mai mult nevăgat în seamă, până spre zilele noastre. Nu-i vom găsi numele în nici o istorie curentă a literaturii românești. Rar să-l pomenească cine știe ce învățător mai cu grijă, în fața școlarilor.

Când este vorba de ardeleanul acesta, în atenția publicului românesc se constată lipsa de interes de mai anii trecuți, în 1927, cu prilejul centenarului nașterii lui, când doar tinerii din satul natal, Budiul de Câmpie de lângă Turda, s'au învrednicit să-l pomenească.

În ce mă privește, faptul că și-a făcut studiile universitare în Italia, mă îndrumase pe urmele lui încă dela început, atunci

când la Florența, la Roma, strângeam datele răzlețe care să ilustreze raporturile dintre noi și romanticii italieni. Mai apoi, mi-a fost dat să stabilesc legăturile epistolare care l-au unit de italianul filo-român Vegezzi Ruscalla, iar acuma, prin publicarea monografiei *Simion Barnuțiu, Al. Papiu Ilarian și Iosif Hodoș la studii în Italia*, am căutat să pun în valoare materialul documentar, strâns în decursul anilor, la Padova și Pavia, locurile învățăturii celor trei studenți.

Că avem a face, din capul locului, cu un om care nu s'ar fi mulțumit să aducă numai la îndeplinire gândul maestrului Barnuțiu, dovada o putem afla dintr'o inițiativă a lui Papiu Ilarian, încă de pe când era student la Cluj, prin anii 1845—47 (avea deci 18 ani), inițiativă astăzi cu totul uitată: aceea de a scoate o revistă literară, *Zorile*, răspândită printre tovarășii de studii, scrisă de mână, dar prin aceasta nu mai puțin interesantă pentru istoricul publicațiilor periodice ardeleni, în epoca de pregătire a marii Revoluții naționale. Astfel Papiu își arătase timpuriu râvna de afirmare, prin încercarea aceasta de a publica modesta revistă literară, de retrezire a conștiinței românești la cultură.

Cel dintâi moment hotărîtor al existenței sale, avea să-l trăiască însă tot foarte tânăr, abia ce trecuse de douăzeci de ani, în 1848.

Destoinic și plin de avânt ca un adevărat luptător, deplin format sufletește, cancelistul din Murăș-Oșorhei, mândru pe titlul său de «jurist absolut de Transilvania», în marile zile ale neamului românesc avea să se dovedească vrednic de învățătura primită în trecerea prin școlile blăjene, atunci când striga: «...Să nu dăm de rușine numele roman, să-l facem cunoscut în toată lumea, să-l facem iarăși nume de glorie și teroare barbarilor din secolul XIX».

Ca propagandist pe la sate întru întărirea acțiunii românești împotriva Maghiarilor; ca tovarăș al tuturor naționaliștilor care au pregătit Adunarea din Câmpia Libertății; ca om de energie și curaj, în stare să înfrunte primejdia morții spre a asigura succesul, de altfel îndoielnic, al acelei adunări; ca patriot cu neșovăelnică intuiție, atunci când, în preajma zilei de 15 Mai 1848, s'a gândit să-l aducă în fața poporului pe Barnuțiu dela Sibiu; ca suflet al Adunării, alături de un Buteanu sau de Avram Iancu,

atunci poate mai mult decât ei; ca agitator « provocator de război civil », dat în judecată drept atare, Papiu Ilarian trebuie să se așeze în primele rânduri, când este vorba de-a reevoca în posteritate ziua mare trăită de conștiința românească pe Câmpia celei dintâi Libertăți, pe care, din Ardeal, a știut să și-o dobândească. Zi la care poporul Transilvaniei s'a adunat de pretutindeni, trecând prin vad puhoaiile apelor cu poduri luate și la care, lipsind curajul, norocul de organizator al lui Papiu, poate că nu i-ar fi fost dat nici lui Simion Barnuțiu să-și încrusteze atât de adânc slova numelui pe răbojul istoriei noastre naționale.

Și totuși, Papiu Ilarian a scris istoria revoluției din 1848. De el, de propriul său rol, pe care noi îl vedem atât de însemnat, nu pomenește niciodată. Este o notă de modestie, de admirabilă decență sufletească, prin care începe să se caracterizeze.

Alt moment. După tragicul sfârșit al Revoluției, același Papiu care mai târziu, după anii de învățătură în străinătate, avea să se învrednicească, față de conștiința neamului, a merita « să fie pus la catapetasmă », se pornea către Viena, pregătit și cărturărește, dar, mai ales, cu sufletul, prin cutezătoarea atitudine din Revoluție, prin altceva: Tatăl său, preotul greco-catolic Popu, fusese spânzurat de Unguri la Turda, iar maică-sa, după ce le puseseră foc la casa părintească, din cinstită preoteasă, ea însăși fiica preotului Hodoș de pe Mureș, ajunsese fugară din sat în sat, cu două copile în seamă. « . . . Până în ziua de astăzi — mărturisirea Papiu în toamna anului 1849 — în cea mai mare sărăcie, mișelitate, golăciune, cu featele sale își plânge gelnica sa stare ». Indemnăt de Barnuțiu, ascultătorul Papiu își dăduse totuși demisia din slujba administrativă pe care, între timp, o ocupa la Blaj, pentru ca, împreună cu vărul său Iosif Hodoș, să-l urmeze pe maestrul Barnuțiu la studii în Viena. O primă încurajare îi venise și din partea Impăratului, sub forma unei burse care-i dădea putința, în primăvara anului 1850, să se înscrie la Facultatea de Drept de acolo, spre a duce viața de student transilvănean, închinată studiilor, dar și rosturilor naționale, părăsite acasă. Când iată că Impăratul, în marea-i clemență, le pregătea Românilor o surpriză: Decorarea celor care se dovediseră mai credincioși Austriei în Revoluție. Printre alții, de sigur, Simion Barnuțiu și Papiu Ilarian. Ci iată-l convocat, împreună cu colegii,

în ziua de 9 Ianuarie 1851, în sala festivă a Universității din Viena, pentru ca, de față cu profesorii, decanul să-i înmâneze decorația. Acceptarea condiționată a lui Papiu și, mai ales, aluziile nefățarnice la nemulțumirea Românilor (care — spunea — « degeră în cenușa bordeelor arse »), aluzii făcute de studentul nostru în alocuția rostită cu acest prilej, precum și mărturisirea că avea să poarte decorația îndoliată, « până când Românilor nu li se va acorda meritele și promisiunile drepturi și libertăți », o atare excepțională atitudine nu numai că-l ridică pe Papiu mai presus de ceilalți reprezentanți ai generației lui, dar îl fixează definitiv în istoria demnității noastre naționale.

Dela Viena, iată-l student la Padova, în Italia. Imprejurare în care ne vom apropia de el prin documentele folosite în amintitul studiu, menite, credem, a pune în valoare, mai bine ca altele pe care le aveam, adevărata înfățișare sufletească a acestui om.

Gheorghe Bariț, în răspunsul la cuvântarea academică a acestuia despre *Viața, operele și ideile lui G. Șincai*, vorbind despre sacrificiul de « dille și nopți, bani și sanetate », pe care-l făcuse Papiu, din tinerețe, spre a cunoaște și studia trecutul Patriei, amintește de mergerea sa în Italia, adică în « pământul celu sacru alu strabuniloru nostri ». Hotărînd să părăsească, neisprăvite, studiile dela Viena, atât Papiu cât și Hodoș sau Barnuțiu ascultau, așa dar, de chemarea conștiinței de latinitate a neamului, trează în sufletul lor de convinși latiniști, în plin secol romantic. Pe lângă aceasta, le surâdea, mai ales celor tineri, perspectiva ca, odată pusă în sfârșit la cale Universitatea românească din Transilvania, să ajungă acolo profesori. Iar spre a obține mai repede titlul de doctori în drept, părăseau Universitatea din Viena, unde luptau prea greu cu limba germană și unde viața, mai ales pentru Papiu, era tot mai nesigură din pricina supravegherii polițienești.

Studenti în Italia. Inșă de ce nu în același loc? La Pavia, unde se găsea « bătrânul » Simion, student încă la 45 de ani, nu. Deoarece strângerea lor acolo ar fi putut trezi bănuielei mai mari. Căci, în primul rând, mergând în Italia, îi însuflețea numai gândul să învețe carte.

Ajuns la Padova în ziua de 5 Noemvrie 1852, Papiu inaugura în existența sa doi ani din cei mai bogați în experiență, din câți a trăit.

A cunoscut acolo ce forme poate lua oportunismul și lipsa de patriotism, prin raporturile personale și epistolare cu un conațional ca Tomuț transilvăneanul, ofițer în armata austriacă, cu garnizoana în Italia.

A cunoscut până la ce grad de entuziasm, dar și de realizări, însuflețise Risorgimentul mazzinian tineretul studios din acea Italie care revendica, asemeni Ardealului românesc, neatârănarea și dreptul la viață nouă.

A cunoscut, mai ales, ce este sărăcia, în odăița de student, împărțită cu Iosif Hodoș, din casa pe care mi-a fost dat s'o pot identifica, în Contrada Sal Vecchio, la Nr. 8, nu departe de Via Vescovado, lângă Dom și Universitate, în Piața Mare din Padova, la doi pași de centru, în partea veche, zgomotoasă, mizeră a târgului. Intr'o uliță care ducea în Piazza de'Frutti, în care studenții noștri aflaseră gazda, neprielnică pentru liniștea lecturilor, dar în partea cea mai lesnicioasă pentru a-și asigura traiul în «trattoriile» populare de sub bolțile din jurul Pieței.

În atari condiții, Papiu a știut să facă față doi ani unei susținute activități universitare, dedându-se, pe lângă îngrijita pregătire a examenelor, la cele mai variate și meticuloase lecturi nu numai de opere juridice, dar și literare sau filologice. Indemnul în această privință îi venea, de sigur, dela Barnuțiu. Un îndemn nu totdeauna dezinteresat, trebuie s'o spunem. Căci, în cercetările istorice și filologice pe care le-a întreprins la Pavia, Barnuțiu s'a ajutat mult cu Papiu și Hodoș, pe care, îndrumându-i, îi punea sistematic la treabă, fie ca să-i facă extrase din cărți, fie că să-i copieze, să-i îndrepte chiar, ca stil, articolele trimese, totdeauna prin ei, la revistele din Ardeal.

Acum mărturia vastei culturi adunată de Papiu, în anii studiilor în Italia, se înfățișează și din caietul lui de «însemnări padovane», pe care l-am aflat și publicat, dovedind dacă nu spiritul strict științific de care se călăuzea Papiu în cercetările sale, o impresionantă hărnicie.

Și totuși, ce chinuite zile i-a fost dat să trăiască la Padova! Necazuri cu confiscarea *Istoriei*. Necazuri și mai mari, cu bursa dela Blaj, din care s'ar fi ținut prin străini cu Hodoș, cu Barnuțiu. Greutăți a avut până și cu înscrierea la Facultatea din Padova,

spre a nu mai aminti grijile ce-l munceau, gândindu-se la cele ce lăsase în urmă, acasă.

Ducând-o toți trei foarte greu despre partea banilor, lui Papiu i-a fost dat să mijlocească neconținute împrumuturi dela darnicul Părinte Simion Balint, acela care la un moment dat îi scria cu atâta însuflețire: «...Ne bucurăm că sânteți în pământul străbunilor noștri și veți avea ocaziunea a face cunoscută acelor de acolo o plasă a ginților aruncată în valurile lumii, spuindu-le că noi aici inscripțiunile de pe mormintele străbunilor lor și ai noștri în toată ziua le citim ».

Chinuindu-se așa să găsească bani pentru toți trei la învățătură prin străini, Papiu nu uita niciodată să-l încredințeze pe Balint că avea să-i înapoieze toate sumele primite și, în același timp, rugându-l « se nu se publice prin tiera starea noastră », spre a nu se afla astfel că se țineau în Italia cu bani ceruți la unul și altul.

Papiu i-a purtat însă de grijă lui Barnuțiu în acele împrejurări și astfel: i-a fost de fapt mijlocitor cu toți prietenii din Ardeal, din punct de vedere politic (prin el s'au dus toate vorbele), literar (prin el și-a publicat articolele), ori filologic (prin el și-a adunat materialul documentar). Doar de dragul Bătrânului venise în Italia, nici îi părea rău de aceasta, cu toate necazurile. Numai astfel, vorba aceluia, ar fi putut aduce și ei din Italia « cate unu surcelu la vetrele nostre d'in Dacia, și se tinemu foculu Nationalității nostre ca se nu o stingă borea getica și sarmatica ».

Dezorganizată ca și Universitatea din Pavia în urma evenimentelor din 1848 și a reacțiunii habsburgice, aceea din Padova îi punea de sigur la îndemână lui Papiu mijloace destul de slabe pentru o temeinică învățătură și cultură juridică. A trecut acolo examene strălucite (primul la 1 Iunie 1853), ținând să-și caracterizeze singur încordarea la muncă, tenacitatea în a duce la capăt cele începute, prin următoarea mărturisire: « Ni s'ar despica inim'a se lasamu lucrulu pe jumatate », văzându-se fără bani în preziua doctoratului, pe care, împreună cu Hodoș, dar înainte de Barnuțiu, l-a trecut în ziua de 10 Ianuarie 1854, spre a fi apoi sărbătorit de colegii italieni printr'o serie întreagă de manifestări, doveditoare ale popularității pe care studentul nostru a știut să și-o asigure.

Papiu se putea întoarce astfel acasă, spre a ferici — după vorbele aceluiași bun Părinte Balint — întreaga nație românească, prin înalta sa știință, « de care ei mai insetată Natiunea nostre, decat cerbu celu prigonitu 3 dile prinu pustie de isvoru apeı cei limpede ».

Deoarece numele lui Papiu Ilarian a fost totdeauna asociat cu acela al lui Simion Barnuțiu și deoarece anii petrecuți ca și împreună în Italia sunt aceia care să ne arăte rostul individualității lor astfel considerate, câteva precizări și în această direcție. Barnuțiu i-a fost nu profesor, ci maestru lui Papiu Ilarian. Iar acesta i-a ascultat sfatul « ca nimeni pe pământ », cunoscându-i natura cea « intolerantă ». L-a venerat în timpul Revoluției, l-a urmat la Viena, în Italia, cu nedesmințit devotament de prieten, fie și atunci când Bătrânul, în oportunismul său, ținea să-l asigure cu Aristotel că « amici nullus amicus »; fie și atunci când același îl sfătuia să nu se înfățișeze Rectorului Universității din Padova fără decorația dela Impărat, iar Papiu Ilarian se mulțumea să însemne în epistola care-i aducea dela Pavia atare sfat surprinzător, următoarea apostilă care-l cinstește și-l caracterizează mai bine ca orice: « Me rogu de ertare, dar asta nu va fi nici decatu ».

Neînființându-se dorita « Academia Românească » din Transilvania, Papiu a fost chemat, ca și Simion Barnuțiu, profesor la aceea din Iași, a lui Grigore-Vodă Ghica. Iși făcea astfel intrarea în ierarhia vieții publice din Principate, izbutind să se ridice, din rang în rang, din răspundere în răspundere, acolo unde poate, cu alte mijloace de sigur, numai un Titu Maiorescu s'a înălțat.

Puțină vreme profesor la noua Facultate Juridică din Iași, Papiu a predat când Dreptul Penal, când cel Roman sau Statistica Generală, spre a ajunge jurisconsult al Moldovei, iar « după Unire, în 1861, procuror la Curtea de Casație și, supremă onoare, în 1863, chiar ministru al Justiției în guvernul lui Mihail Kogălniceanu, de care aveau să se lege cele două evenimente epocale: secularizarea averilor mănăstirești și împrăștierea țăranilor.

Liberal înaintat, în realitate naționalist cu Ion Brătianu și Rosetti, Papiu nu numai că desfășurase în guvern apreciată activitate legislativă, dar — și faptul merită subliniat — luase parte

efectivă la actul secularizării, preconizată și de el în memoriul binecunoscut, înmănat lui Cuza, în chestia Unirii cu Ungurii.

Demisionat din guvern în 1864 din cauza intransigenței sale, care denotă aceeași fermitate a caracterului, în anii următori, ales membru al Academiei Române, sau Președinte al Societății « Transilvania », după ce în 1866 și-a exprimat convingerile cu privire la simțul de moralitate publică, în legea pentru responsabilitatea ministerială, s'a consacrat tot mai mult activității de istoriograf, începută în tinerețe prin *Istoria Românilor din Dacia Superioară* și reluată acum, după cercetări în arhivele germane, prin *Tesaurul de Monumente istorice pentru România*, « cea mai frumoasă lucrare istorică — o caracterizează Nicolae Iorga — ce apăruse până atunci la noi, cea mai metodică, mai îngrijită, mai desăvârșit executată ».

Ca reprezentant al ultimei Școale ardelenе, Papiu Ilarian, împreună cu Barnuțiu și Hodoș, a însemnat de una conștiința latinității acestui neam, în înțelesul romantic, dar bun, al cuvântului: ridicarea naționalismului românesc din înstrăinarea care-l copleșise, prin readucerea limbii, a culturii, a sufletului național la matca italică. Cu el, cu ei, se trăia cel din urmă moment al marelui act inaugurat în cultura românească, sub auspiciile aceleiași tradiții italiene, de către marii dascăli ai Școlii Latiniste, aproape cu un secol mai devreme.

Cel din urmă moment ales din viața lui Papiu Ilarian, pe care îl voi invoca, este cred și cel mai expresiv. Deoarece momentul acesta coincide cu deplinătatea maturității sale politice și, totodată, cu unul din hotărârile acte ale acelei drame care a fost de fapt Renașterea noastră politică după războiul din Crimeea.

Să evocăm pe scurt faptele, amintind că, în ce ne privește, ele, deși episodice relatate de istorici, constituie în realitate un moment de adevărată cumpănă pentru destinele neamului românesc. Deoarece, pentru prima oară în istoria dăinuirii sale, era pe punctul să-și schimbe fundamental orientarea în politica externă, îndreptându-se către o alianță cu Ungurii, spre a se realiza astfel acea Confederație Danubiană, pe care Europa carbonară a preconizat-o încă de acum un secol.

Desăvârșirea Unirii Principatelor, prin recunoașterea oficială a actului de temeritate care stă la baza alegerii prințului Cuza,

se întâlnea, în politica internațională, cu un foarte grav moment. Napoleon III, patronul cel mai generos al tuturor emancipărilor din Orient și din Italia, nu mai putea amâna înfăptuirea făgăduielilor cu prea multă ușurință făcute și Ungurilor lui Kossuth, și Italianilor lui Cavour, și Grecilor, Sârbilor, Românilor. Il îndemneau la acțiune mai ales Italianii, direct prin Cavour, indirect prin agentul acestuia, principele Jerôme Napoleon. După Plombières, împăratul hotărâse deci să pornească acțiunea împotriva Austriei, cu gând să facă astfel voia Italianilor, prin dezrobirea Lombardiei și a Venetiei; a Ungurilor, prin readucerea lui Kossuth din exil; dar și a sa însăși, prin înlăturarea, încă din 1860, a ceea ce avea să se întâmple zece ani mai târziu.

Odată hotărârea luată, execuția vastului plan de campanie și conspirație a fost trecută mai mult pe seama lui Cavour dela Torino. Iar acesta, împresurat de emisarii unguri, hotărâse un atac concomitent împotriva formidabilei împărății habsburgice, prin Lombardia și prin Carpații Principatelor noastre, cu iscarea unei revoluții în Transilvania, Banat și Ungaria. Dela plan s'a trecut la acțiune, trimițându-se clandestin la noi nu numai voluntari unguri, emisari și chiar arme, dar și agenți diplomatici, ca generalul Klapka, cu misiunea de a obține adeziunea lui Cuza la conspirație. Prețul avea să fie, de sigur, în primul rând consolidarea domniei acestuia.

Iată momentul de mare cumpănă pentru orientarea definitivă a politicii noastre externe, în 1859. Cu Ungurii lui Kossuth, alături de Cavour și Napoleon III, spre o politică de uniune danubiană și o Federație româno-germană în Transilvania, sau o politică de neutralitate în marele conflict care agita Europa? Cuza a înclinat către cea dintâi soluție, încheind, într'ascuns, la Iași, o convenție cu emisarul lui Kossuth. Și totuși adeziunea Principatelor a lipsit imediat după aceea, din două motive: exageratele pretenții, nedreptele revendicări ale lui Kossuth în privința rolului Românilor transilvăneni în proiectata Federație; în al doilea rând, rezistența unora din bărbați politici români față de înclinările șovăitoare ale prințului Cuza. Printre aceștia, alături de Mihail Kogălniceanu, îl recunosc pe Alexandru Papiu Ilarian.

Și să băgăm de seamă: faptele relatate mai sus se petreceau câțiva ani după întoarcerea acestuia din Italia tuturor conspira-

țiilor mazziniene, a tuturor programelor federaliste, care nu puteau însă anula într'o conștiință dreaptă ca a Românilui acesta, ireductibilul anti-unionism cu un popor ca cel maghiar.

Papiu Ilarian s'a opus planului conspiratorilor dela Paris, Torino sau Iași, cu vorba și cu fapta. Sfătuindu-l pe Cuza, el, Ardeleanul, care avea însă ascendentul omului ce afirmase în acei ani: « Români (din Transilvania) să fie cumiți, amicii lor nu sunt nici Ungurii, însă zău ! nici alții. Transilvănenii să observe cursul lucrurilor în Principate. Punctul de gravitate al lor nu este nici Pesta, nici Viena, o, de-ar pricepe Români acest adevăr ! » Cu fapta, publicând memoriul intitulat *Independența Constituțională a Transilvaniei*.

Fie că Papiu Ilarian s'a gândit, singurul dintre ai săi, să protesteze în această formă împotriva conspirației kossuthiste; fie că a avut dibăcia să găsească forma cea mai convingătoare, argumentarea cea mai documentată, sigur este că vâlva făcută atunci de memoriul său a fost atât de mare, încât s'a tradus imediat în limba franceză, germană și italiană, de personalități precum era Vegezzi Ruscalla dela Torino; iar pe de altă parte, spre a încerca o îmblânzire a protestelor lui Papiu, ajuns astfel exponentul cel mai temut al revendicărilor românești, Kossuth însuși și emigranții săi din apus îl trimiteau pe generalul Türr să-l viziteze la Iași, în speranța unei înțelegeri.

Aleseseră însă cu nedibăcie omul.

Scopul fusese atins. Planurile acelora care zece ani în urmă îl spânzuraseră pe Părintele Popu la Turda, dându-i foc apoi casei, lăsând cerșetoare preoteasa cu două copilițe de mână; planurile lor nesincere fuseseră în plin demascate de acela care-i cunoștea dela om la om. Tendința Ungurilor de-a se libera pe ei, ajutându-se cu celelalte naționalități subjugate din Monarhie, spre a le subjugă însă ei după aceea, era dovedită cu fapte de Papiu Ilarian.

Tonul convingător susținut al acestui memoriu, ținuta lui de o impresionantă demnitate, ca și valabilitatea permanentă a argumentelor invocate, îl oferă și astăzi, în toiul propagandei revizioniste, atenției noastre.

Succesul acestei fapte a lui Papiu Ilarian în străinătate era menit să provoace o salutară diversiune în cercurile internaționale,

mult prea favorabile cauzei lui Kossuth. În ori și ce caz, el nu-l împarte cu nici unul din bărbații generației sale, din Ardeal ori Principate.

Pe Cuza nu l-a sfătuit altfel. Dacă Barnuțiu, tot la Iași, bătrân și istovit, nu s'a manifestat nici cum în aceste împrejurări, Papiu Ilarian n'a pregetat, pregătind și înmânând lui Cuza în 1860 memoriul cu privire la raporturile Românilor transilvăneni cu Sașii, Ungurii și Slavii în timp de pace, sau în cazul proiectatei revoluții din orient. Citind atare memoriu, ne dăm seama și de altceva: Nu e vorba de o simplă atitudine de vrăjmășie, de o pledoarie în favoarea Românilor, ci de un program efectiv, precis studiat în privința politicii din afară și din lăuntru, dovedind claritatea minții bărbatului politic, a omului de Stat care ar fi putut să fie Alexandru Papiu Ilarian.

Căci Papiu Ilarian ocupă astăzi un loc de-a doua, dacă nu de-a treia categorie în ierarhia istoriei românești.

De ce? Ce anume i-a lipsit acestui om, ca să fie o mare personalitate?

O mai susținută activitate literară?

Norocul de a-și confrunta calitățile de om politic, cu împrejurări menite a i le scoate în evidență?

I-a lipsit, fără îndoială, curajul de-a se impune. I-a stricat, mai ales, convingerea că trebuie să rămână o viață întreagă umil, supus învățăcel, folositor altora.

L-a urmărit, în sfârșit, atunci când poate ar fi izbutit să-și învingă firea, să treacă la faptele mari, l-a urmărit nenorocirea unui tragic destin.

Să moară nebun, în vârstă numai de 49 de ani, în toamna târzie a anului 1877, anul istoric în care energii sufletești ca a lui Papiu Ilarian, minți politice clare ca a lui, conștiințe ca aceea de care a dat totdeauna dovadă, erau de nevoie.

Înainte de a muri a trebuit să se producă stăruitoare intervenții în Parlamentul din București, pentru a i se acorda un ajutor de 3.000 lei. Astfel Papiu Ilarian ar fi fost scos afară din ospiciul de alienați.

Așa isprăvea viața unul din dascălii neamului, venit, și el, din Ardealul care ni i-a dat pe cei mai mulți, dela marii latiniști încoace.

B A G D A D

— ORAȘUL CU NUMELE MAGIC —

Drumul albastru de bitum duce drept spre răsărit. Deșertul a rămas în urmă. O zi și o noapte am alergat mereu prin nisipuri, având în fața noastră aceeași zare, rareori întreruptă prin arhipelaguri de stânci ascuțite.

Acum e o altă lume, o lume ce miroase a humă. Nici o piatră, nimic dur. Din când în când o râpă de lut își înalță umărul deasupra șoselei, sau câte un sat rămâne tăcut și învăluit de fum pe marginea vitezei noastre.

Turmele n'au purces încă.

Am reintrat în zonele vieții. Uscăciunea deșertului nu ne mai apasă. Câmpuri și câmpuri irigate se întind într'o caligrafie geometrică de scriptură.

Dar de odată, acolo, la capătul celălalt al drumului, o explozie orbitoare de lumină s'a produs.

Din câmpiile Assyre soarele a țâșnit într'o flacăre albă de o incandescență încă nevăzută. De două zile fugim ca niște nebuni după dânsul, parcă el ar fi ținta călătoriei noastre. De două zile mergem drept spre răsărit, pelerini ai luminii.

Accelerăm: poduri albe ne aruncă peste canaluri. O clipă atingem un cot al Tigrului ale cărui ape nu s'au liberat încă de umbrele nopții. Palmieri, câteodată, se apleacă peste cursa noastră. Soarele acum e imens. Nu-l mai vedem decât pe dânsul la capătul drumului. Accelerăm: discul lui orbitor se înalță grabnic și părăsește zarea fără a ne aștepta, descoperind un oraș de minarete, cupole și palmieri.

Bagdad primește călătorul pe drumul sosirii cu plăpânda armonie a mormântului unei regine.

Bagdad, care a fost centrul lumii, astăzi se găsește la capătul lumii. Capitală săracă a unui regat uitat, ea ar face să suradă cu amărăciune pe marii califi de altădată. Tigrul trece ca un străin printre malurile acestei metropole a mizeriei, rupând din timp în timp podurile plutitoare. Case joase, zidite prost, nu lasă tremuraturul nici unei oglindiri în apele galbene. Singuri palmierii au acest privilegiu.

O stradă principală trage o brazdă nouă în haosul inform al orașului mai vechi. Colonade la dreapta și la stânga, isprăvite printr'un cat ori două de cea mai caricaturală arhitectură europeană, stabilesc tema unei monotonii și unei plictiseli desăvârșite. Murdăria e generală. Nu e un colț cât de ascuns să nu fie atins de dânsa. Muștele sunt mai multe ca oriunde. Ele se lipesc pe obrazul umed și ard ca privirea trecătorilor.

Atât o fi rămas din visul Kalifilor ?

Unde sunt oare podoabele și grădinile Zobeidei ? N'am văzut până acum decât mormântul ei de lut.

Oricâte nimiciri s'or fi năpustit asupra orașului cu nume magic, nu e cu putință ca în aceste țări a veșnicei reînceperi, numai praf să se fi ales, în urma trecerii cavalerilor Mongoli, din faianțele, porfirurile, alabastrele și migălele de aur ale lui Harum-el-Rașid.

* * *

Pierzându-mă din prima seară în țesutul străzilor strâmte, am descoperit adevăratul oraș, acela care corespunde cu noțiunea numelui a cărui muzicalitate se ritmează pe dangătul unui clopot de caravană: Bag...daaad, Bag...daad, Bag...daad.

Ciudate cupole acoperite de faianțe albastre ori verzi și altele mai bogate încă, toate pardosite în plăci de aur, cu minarete, și ele îmbrăcate cu zale scumpe, sclipeau în lumina asfințitului ca o cetate cerească. Jurîmprejur case de pământ, acoperișuri de stuf. Printr'o ușă îngustă privesc sfios în curtea Kazimeinei. Un păzitor mă respinge. Am timpul totuși să văd coloanele subțiri dela intrarea moscheii și ușa de argint în fundul unei nișe, toată îmbrăcată în fațete de oglinzi în care se spărgeau rubinele serii.

Pelerinii Şiiţi ies cu privirile grele de fanatism. Mă simt dispreţuit în hainele mele croite după economia europeană şi cu acea curiozitate indiscretă de călător. Aş vrea să mă pierd şi eu în îmbulzeala de oameni îmbrăcaţi împărăteşte, să intru în curţile mari de rugăciune la umbra cupolelor de aur, să mă destram şi eu în fanatism ca într'un vis de epopee, dar nu pot, sunt european şi mi-am pierdut credinţa.

Privirile pelerinilor mă urmăresc jignitoare. Se lasă noaptea în bazare. Prin deschizăturile bolţilor se vede albastrul argintiu al cerului. Niciodată nu am fost atât de singur. Lumini se aprind sub bolţile joase ale prăvălioarelor. Cupolele se luminează de jos şi vârful lor se pierde prin noapte. Lumea e tot mai densă, mai zgomotoasă. Văd un bătrân cu o faţă obosită şi blândă care duce o lanternă. O fi Aladin. Cine ştie, cu dânsul voi putea pătrunde oriunde. Caut să-l ajung, să-i ating umărul. Dar sunt prea mulţi între el şi mine. Il pierd. Dispreţul s'a făcut duşmănie. Visul trebuie să se termine.

E noapte de tot.

* * *

De mai multe zile n'am mai scris despre Bagdad. Oraşul, când m'a decepţionat, când m'a încântat.

Nu puteam să îmbin magnificenţa moscheelor cu desăvârşita mizerie a străzii. Nici o imagine unitară nu lua fiinţă în mine.

Bagdadul nu se lasă cunoscut uşor şi la prima vedere. Prea multe lucruri au fost încercate acolo, viaţa prea a fost visată puternic în el, lucruri cu prea grele consecinţe cutezate. Inrâuriri hotărâtoare au purces din Bagdad departe, altele au fost resimţite acolo cu pasiune. O privire pripită aruncată jurîmprejur nu-mi potoleşte dorinţa de a cunoaşte vechea cetate. Las zilele să se scurgă sub lumina nemiloasă, fără a concludre, fără a stabili consecinţe, fără a însemna punctul pe harta neliniştei mele, trecând prin zone de abatere şi de exaltare.

Dar încetul cu încetul, adus de moleşeala orelor, încep a desluşi parfumul esenţei acestei vieţi mândre; o aromă amară amestecată cu miresmele grele ale morţii. Iată prima deosebire mai însenănată pe care o văd între lumea asta şi cea occidentală; acolo la noi în Europa, unde totul este precizat, viaţa este atât

de voită, de excesivă, încât moartea apare ca o întrerupere de curent, un accident al cărui înțeles religiile în zadar încearcă a-l însuși sufletului. Aici fiecare socoate cu dânsa. Cimitirele se întind peste tot, la fiecare răspântie dai de un locaș funerar; morții și viii se întâlnesc mereu într'un ciudat prezent, ca și suprapunerea civilizațiilor. Orașele noastre, tehnica noastră, estetica noastră nu îngăduie ruina și părăsirea. Suntem o civilizație șlefuită, lustruită, precisă. Noi ascundem săracii și bolnavii noștri, măturăm praful, scoatem moartea din mecanismul comun al vieții și nu suferim neîngrijirea în decorul obișnuințelor noastre. Aci toate-s în tot. Praful îmblânzește colorile vii. Aurul și faianțele au un vâl de praf care le prilejuește înfățișarea celor mai neașteptate și necrezute vedenii, și praful, la rândul lui, ia din scumpetea strălucirii lor. Lucrurile se îmbogățesc unele pe altele.

Abaua șeicilor aproape la fel cu aceea a cerșetorilor. Ele n'au decât un fir de aur în plus la cusătură. Femeile sunt îmbrăcate în stofe negre și bărbații în țesături de culoarea deșertului, galbene ori sure. Pământul e adesea cenușiu ca platinul. Domurile de faianță albastră depășesc ziduri de incintă incolore. Dar seara, când rumenește cerul, aceleași ziduri care în amiază mare te orbesc, se împodobesc cu un aur mai sclipitor decât acela al cupolelor Kazimeinei.

Arhitectura e soră aci cu arta olarului atât pentru culoare cât și pentru materie și forme. Domurile albastre ori verzi cu dungii negre, albe și galbene, nu sunt decât vase persane răsturnate.

Intrarea cea mare a Kazimeinei e îmbrăcată în faianță cu desene florale și florile sunt trandafirii din cele mai frumoase colori veștede, iar intrarea propriu zisă a moscheii cu domuri și minarete de aur se compune din fațete de oglindă care îmbracă alveolele stalactitelor. Artiștii nu-și refuză efectele cele mai stranii. Toate se încearcă mai ales în cromatică.

Oraș de lut, Bagdadul pare nespus de fragil. De altfel, orientul știe că veșnicia stă în repetirea formelor, într'o continuă reîncepere a temelor. Veșnicia pentru orientali nu este ceea ce durează, dar ceea ce reînțepe.

Am fost la Ctesifon, reședință Sasanidă. De departe arcul parabolic al ruinei apare ca o sfidare a posibilului, a frumosului, a socotitului; sfidare a timpului și a deșertului.

Din fabulosul palat a rămas acea sală a tronului, imagînea unei regalități nebune de cuceriri, nesățioasă de bogății, de comori și de bunuri.

Cușcă pentru un monarh vânător, jumătate fiară, jumătate arcaș, bolta dela Ctesifon pare a fi edificată pentru adăpostirea antenelor regalității care trebuiau, din fundul sălii spațioase ca un cer cu constelații de policandre, să pipăie prin vânturi posibilități de epopee ori pericole în formație.

Sunt ani de atunci, de când într'o carte de istorie am dat de fotografia lui Dieulafoy, reprezentând colosala ruină. Am desenat-o. Ea s'a întipărit în minte de atunci ca ideograma sfidării. Umbre negre îi sapă formele. Deșertul n'o va putea cuceri. Năvălirile n'au putut s'o răstoarne. Umbra ei mătură timpul. Cerul se vede prin portaluri. Vulturi trec liniștiți sub arc. De ce n'ar trece și norii? Caravane de pitici se strecoară pe lângă ruină. Toate par mici alături de dânsa... chiar deșertul.

Am stat fără gânduri în fața acestei întruchipări a orgoliului nețărnut. Un vânt puternic mă chinuia. Vedeam norii grăbiți trecând prin spărtura bolții. Mă simțeam amețit de această mișcare, ca dus de un vas aruncat spre cine știe ce furtuni nebănuite.

Mult timp am urmărit prin deșert titanică arhitectură.

Când apărea ca o corabie părăsită și răsturnată, când lua înfățișarea unei catedrale, când semăna cu un fragment de pod care avea să ducă peste hunii. La sfârșit, depărtarea liniștind formele, Ctesifon apăru încă odată ca un sarcofag. Cerul și deșertul erau de aceeași culoare. Vântul care sculase nisipurile, șterse zarea... un sarcofag care plutea prin nori purtând toată gloria împărățiilor defuncte.

* * *

În vitrinele muzeului din Bagdad se văd obiecte provenind din săpăturile cetăților sumeriene. Multe din ele au o vechime de cinci mii de ani. Sunt adesea de o estetică asemuitoare celei egiptene. Dar aceste lucruri, mai toate mărunte, poartă din

acele timpuri în ele sămânța caracterului tuturor artelor orientale, sobrietatea cromatică, schematizarea formelor.

Mult timp s'a crezut că naturalismul este mărturia unei evoluții. Săpăturile arheologilor au zădărnicit această credință, arătând dimpotrivă că naturalismul, adică copia directă a obiectelor, e un punct de plecare, iar schematizarea, fructul unei lungi răbdări și a unei nu mai puțin lungi evoluții, care duce dela imaginea completă la abstracția schemei spiritualizate. Un alt caracter al obiectelor acestor prime civilizații e sânguința și meticulozitatea cu care sunt lucrate în amănuntele cele mai mici.

Intr'unul din mormintele regale dela Ur, s'a găsit o coroană, sau mai bine zis un coif de aur făcut să acopere capul, lăsând loc numai feței și reproducând în urma unui diadem undulațiile mărunte ale părului. Tehnica vechiului giuvaergiu, care a bătut și gravat foile de aur, izbuteste să dea o înfățișare cât se poate de decorativă cu paralelismul sinuos al imitației părului. Ca și în Creta, aurul este materia aleasă. Era metalul păstrat regilor din cauza, poate, a asemuirii sale cu soarele. În aceeași vitrină se mai văd cuțite (și ele de aur) pentru sacrificiu, cu mânere de cristal. Dar obiectul cel mai frumos al muzeului e o cupă de aur, de forma unei jumătăți de fruct. Are caneluri mărunte ca singur ornament și ține tocmai într'o mână.

În penumbra unei săli, având o mică vitrină aparte, stă capul de bronz rupt din statuia unui rege assyrian. Furioasele lovituri de lance ale căror urme au pătruns adânc în metalul moale, l-au mutilat dureros. Ochii au fost scoși, orbitele sunt adânci ca noaptea. Dar pe buzele neatînse, surâsul a rămas. Finețea nasului semit, desemnul grațios al bărbiei și interpretarea în filigrane a părului, sunt neatînse.

Privesc prin geam aristocratica efigie, urmărit de surâsul reținut care reconstitue privirea crudă a vânătorului de fiare și de oameni.

În vitrine lungi cât sălile muzeului se înșiră peceți, cilindre mici gravate, inele, cercei, șiruri de mărgăritare din pietre, scoici, pastă de sticle colorate ori perle de aur, oale, ace, piepteni, grupate după jumătăți de milenii, ca speciile unei colecții de fluturi. Prima zi am trecut plictisit în fața monotoniei acestor obiecte mărunte. Totuși m'am întors, m'am aplecat cu atenție

asupra acestor produse ale vechilor industrii și m'am simțit atras încetul cu încetul de acele mărunțișuri pline de înțeles, mărturisind o civilizație care își precizase caracterul în cele mai mici amănunte. Aplecat asupra varietății acestor jucării de arheolog, pietricele pe care vremurile depărtate ni le-au aruncat pe talazurile noastre peste apele timpului, am putut înțelege, mai bine decât prin texte și ruine de monumente, înfățișarea acelei vieți din pragul istoriei.

O harfă înaltă a unei regine din Sumer, împodobită cu lapis și fildeș, vibra ușor când vântul se năpustea prin ferestre.

* * *

Spre seară mă duceam adesea să privesc orașul din înălțimile digului de răsărit. Pe aurul apusului, Bagdad depășea cu puțin dunga violetă a zării. Mormintele erau adunate în tabere pe movile. Femei se boceau printre sarcofage. Numai ele erau negre în această lume de lut.

Nu departe de locul unde fuse poarta de Nord se înalță mormântul reginei Zobeida ca un mare stup. Cupola lui alveolară depășește palmierii care vântură mereu norodul de morminte înghesuite în jurul mauzoleului octogonal. Fiecare mormânt, oricât de mic ar fi, e acoperit de o boltă care reîncepe la o scară mărunță tema dela Ctesifon. Văzute în lumina piezișă a serii stau ca luntre răsturnate. Trunchiul palmierilor scârțâie la fel cu înaltele catarge ale corăbiilor de pe Tigru.

Lângă ruinele porții de Sud, pe un câmp întins de morminte sărace și însemnate numai cu o piatră, mauzoleul șecului Maruf, reia principiile locașului funerar al Zobeidei. Tot ce e plăpând acolo e puternic aci. Pe un cub de zidărie piramida subțire, înaltă și alveolară aduce aminte cu clopotnițele din Bretagne ori cu pagodele din India. Ruinele unor arcade s'au prăbușit peste mormintele mai apropiate. Palmierii mărunți nu mai ajung să crească. Deșertul e prea aproape. Viața se simte numai prin miremele venite din grădini ascunse.

G. M. CANTACUZINO

THIERRY MAULNIER ȘI VIITORUL CULTURII

Franța ne părăsește... Iată părerea tinerelor generații din întreaga lume, obișnuite de atâtea veacuri să găsească hrana lor spirituală la Paris, dar hotărâte azi să-și îndrepte privirile în alte părți. La drept vorbind, admitând că Europa este împărțită între două curente contradictorii, acela al ideologiei marxiste și cel fascist, trebuie să recunoaștem totuși că Franța nu are nici un rol aici. Pentru întâia dată în istorie, francezii se văd hărțuiți și siliți să-și însușească o seamă de concepții de care sunt cu totul străini. De altmintelega, ori de și le vor însuși, ori de le vor respinge, aceeași decădere îi așteaptă. Intelectualii francezi care aderă la comunism sau la fascism, nesocotindu-și datoria lor proprie, nu merită mai multă atenție decât acei care se mulțumesc cu o atitudine critică negativă și abstractă. Dar sunt alții și mai puțin interesanți: cei care se complac în această politică de părăsire a misiunii tradiționale a Franței și care nu doresc nimic altceva decât să digereze în cea mai egoistă inactivitate bogățiile materiale agonisite de țara lor.

Așa dar, nici unii, nici alții nu sunt reprezentativi pentru națiunea franceză pe care o trădează. Singurii francezi vrednici de a vorbi în numele Franței (și care își revendică acest drept) fac parte din generația cea tânără. Scriitorii tineri nu vor să se lase încătușați de neghioaba dilemă: *dreapta ori stânga*. Ei nu vor să accepte fascismul sau comunismul dintr'un fel de neputință a cugetului. Ei vor să lărgească problematica aceasta până la măsura omului. Și ei știu prea bine, atunci când resping ambele formule, că numai astfel viitorul omenirii nu va fi trădat.

Pentru noi, care suntem adevărați francezi, trădare înseamnă tocmai a admite aceste doctrine străine, cunoscându-le imperfecțiunile și lipsurile. Fascismul și comunismul nu sunt altceva, credem, decât două tendințe exasperate ale spiritului omenesc. Să o primești pe cea dintâi și să o respingi pe cealaltă, ar fi o mutilare voită.

Gândirea franceză a râvnit întotdeauna să dăruiască lumii o sinteză, o disciplină permițând individului realizarea sa cea mai desăvârșită în folosul colectivității.

« Intre un idealism care nu reușește să transforme omenirea și materialismul care nu îngăduie domnia spiritului, scrie Thierry Maulnier, în acest domeniu al spiritului creator de lumi nouă, aci vom afla calea noastră, adică în realitatea strălucitoare ».

Prea mult se vorbește de câțiva ani încoace de *mituri* necesare conducerii popoarelor. Mitul este religia neputincioșilor, a popoarelor ce nu au început a judeca, ori care și-au pierdut judecata. Cei care ne făgăduesc o lume nouă, vor să o învie din mistificări și amăgiri. Trebuie deci să ne grăbim, nu să ascultăm de câțiva mistici legați la ochi, ci să nimicim miturile. Tinerii intelectuali francezi care nu admit determinismul, care refuză o societate în care individul este anihilat, care au inventat o doctrină personalistă, sunt azi singurii oameni care știu să privească dincolo de apăsătoarea problemă a zilei. Aci și este adevărata misiune a intelectualului: să nu trădeze inteligența, singura lui rațiune de a trăi, și să aducă fiecărei epoci sămânța lumilor de mâine.

Franța este vrednică de încrederea celorlalți și nu merită să fie părăsită. Viitorul culturii nu îl stăpânesc masele grosolane și oarbe care-l înnăbușesc cu sufletul lor năpraznic. Acest destin îl poartă câțiva tineri singurateci, credincioși pământului pe care trăesc. Fiindcă ei singuri mai cred în cultură, civilizație și inteligență, concepând o lume în permanentă mișcare, iar nu împietrită în sistemele dictaturii proletariene sau ale rasismului.

E de ajuns ca adevărul să fie rostit o singură dată pentru a trăi veșnic. Ce însemnătate au pentru noi privescerea Parisului pradă turburărilor și decăderii, ori manifestațiunile turburătoare ale aceluia — ca să zic așa — front popular spiritual, din moment ce câțiva tineri scriitori, conștienți de misiunea lor, fac să se

audă glasurile rațiunii. Thierry Maulnier ocupă un loc de frunte în rândul acestor *distrugători de mituri și reconstructori de oameni*, fiindcă pare a poseda creerul cel mai bine adaptat acțiunii. El merge în pas cu evenimentele, nu ca unul care le urmează, ci pentru a le stăpâni mai bine. Neagă, critică, distruge, ori de câte ori este nevoie, cu o logică și o judecată implacabilă. Pozițiile sale sunt definite și pregătite. De cum zărește o deficiență, un gol la adversarii săi, el îi și opune afirmațiuni care nu sufăr nici o tăgadă.

Putem scrie, credem, că Thierry Maulnier posedă cea mai sigură judecată asupra problematicei timpului. Și este atât de conștient de primejdia la care este expusă civilizația, încât el singur a voit să-și făurească cele mai potrivite unelte pentru luptă. Dacă a zăbovit la vârsta îndoielilor și a nedumeririlor, a fost nu din lipsă de sinceritate, ci dintr'un spirit de dominațiune. Nu se complace în speculațiunile pur inutile. Nu mai avem timp azi pentru a cugeta îndelung, oricât ar fi aceasta de rodnic și de plăcut.

Este admirabil că stilul lui Thierry Maulnier, cu cât este mai concis, cu atât ni se pare mai bogat. Nici când raționamentul lui nu pare să fie schematic ori necomplet.

Să fie dintr'o tinerească intransigență? Nu aș crede. Mai de grabă dintr'un instinct de conservare. Prea multe mârșavii și trădări i-au fost date generației noastre să vadă. Ea știe acum că nu se mai poate bizui decât pe ea însăși, și caută, mai întâi de toate, mijloacele prin care să dureze, să trăiască.

Thierry Maulnier nu a împlinit încă treizeci de ani. Totuși a scris patru volume: *Criza este în om*; *Nietzsche*; *Racine și Mituri socialiste* ¹⁾, ultimul apărut. Fiecare din ele are o aplicațiune imediată, fie că e vorba de eseul asupra lui Racine, tipul omului clasic, sau de culegerea de articole, denunțând miturile socialiste. Această ultimă lucrare privește mai de aproape problemele ce ne interesează, și ar fi cu adevărat temerar să-i acordăm mai puțină atenție, fiind vorba doar de niște articole de ziar. Tocmai în asta constă valoarea lor. La un om cu o conștiință ca a sa, nu este cazul să despărțim cele publicate în ziar de cele scrise în cărți. *Adevăratul scriitor se distinge prin aceea că se leagă pe de-a ntregul prin tot ce scrie*. Negreșit cei mai mulți

¹⁾ Edit. Gallimard.

publiciști, academicienii ori nu, știu să împrăștie în ziaristică producțiile lor, până și cele mai neînsemnate. Numele lor e o garanție suficientă ca să asigure desfacerea mărfii. Meritul tinerilor scriitori francezi care duc lupta zilnică în presă, din nevoia de pâine și din dragoste pentru adevărul sfânt este tocmai de a nu măguli cu nimic, de a nu încuraja instinctele și pasiunile publicului. Pe când aceia care au dobândit gloria cu ușurință se gândesc acum numai la exploatarea numelui și situațiunii lor, compromițând serios interesele culturii și ale Franței pe care o micșorează,— despre ceilalți, se poate afirma că ideile au ajuns azi monopolul lor, al generației tinere de scriitori francezi.

Iată pentru ce am credința că articolele unui Thierry Maulnier, de pildă, au darul, mai bine decât orice altă lucrare, să exprime caracterele vremii noastre. Romanele nu mai au nici o căutare, și e firesc din clipa când simbolul și valoarea profundă au fost înlocuite de tot soiul de anecdote fără de vre-o semnificație. Și nu văd de ce culegerile de articole de ziar nu ar putea constitui un mod de expresie mult mai potrivit unei epoci turburi și agitate cum este a noastră? Mai complexă și mai directă decât un roman, mai abstractă decât un eseu, o astfel de culegere le este adesea superioară. Este ca o tălmăcire vie a evenimentelor pe care toți vrând-nevrând suntem nevoiți a le trăi. O asemenea carte dă un răspuns întrebărilor celor mai actuale. Sub condeiul lui Thierry Maulnier putem găsi un îndreptar pentru fiecare împrejurare. E o doctrină vie, veșnic adevărată de fapte, ori de câte ori este aplicată.

Thierry Maulnier nu este cel dintâi critic al marxismului. S'ar părea că dela apariția *Revoluției necesare* a lui Robert Aron și Arnaud Dandieu, Franța se pregătește să consfințească o filosofie mai omenească, menită a străjui omenirea de mâine. Thierry Maulnier ne dă un fel de bilanț critic al atitudinii marxiste. Ne arată metodic și comentând faptele, cum marxismul a fost trădat în esența și în mijloacele sale de marxiști.

În primul rând, Marx și-a deformat propriile-i teorii, a materialismului și a determinismului istoric, luând partea unei singure clase. Iar dacă socotim marxismul ca o metodă științifică de interpretare a lumii, apoi chiar Marx încetează de a mai fi

marxist, din clipa în care se folosește de această interpretare în slujba unei preferințe umanitare. Marxismul, studiu inspirat de istorie, sfârșește prin a atribui istoriei un scop. Iată o contracizire fundamentală.

Mai apoi, Thierry Maulnier observă că influența lui Nietzsche a cotropit-o pe a lui Marx. Și, într'adevăr, mai mult poți obține dela oameni, cerându-le abnegațiune și renunțare de sine, decât făgăduindu-le îmbunătățirea materială a sortei lor. Marxismul, ca să poată supraviețui în Rusia, a trebuit să adopte mistica renunțării. Deci s'a contrazis încă odată.

Și asta nu este totul. Thierry Maulnier mai arată că încercările de reformă pe planul economic ale marxismului au distrus în el orice urmă de coerență. Reformatorii recentii ai marxismului, mai cu seamă neo-socialiștii francezi și leaderul belgian Henri de Man, propun un *voluntarism revoluționar*, opus cu totul determinismului, această încredere nebunească în dictatura infailibilă a proletariatului, ce este mai de grabă opera discipolilor lui Marx, decât a lui Marx însuși. Dușman al mecanismului marxist, Henri de Man a voit să restabilească pe om la locul lui creator, în istorie. Și, de fapt, a face o revoluție nu înseamnă supunere și așteptare, ci acțiune și anticipare. Triumful marxismului se datorește moralei și dinamicei sale. Această evoluție a marxismului prilejuește cu toate acestea lui Thierry Maulnier cele mai dârze argumente: socialismul învins s'a contopit cu liberalismul în descompunere. Acesta este aspectul Franței politice din zilele noastre. Contrar, tuturor preceptelor marxiste, se constată că marxismul nu triumfă mai mult în țările industrializate, în care abisul este și mai adânc între capital și muncă, ci, dimpotrivă, în țările cele mai democratice, unde clasele de mijloc sunt mai puternice. În contact cu acestea el s'a transformat într'un fel de idealism umanitar, conformist și burghez. S'a desmințit pe toată linia. Unde mai sunt nădejtile lui revoluționare? Rămase în urmă.

Teza lui Thierry Maulnier este strălucită. E ușor de închipuit turburarea pe care ea o provoacă în rândurile marxistilor, precum și articolele îngrozite prin care încearcă Guehenno, cel mai de seamă exponent al conformismului revoluționar francez, să discrediteze valoroasele idei revoluționare ale

lui Thierry Maulnier. Un întreg capitol din volumul *Mituri socialiste* răspunde lui Guehenno. Este o polemică demnă de admirație, o polemică ce lovește în plin. Este cu totul nesuferit monopolul revoluționar pe care-l pretind marxiștii. Considerând, pe de o parte, soluțiunile demagogice, nerealizabile ale socialismului tradițional (cât este de semnificativă această apropiere între cuvinte) și, pe de altă parte, noile teorii ale lui Thierry Maulnier și ale autorilor personalști, nu mai putem avea nici o îndoială: viitorul revoluționar al omului nu-l deține marxismul. Oare viitorul revoluționar al omului îl vom putea afla în acel cult orb al tradiției? De sigur că nu. Thierry Maulnier a scris câteva pagini definitive despre raporturile dintre tradiție, progres și cultură. « Nu se pot despărți », scrie el, « tradiția de cultură, nici măcar tradiția de progres. Progresul întotdeauna trăiește și se întărește din tradiție... Numai ființele capabile de progres sunt capabile să-și amintească ».

Uluitoare la Thierry Maulnier este mai cu seamă conștiința lui despre om. El simte în carnea sa mișcarea permanentă a vieții omenști. Simțământul acesta este esențial. Un intelectual e dator nu numai să-și exercite inteligența, dar să-i aplice mișcărilor la ritmurile profunde ce-i agită ființa. Problema atitudinii politice a intelectualilor francezi este una dintre cele mai arzătoare ce se pune actualmente în Franța. Atârnarea noastră de elementele materiale ale vieții (de unde decurge importanța economiei și a sociologiei), greutatea de a lua o hotărîre și urgența de a alege au făcut pe mulți intelectuali să adere la comunism sau la fascism, în lipsă de ceva mai bun.

Sunt aproape cuvintele lui André Gide care a devenit comunist din nevoia de a lua o atitudine și din scârbă de a fi un privilegiat. Asupra acestei chestiuni, Thierry Maulnier a scris un capitol remarcabil prin dârzenie și prin tact. Un om de seama lui André Gide nu putea să adere la o dogmatică pe care o știa neisprăvită, decât la finele unei strălucite cariere de scriitor. De altmintrelea, nu ar fi făcut-o nici așa, dacă nu ar fi avut o deosebită înclinare pentru firea cinstită a omului. Pe acest tărâm îl combate Thierry Maulnier. Ni-l zugrăvește pe André Gide atacând civilizația pentru motivul că voiește să reabiliteze natura. Intocmai ca Rousseau, crede în puritatea omului primitiv, a

bunului sălbatec, opunând naturalismul umanismului. Thierry Maulnier îi opune lui Gide cultura și pe omul plămădit de veacuri. A. Gide propovăduiește progresul, dar un progres îndreptat spre copilărie. Dimpotrivă, Thierry Maulnier crede că adevărata autenticitate este pe culmea civilizațiilor, nu la obârșia lor. Este aceasta adevărul? De sigur pentru un intelectual. Și ca om, o credem și noi.

Intelectualul care ia apărarea celor oropsiți, trădează într-o anumită măsură interesele și obligațiunile sale. Gândirea lui e falsificată. El trebuie să caute să desființeze aspirarea. Dacă însă o împărtășește și el, nu mai îi va fi de nici un folos. Cel mult i se vor ivi necesități noi care nici măcar nu-i aparțin. În U.R.S.S. se fac mari eforturi pentru cultură cu condiția ca ea să fie conformă ideilor impuse. Și atunci inteligența, în loc să creeze, este creată, este legată. Ea este îndepărtată dela menirea ei. Nu pretindem ca intelectualul să se încuie în *turnul de fildeș*, în loc de a i se supune; el trebuie, prin disciplina spiritului său, să domnească asupra lumii, să-și păstreze autonomia gândirii sale creatoare față de emoțiile și impulsunile acestei lumi, trebuie să pună acțiunea în slujba inteligenței și să-i redea puterea de a transforma realitatea.

Reluând frumoasa comparație a lui André Gide care scria că el nu ar primi să rămâie, în clipa unui naufragiu, în barca de salvare atât de încărcată încât cei care ar vroi să se mai agațe de ea ar fi azvârliți îndărăt, Thierry Maulnier scrie: «locul cu adevărat vrednic al cugetătorului nu este în fruntea celor care apără viața celor din barcă cu securea, nu e nici printre acei care până la urmă au să o scufunde; ci pe vaporul salvatorilor, unde trebuie să îmbărbătezi echipele de mașiniști, să câștigi timp; și mai cu seamă cu ajutorul compasului și al astrilor să păstrezi drumul cel drept».

Nimeni n'ar putea defini mai bine rolul intelectualului în lumea noastră. El nu are nevoie să ia atitudine față de două cauze care se opun într-o luptă absurdă, neomenească și necesar fatală, ci trebuie să servească o a treia forță, pe aceea ce impune ordinea, și prin ordine mântuirea. Dacă această forță nu există, scrie Thierry Maulnier, trebuie creată. Cred că ea s'a și ivit în adâncul ființei noastre.

JACQUES LASSAIGNE

EXPERIENȚA MISTICĂ

I. Problema experienței mistice, de care ne vom ocupa în acest articol, este inseparabilă de problema experienței religioase ca posibilitate de cunoaștere a divinității. Credința religioasă este o formă de cunoștință? Cunoștința obișnuită presupune întotdeauna prezența reală a obiectului de cunoaștere, ale cărui proprietăți și manifestări sunt supuse crecetărilor empirice sau științifice. Sunt cazuri însă, când obiectul de cunoaștere fără să fie direct accesibil simțurilor, gândirea noastră nu induce mai puțin existența sa din fenomenele repercusive, pe care el le exercită asupra altor obiecte. Este cazul soților *Curie*, care constatând că pechblenda (minereu de oxid de uraniu) și calcolita (fosfat de cupru și de uraniu cristalizat) manifestau o putere radioactivă de două și de patru ori mai mare decât aceea a uraniului metalic, au presupus că aceste substanțe trebuiau să conțină în constituția lor o materie nouă, cu proprietăți radioactive superioare acelorale ale uraniului și altor corpi simpli și care trebuia izolată prin procedee speciale chimice. Raționamentul acesta i-a condus pe soții Curie la descoperirea radiului.

În asemenea cazuri, ipotezele făcute se mențin cu titlul de credințe teoretice subiective, până la proba verificării lor, când ele în mod normal își pierd acest caracter, prin transformarea lor în adevăruri obiective sau sunt respinse ca neîntemeiate.

În cazul cunoașterii lui Dumnezeu, Acesta nu există ca un obiect de cunoștință directă pe calea experienței sau de cunoștință indirectă pe calea raționamentului. Și iată de ce. Cunoașterea directă ca obiect a lui Dumnezeu ar face inutilă credința, deoarece obiectele existente în mod real devin pentru logica minții noastre adevăruri de fapt.

Motivul esențial al credinței este autoritatea sau veracitatea lui Dumnezeu, actul credinței însemnând ascultare și renunțare de a cunoaște direct un obiect, care nu poate fi cunoscut astfel. Cred în Dumnezeu pentru că a spus-o Dumnezeu și tot ceea ce spune Dumnezeu este adevărat. Sau «eu cred, spune *Gardeil*, unul din doctrinarii catolicismului, pentru că Dumnezeu, adevărul infailibil, a vorbit... Credinciosul trebuie să adere la obiectul credinței sale în tot ceea ce el este interior. Ce poate fi el interior noi nu putem ști. Dumnezeu o știe însă. Trebuie prin urmare să ne întoarcem cu respect și ascultare intelectuală către acest Dumnezeu, care cunoaște ceea ce noi ignorăm și să aderăm la ceea ce ignorăm, pentru că el o cunoaște».

Revelațiile credinței n'au nevoie nici de demonstrație, deoarece, nu această demonstrație, după cum remarcă H. Delacroix, ar putea fi motivul credinței, ci însăși veracitatea lui Dumnezeu care se relevă. Prin urmare, dacă motivul credinței este însăși revelația dumnezeirii, demonstrația rațională nu va putea servi drept mijloc pentru cunoașterea sa. O asemenea demonstrație, sau, mai bine zis, cunoașterea lui Dumnezeu pe această cale, ar face inutil actul credinței, deoarece noi nu mai avem nevoie să credem în lucruri sau doctrine de a căror existență suntem convingși, convingerea substituindu-se credinței.

Din această sumară analiză rezultă că, psihologic vorbind, Dumnezeu ca obiect de cunoaștere nu este accesibil cunoștinței omenești, nici direct pe calea experienței imediate și nici indirect pe calea experienței mediate a gândirii, a demonstrației raționale. Ar mai rămânea o posibilitate de cunoaștere: calea intuiției. Dar și intuiția ca și rațiunea sunt judecate de religiunea creștină ca incapabile să înțeleagă și să cunoască în mod absolut esența misterelor, care formează obiectul și atribuțiile divinității. Credința nu poate fi intuiție pentru același motiv pentru care ea nu poate fi demonstrație: orice posibilitate de cunoaștere pe una din aceste căi ridică dumnezeirii și adevărilor revelate, caracterul lor de divin și de mister.

Dacă credința în Dumnezeu nu se încadrează în nici una din formele obișnuite de cunoaștere omenească, ce fel de cunoaștere reprezintă experiența religioasă? Nu ne mai rămâne decât o cale, anume ipoteza credinței ca act de cunoaștere supranaturală. În

acest sens se poate vorbi de credință ca de un dar, o favoare, o grație pe care Dumnezeu o face omului în vederea mântuirii sale.

Grația aceasta fiind de origine supranaturală, urmează că și credința în Dumnezeu, născută de sădirea sa în sufletul omului, este de aceeași natură. Ceea ce susțin și deosebiții doctrinari ai religiei creștine. Iată de pildă ce spune *Vacant*, una din autoritățile teologiei catolice: « Starea de grație nu va putea fi cunoscută pe cale naturală de nici o creatură, pentru că viața supranaturală pe care ne-o dă nu este de loc viața creată nici creabilă, ci o participare la viața însuși a lui Dumnezeu ». Ar fi logic, prin urmare, să conchidem că, pentru orice om credincios, credința religioasă reprezintă o ciudată posibilitate de participare la viața unui obiect nevăzut cu ochii omenești, dar pe care el îl simte trăind în sufletul său, o formă nouă de cunoaștere, experiența divină.

Punctul acesta de vedere nu-l împărtășesc mulți gânditori. Ei nu recunosc credinței nici o valoare de cunoaștere, tocmai pentru motivul că ea pretinde de a fi o cale de comunicare cu supranaturalul, cu Dumnezeu, care ca obiect de cunoaștere este în afară de granițele cunoștinței naturale. Pentru *Pierre Janet* de pildă, credința religioasă nu are nimic supranatural și divin, ea fiind un act psihologic obișnuit de aceeași natură ca și credința în realitatea suvenirului. Noi credem lui existența în Dumnezeu, tot așa cum credem în realitatea suvenirurilor cuiva, pe baza atestărilor sale verbale. Suvenirurile, în mod obișnuit, nu pot fi transformate în realități prezente și tangibile pentru a fi verificate, tot așa cum și experiența trăirii religioase sau obiectul său supranatural, nu pot fi materializate sau transformate în acțiuni vizibile și reale. Așa cum realitatea unui suvenir este indusă din mărturișirile care ni se fac, tot așa și credința în existența Dumnezeirii se bazează pe mărturiile și revelațiile făcute omenirii, păstrate în cărțile sfinte.

Concluzia firească a acestor considerațiuni este că, pentru psihologia științifică, experiența religioasă nu reprezintă o formă de cunoaștere a lui Dumnezeu.

II. Credința religioasă, după cum am văzut mai sus, este însă o virtute supranaturală, o iluminare a credinciosului prin lumina

divină, o « grație », cu alte cuvinte numai o posibilitate de apropiere de divinitate. Înțelegă în acest fel, credința deschide virtualmente porțile cunoașterii lui Dumnezeu, ea îmbrăcând caracterele supranaturale tăgăduite de Janet, deoarece nimic nu poate opri pe credincioșii zeloși să-și facă din adâncirea propriei lor experiențe religioase, un punct de plecare pentru a ajunge la o cunoaștere mai intimă și mai profundă a divinității, decât sentimentul de apropiere îngăduit de religiile oficiale.

Experiența religioasă individuală într'un asemenea caz se transformă în experiență mistică, adică în experiența de cunoaștere a lui Dumnezeu. Experiența mistică trebuie deosebită de experiența religioasă obișnuită, pentru că, la dreptul vorbind, nici o religie nu admite intimitatea între Dumnezeu și om. Recunoașterea oficială a unei asemenea intimități ar reduce considerabil rolul bisericii.

Experiența religioasă nu poate deveni mistică decât dacă ea este simțită ca venind dela Dumnezeu. Credința în Dumnezeu fiind o « grație », după cum am văzut mai sus, urmează că ea însăși conține virtualmente libertatea și dreptul de a ajunge prin mijlocul său la o cunoaștere intimă a dumnezeirii.

Veleitatea unei asemenea cunoștințe este însă obiectul nu numai al misticismului de natură religioasă, dar și al celui de natură filozofică. Aceste două forme de misticism se apropie între ele, deoarece amândouă, în general, exprimă aspirația omului spre esența absolută a lucrurilor, spre spiritualitatea unei realități supreme din care ar descinde, spre trăirea și cunoașterea « vieții universale » ascunsă de vălurile conștiinței. Există însă și o deosebire esențială care le separă: misticismul religios este în întregime de origine divină, o favoare, o coborîre a lui Dumnezeu spre om, în vreme ce acela filozofic se bazează pe activitatea spiritului omenesc care râvnește prin propriile sale forțe spre cunoașterea « vieții universale ». Cu alte cuvinte, în primul caz este vorba de o trăire în însăși *dumnezeirea*, pe când în cel de al doilea numai de intuiția adevărului suprem al lucrurilor sau a « vieții universale ». Misticismul religios este, se poate spune, prin urmare mult mai apropiat de trăirea esenței lucrurilor, pentru că el se fixează în însăși lumea absolută a acestei vieți.

Scriitorul catolic A. Fonck, într'un interesant studiu publicat în « Dicționarul de Teologie Catolică », refuză însă intuiției de

mai sus caracterul de fapt mistic, reducând misticismul numai la cunoașterea directă și imediată a lui Dumnezeu, la experimentarea sa: fie printr'un efort personal de inteligență și de iubire divină care ne-ar înălța până la El, fie printr'o condescendență și aplecare a Acestuia spre noi, pentru a ne face să simțim prezența sau acțiunea sa.

Acest autor nu rămâne însă consecvent cu această definiție, deoarece în numeroase rânduri, în cursul studiului său, el lasă să se înțeleagă pe baza experienței marilor mistici că factorul prevalent în cunoștința mistică, este tot elementul divin și supranatural, fără de intervenția căruia efortul singur al omului este neputincios să-și asigure această cunoaștere.

. . . . .

După sfânta *Tereza d'Avila*, celebra mistică spaniolă din secolul XVI, experiența mistică nu este rezultatul aplicării unei metode. Reculegerea supranaturală necesară acestei experiențe nu este posibilă decât prin voința lui Dumnezeu: « Când Majestatea sa voiește ca inteligența să-și suspende activitatea, Ea o ocupă într'un anumit chip, transmitându-i o lumină așa de mult superioară aceleia pe care și-ar putea-o însuși prin puterile sale, încât ea rămâne adânc absorbită. Atunci fără să știe, mintea noastră se găsește atât de bine instruită, așa cum ea n'ar fi putut să fie prin toate sârguințele sale ¹⁾ ». Sfântul *Jean de la Croix*, un alt mistic spaniol nu mai puțin celebru, contemporan cu Sfânta Tereza, dimpotrivă, susține că experimentarea lui Dumnezeu nu apare decât în virtutea conducerii vieții după anumite reguli, decât în virtutea unei anumite metode. Credinciosul care aspiră la misticism trebuie să realizeze următoarele trei condițiuni:

1. *Nuditatea simțurilor și spiritului*: « sufletul trebuie să se golească în mod complet și voluntar, de tot ceea ce el poate să-și asimileze, de tot ceea ce îi vine de sus sau de jos. Aceasta este acțiunea sa proprie. Trebuie ca el să rămână în obscuritate ca un orb . . . fără să caute sprijin în niciunul din lucrurile pe care le înțelege, gustă, simte sau imaginează. Pentru a realiza unirea cu Dumnezeu încă din această viață, potrivit grației și amorului

¹⁾ Le château intérieur, IV-e D., c. III, p. 161 (cf. A. Fonck, « Dictionnaire de Théologie Catholique », coloana 2629).

perfect, este nevoie de o obscuritate completă față de tot ce intră prin ochi, sau este perceput de urechi, sau este creat de imaginație, sau este înțeles de inimă ¹⁾ ». Aceeași purificare trebuie să se facă și cu memoria, exceptându-se numai ceea ce este în legătură cu Dumnezeu. Această distrugere a tot ce este cunoștință omenească, Sfântul Jean de la Croix o motivează prin proporția care există între gândirea noastră și imensitatea divină. Gândirea noastră finită nu poate contempla Infinitul, dumnezeirea. De aceea este necesară: « părăsirea acestor deosebite moduri de a cunoaște și trecerea la *neștiință*. . . Aceasta însemnează a trece la termen, și a lăsa ceea ce mijlocește, însemnează a intra în ceea ce nu este termen, dar care este Dumnezeu. Intr'adevăr, ajungând în acesta, sufletul nu mai este mod și nici formă de a lucra și nu va mai ști nici să se atașeze. . . După ce va fi avut curajul să treacă peste limita sa naturală, atât înăuntru cât și în afară, sufletul intră în supranaturalul nemărginit, care nu cunoaște nici un mod, deoarece le posedă pe toate în substanța sa ²⁾ ».

2. A doua condițiune pe care trebuie s'o îndeplinească credinciosul care aspiră la cunoașterea lui Dumnezeu, este să realizeze comandamentul sfântului Pavel: « acela care vrea să se unească cu Dumnezeu să înceapă prin a crede, adică să meargă pe drumul credinței către El, ceea ce presupune că în obscuritatea acesteia, gândirea să fie oarbă, deoarece numai într'un asemenea întuneric ea se unește cu Dumnezeu ascuns sub ea ³⁾ ».

3. A treia condiție este părăsirea meditațiunii discursive, credinciosul trebuind să învețe să se țină conștient în Dumnezeu prin iubire. « Prin respectarea și îndeplinirea unor asemenea reguli el va realiza *starea de contemplațiune mistică, în care gândirea este luminată de lumina divină, de înțelepciunea secretă a lui Dumnezeu, ascunsă sau invizibilă însăși gândirii care primește această lumină* ⁴⁾ ».

Când această cunoștință pătrunde sufletul misticului golit de orice conștiință conform regulilor anterioare, el nu și mai dă seama de acest lucru, sensibilitatea sa fiindu-i absentă. Sufletul se

¹⁾ La Montée du Carmel, II, t. I, p. 64—65. (cf. A. Fonck, Dictionnaire de Théologie Catholique, coloana 2619).

²⁾ *Ibidem* (La Montée, t. I, p. 66), cf. A. Fonck, col. 2620.

³⁾ *Ibidem* (II, c. VIII, t. I, p. 87), col. 2621.

⁴⁾ *Ibidem* (II, c. VII, t. I, p. 85), col. 2621.

găsește ca într'o mare uitare « el ignorând de unde i-a venit această cunoștință, ceea ce s'a petrecut în el și cât timp a durat starea aceasta de contemplațiune... Revenindu-și, conștiința și închipue că aceasta n'a durat decât un moment..., ea fiind unită cu inteligența pură, liberă de timp ¹⁾ ».

Urmează deci că în această stare sufletul este complet inconștient de ceea ce i se întâmplă. Dacă totuși mai târziu el afirmă că a fost cu inteligența cerească, aceasta se datorește efectelor morale, pe care conștiința sa normală le înregistrează, după ce starea de contemplațiune l-a părăsit. Aceste efecte se manifestă printr'o înclinațiune sau gust de iubire fără să se poată deosebi însă ceea ce se iubește. De aceea această cunoștință a contemplațiunii mai poate fi calificată și de *cunoștință de iubire*, ea existând confuz în gândire ca și în voință ²⁾.

Starea aceasta de contemplațiune, echivalentă pentru conștiință cu o cufundare într'o profundă uitare de sine, sfântul Jean de la Croix o compară cu fenomenul de pierdere al cunoștinței din experiența obișnuită a vieții ³⁾, cu *o noapte a spiritului* ⁴⁾. Lucrurile se petrec ca și cum: « Dumnezeu ar măcina, disolva și absorbi substanța spirituală într'o obscuritate profundă și absolută, în așa măsură încât sufletul se simte topindu-se și se vede nimic înțr'o crudă moarte a spiritului... El are impresia de a fi înghițit de viu de un animal... ».

Impresiunile acestea penibile nu sunt durabile, căci ele dispar și în locul lor apar apoi sentimente de plenitudine, de glorie, de forță și de desfătare.

.....

Aceasta ar fi experiența mistică după Sfântul Jean de la Croix ca și metoda după care ar trebui să se conducă credinciosul pentru realizarea sa. Preocupat mai mult de chestiuni de metodă el a neglijat laturea interioară a fenomenelor mistice ca și originea lor. De aceea descrierile sale sunt sărace în date psihologice, pri-vitoare mai ales la acele fenomene intermediare cum sunt:

¹⁾ *Ibidem* (La Montée..., II, c. XII, t. I, p. 109), col. 2621.

²⁾ *Ibidem*, p. 113, col. 2622.

³⁾ Cf. Fonck, col. 2622.

⁴⁾ La Nuit obscure, I, II, c. VI, p. 66, cf. Fonck, col. 2622.

viziunile și revelațiile mistice, care precedează cunoștința propriu zisă a contemplațiunii și pe care el nu le consideră de cunoștințe supranaturale, ci drept forme de cunoaștere limitată ¹⁾).

Experiența mistică a Sfintei *Tereza d'Avila*, contemporană cu Sfântul Jean de la Croix, are un caracter de pronunțată analiză psihologică și de dramatică cercetare a criteriilor, după care să se deosebească între ele stările de adevărată cunoaștere a lui Dumnezeu de acele false ale aceleiași cunoașteri. În memoriile sale, viziunile ca și diferitele forme de manifestare ale divinității sunt minuțios descrise, încât pe drept cuvânt se spune că opera sa reprezintă cea mai serioasă contribuție la cunoașterea psihologiei misticului creștin. În cele ce urmează vom reproduce câteva spicuri din aceste descrieri, necesare pentru a evidenția mai bine caracteristicile experienței mistice.

Experiența mistică a Sfintei Tereza evoluează dela simplu sentiment de prezență divină (viziunea intelectuală a lui Dumnezeu), la viziunea sa vie și concretă sub o formă oarecare, apoi la viziunea Trinității și actele de uniune și cununie spirituală cu însăși divinitatea. Iată de exemplu, cum este descris sentimentul de prezență divină: « În vreme ce mă găseam cu mintea lângă Isus Christos sau absorbită într'o lectură, eram deodată cuprins de un viu sentiment de prezența lui Dumnezeu. Nu mă puteam îndoi de loc că El nu era cu mine sau că eu n'aș fi fost complet cufundată în el. Aceasta nu era o viziune, dar ceea ce cred că se numește teologie mistică ²⁾ ». Sau: « atunci când nu gândești de loc de a primi o asemenea grație, simți lângă tine pe Domnul nostru Isus Christos, fără ca el să fie văzut totuși de ochii corpului și de acei ai sufletului... Dar îmi veți spune: dacă nu se vede nimic, de unde se știe că este Isus Christos? Sufletul nu este în stare să explice acest lucru; el nu-și poate explica cum știe acest lucru și totuși are o certitudine absolută despre aceasta... Acest fel de viziuni durează multă vreme, uneori mai mult de un an, spre deosebire de viziunile sub formă de imagine care trec repede ». Efectele acestei prezențe permanente nu sunt atribuite melancoliei, nici demonului, mai ales când cuvintele vin

---

¹⁾ Cf. A. Fonck, col. 2618.

²⁾ Vie, cap. X.

să liniștească sufletul ¹⁾). Mulțumită acestei viziuni intelectuale, sfânta Tereza declară de a fi avut o cunoștință infuză a adevărurilor divine, o cunoștință a modului « cum se văd lucrurile în Dumnezeu și cum El le cuprinde pe toate în Sine ».

O altă formă a sentimentului de prezență Divină este descrisă de Sfânta Tereza sub numele de « dulcea rănire » sau « ardere ». Lucrurile se petrec ca și cum în sufletul său s'ar fi produs o *delicioasă rană*, fără să știe din ce cauză. « Ea se plânge Soțului său divin de răul pe care-l simte, un rău viu, dar suav și plin de dulceață. Răul acesta o pătrunde până la măruntae, care i se par smulse, atunci când dumnezeescul arcaș își retrace săgeata cu care a străpuns-o, atât de mare fiindu-i sentimentul de dragoste care-l are pentru El ²⁾ ». Când Dumnezeu vroia să-i arate noi semne de favoare, El ațâța în adâncimile ființei sale scânteia suferinței, prin focul căreia ea se purifica și renăștea ca Pasărea Fenix din flăcări. Când se găsea astfel purificată, Dumnezeu o unea cu dânsul, într'un chip cunoscut numai de dânsii, despre care unire însuși Sufletul nu putea să-și dea seama. În această stare de extaz, Sfânta Tereza spune că era conștientă de ceea ce i se întâmpla, deoarece nu era lipsită de orice senzațiune interioară și exterioară.

În cursul acestei uniri cu Dumnezeu, care nu trecea de o jumătate de oră, Acesta se instala în colțul cel mai intim al sufletului, încât, când conștiința își revenea îi era imposibil să se îndoiască că n'ar fi fost în Dumnezeu și Acesta n'ar fi fost în ea. « Sufletul își da seama că a fost în Dumnezeu, nu prin ajutorul unei viziuni, dar printr'o convingere care-i rămâne și pe care numai Dumnezeu singur poate s'o dea ³⁾ ».

În starea de unire cu Dumnezeu, stare în care sufletul său nu vedea și nici nu auzea, Sfânta Tereza afirmă să fi văzut pe Dumnezeu într'un mod misterios, în întrevederea care a precedat logodna lor divină. Cunoștința pe care o primea astfel într'un timp scurt, n'ar fi putut s'o câștige într'o mie de ani cu ajutorul simțurilor și facultăților.

¹⁾ Château intérieur, VI, D. C. VIII, pp. 279—282 (cf. Dictionnaire catholique), col. 2634.

²⁾ *Ibidem*, VI, c. II, pp. 219—220 (D. d. Th. cat., col. 2631).

³⁾ *Ibidem*, V. c. I, p. 174—175 (cf. A. Fonck, D. d. Th. cat., col. 2630).

Sfânta Tereza afirmă să fi cunoscut pe Dumnezeu nu numai sub formă de viziune intelectuală sau sentiment de prezență, dar și sub formă de imagine, deoarece Acesta, când vrea să ferească un suflet: « își descoperire sfânta sa umanitate sub o formă oarecare, descoperire care are loc însă cu iuțeala fulgerului și sub o formă absolut vie ¹⁾. Sfânta Tereza afirmă să se fi bucurat de o asemenea vedere a lui Dumnezeu, atunci când acesta a socotit venit momentul de a-i acorda cununia spirituală, moment care reprezintă pentru dânsa punctul culminant al evoluției misticismului său. Cu acest prilej, Dumnezeu i-a comunicat că i-a sosit vremea ca ea să facă din interesele sale divine propriile sale interese, el având grijă de tot ceea ce o privește. Cu acest prilej, Dumnezeu i-a dat mâna sa dreaptă și i-a pus în deget un inel frumos. După această viziune imaginară, Dumnezeu apărându-i în centrul sufletului sub formă de viziune intelectuală, Sfânta Tereza atestă să fi fost copleșită de desfătări și bucurii incomparabile cu cele anterioare. În acel moment i-a fost făcută cunoscută beatitudinea cerului, sufletul său exaltându-se până la sublim de cele ce vedea. În această perioadă din evoluția misticismului său, ea devenise același lucru cu Dumnezeu, adică se divinizase ²⁾.

După consumarea acestei cununii spirituale, viața Sfintei Tereza d'Avila a căpătat o nouă orientare, căci, sub imperiul inspirației divine, ea purcede la un fel de apostolat și activitate practică, realizând opere și instituțiuni religioase printr'o muncă neistovită, uimitoare pentru o femeie suferindă.

H. Delacroix referindu-se la perioada aceasta din viața Sfintei Tereza face următoarele interesante observațiuni: « dela 1562 Sfânta Tereza își dă seama că Dumnezeu îi guvernează acțiunile, că el este carnea și conștiința conștiinței sale, că sufletul său este continuu în posesiunea divinului... Ea avea impresia că vieța-i un vis, atât de mult se simțea detașată și liberă față de lucruri. În această stare ea nu mai vedea în viață un obstacol la unirea cu Dumnezeu și nici grațiile și

¹⁾ *Ibidem*, VI, D., c. IX, pp. 288—289 (cf. A. Fonck, D. d. Th. cat., col. 2634).

²⁾ *Ibidem*, A. Fonck, D. d. Th., cat., col. 2636.

prezența divină nu mai erau un obstacol vieții. Crizele sufletești sfâșietoare ale perioadelor precedente, acum mulțumită armonizării contemplației și acțiunii, realizată în sufletul său zeificat, erau definitiv învinse. Numai starea teopatică i-a îngăduit sinteza acestora, deoarece, într'o asemenea stare, aceste operațiuni încetaseră de a se mai jena una pe alta, toată viața-i apărându-i ca divină. Dela această dată, data cununiei spirituale, eul său n'a mai fost decât izvor de acțiune divină ¹⁾.

.....

Aceasta este în linii generale experiența mistică a Sfintei Tereza, experiența cea mai completă, mai autentică și mai apreciată de teologia catolică. Figura sa domină dezbaterea misticismului religios, deoarece, după cum remarcă *P. de Guibert*, nimeni înainte de dânsa n'a știut să deosebească atât de bine consolațiile pseudo-mistice ale debutanților, de adevărata experiență mistică, care este de natură supranaturală.

III. La finele acestei expunerii este momentul să ne întrebăm ce valoare obiectivă are experiența mistică în genere? Sfânta Tereza d'Avila ca și ceilalți mistici superiori au cunoscut cu adevărat pe Dumnezeu? S'au bucurat ei în mod real de intimitatea lui Dumnezeu? Nu cumva toată cunoștința aceasta este o infinită iluzie?

Cunoștința mistică, după cum am văzut mai sus, fiind o emanațiune sau o proiecțiune a lumini dumnezeiești în conștiința misticului, urmează că ea nu este creațiunea spiritului omului. Asupra acestui fapt Sfânta Tereza și Sfântul Jean de la Croix sunt de acord. Această cunoștință asemenea unui « *deus ex machina* » se impune din afară. Este deci logic să conchidem că, din punctul de vedere psihologic, ea este ca și inexistentă, căci nu se prezintă cu caracterele unei funcțiuni morale care să poată fi experimentată de orice om.

Cunoștința mistică, neexistând ca realitate psihologică funcțională pentru toată lumea, avem dreptul să ne îndoim că ea ar reprezenta o formă obiectivă de cunoaștere. Afirmarea sa supra-

---

¹⁾ H. Delacroix, « *Études de l'histoire du Mysticisme* », pp. 68—71.

naturală, peste granițele inteligenței naturale, nu este o dovadă pozitivă în favoarea existenței sale. Experiența mistică este afirmată ca un fapt, mai presus de orice îndoială, existența și obiectivitatea sa bazându-se numai pe atestările misticilor, care nu pot fi înșelați de Dumnezeu ! Ea fiind o virtute cerească, supranaturală, se înțelege că ea se sustrage oricărui control și nu poate fi ca fapt decât un obiect de credință, iar nu de știință.

Dacă misticii nu pot aduce în favoarea obiectivității experienței lor alte dovezi decât afirmarea stărilor trăite, nici știința nu-i poate convinge de caracterul iluzionar al acestei experiențe, deoarece misticismul se mișcă pe planul supranaturalului, iar știința pe acela al realității naturale. Atitudinile misticismului și științei sunt deci diametral opuse și, teoretic vorbind, ireconciliabile.

O discuție științifică a misticismului, pentru a fi eficace, trebuie să renunțe deci la reclamația unor dovezi pozitive, pe care acesta dela început declară că nu urmărește să le aducă. Critica sa, pentru a fi eficace, trebuie să și tragă argumentele din însăși afirmațiile și contradicțiile experienței atestate.

Astfel misticismul afirmă că omul, fără să poată întrebuița vreunul din mijloacele naturale de cunoaștere, în cazurile de uniune mistică și de extaz, ajunge totuși să cunoască pe Dumnezeu. Dacă simțurile, memoria, judecata, etc., nu contribuiesc cu nimic în procesul acesta de cunoaștere, trebuie să se admită că în clipele în care Dumnezeu își manifestă prezența, misticul nu vede, nu aude, nu judecă, cu alte cuvinte că el este absolut *inconștient* de ceea ce se petrece cu el. Acesta este de fapt extazul mistic. Inconștiența aceasta este de fapt pusă de Sfântul Jean de la Croix ca o condițiune necesară cunoașterii lui Dumnezeu. Sfânta Tereza, mai puțin fermă în această privință, are și ea totuși destule afirmații în opera sa, în care vorbește de suspendarea facultăților și de pierderea cunoștinței ¹⁾. Paradoxul acestei teorii este însă tocmai afirmarea acestui inconștient, din care se face să răsară

---

¹⁾ « In momentul în care se vedea unită cu Dumnezeu, ea nu mai avea nici o cunoștință, facultățile sale fiindu-i în întregime pierdute ». (Cf. A. Fonck, D. d. Th. cat., col. 2630). Sau: « gândirea încetează sau mai de grabă este oprită, pentrucă ea înțelege că ea însăși nu mai știe ce vrea. In ce privește voința, ea rămâne ca fixată în Dumnezeu ». (*Ibidem*, col. 2629).

cunoștința supremă a realității, cunoștința lui Dumnezeu. Cum se face că, în starea de contemplațiune, conștiința misticului, deși nu mai există funcțional, totuși după revenirea din extaz, ea este absolut convinsă că a văzut sau i s'a revelat Dumnezeu? Din momentul ce conștiința reține această impresie, nu constituie aceasta un indiciu de prezența sa mai mult sau mai puțin slabă, și deci o dovadă indirectă de colaborarea sa la făurirea cunoștinței mistice? Posibilitatea unei colaborări năruie însă argumentul cel mai esențial al misticismului, «supranaturalul» acestei cunoștințe, căci se înțelege că dacă cunoștința mistică nu este străină de orice activitate a conștiinței, ea nu mai poate păstra caracterul de supranatural și nici nu mai poate pretinde că este de origină divină.

Două ipoteze sunt de făcut pentru a răspunde la întrebarea de mai sus: misticul, în cursul extazului, sau nu este în absolută stare de inconștiență, conștiința fiind mai mult sau mai puțin prezentă... sau într'adevăr el este inconștient..., dar inconștient de noile mișcări de planuri ale conștiinței sale, de urzelile și plăsmuirile mintale operate de subconștient, sub acțiunea obsedantă a dinamismului credinței, pe care, la revenirea din criză, le ia drept realități. Dar și într'un caz și altul, aceste două ipoteze ne conduc la constatarea că experiența mistică nu este de origină divină supranaturală și că ea, prin urmare, nu poate fi o experiență de cunoaștere a lui Dumnezeu, așa cum se susține.

Ar mai rămânea o ipoteză, anume explicarea pe calea *grației*, care susține că Dumnezeu se revelă misticului, fără ca el să facă cel mai mic efort de conștiință. Ipoteza aceasta ne scoate însă de pe terenul explicărilor raționale prin luminile gândirii noastre naturale, pentru a ne angaja pe acela al explicărilor iraționale susținute de religie. Cu alte cuvinte, trebuie să încetăm să mai gândim, ci să ne mulțumim numai să credem că experiența mistică este într'adevăr de origine supranaturală.

· Posibilitatea unei asemenea cunoștințe supranaturale, omul fiind în afară de orice conștiință lucidă, este tot ce poate fi mai bizar și mai surprinzător, nu numai pentru spiritul științific, dar pentru spiritul omenesc normal și cultivat în genere.

Ceea ce este delicat și aproape incomprehensibil pentru doctrina oricărei filosofii mistice — este faptul că omul, o creatură infimă, ale cărui facultăți psihice normale sunt incapabile să pătrundă misterele divinității, devine totuși capabil, în cazurile de bunăvoință divină, să le contemple. Unde găsește el resursele și posibilitățile acestea noi cognitive, care, ascuțindu-i mintea, îl fac să-și dea seama că Dumnezeu i se revelă, când din strădaniile sale anterioare el nu are nici cea mai slabă experiență? Cum se face că aceeași conștiință, care în alte împrejurări este incapabilă de orice înțelegere divină, devine la un moment dat capabilă de o asemenea cunoștință?

Punctul nevralgic al oricărei doctrine mistice este că ea doțază conștiința omului cu două atribute contradictorii: pe de o parte ea neagă și refuză acestei conștiințe, cunoștința divinității prin funcțiunile sale sufletești normale, iar, pe de alta, sub acțiunea « grației », ea îi acordă posibilități supranaturale de cunoaștere. Există în acest raționament o simțită contradicție și dilemă, pe care orice spirit cu dreaptă judecată trebuie s'o recunoască.

Conștiința umană nu poate să fie aptă și inaptă în același timp pentru cunoașterea divinității. Sau ea posedă în mod normal această « aptitudine » și, în acest caz, nu mai este nevoie de asistența « grației » pentru a avea o asemenea cunoștință, aceasta bazându-se pe existența unor posibilități de cunoaștere comune tuturor oamenilor, sau, ea este în mod real inaptă pentru o asemenea cunoștință, în care caz asistența divină nu-i va putea mări cu nimic potențialul său de cunoaștere, dacă ea nu posedă în mod natural asemenea virtualități.

Aceeași conștiință care în mod normal nu poate ajunge la cunoașterea lui Dumnezeu, nu poate ajunge nici în cazurile de extaz mistic, deoarece ideea că în asemenea cazuri Dumnezeu s'ar revela credinciosului, poate să fie o sugestie, o viziune creată de însuși dinamismul creator al credinței. Esența credinței, spune H. Delacroix, este însăși puterea fascinantă a obiectului său care pătrunde și transformă pe credincios, tendința sa irezistibilă și coercitivă de a se afirma obiectiv în subiect. Afirmațiunile credinței religioase spune același psiholog, au întotdeauna ceva irațional. atât pentru că ele depășesc motivele de afirmațiune, cât și pentru

aceea că ele afirmă peste drepturile minții, puterea afirmațiunii care le constituie.

Pentru că obiectele credinței sunt afirmate peste puterile minții, acestea apar spiritului ca îmbrăcate într'o putere de afirmație care face parte din ele înșile. Intr'adevăr: dacă existența lui Dumnezeu este afirmată peste puterile minții noastre, de ce să nu se recunoască aceeași calitate revelațiilor și aparițiilor sale? Veracitatea acestora rezultă aprioric, prin urmare din însăși structura psihologică a credinței, care postulează existența unui obiect, pe care nu-l cunoaște direct. Urmează, prin urmare, că experiența religioasă în sine însăși este lipsită de valoare obiectivă. Aceasta este cu atât mai adevărat pentru experiența mistică. Misticul creează însă experienței sale această valoare, prin credința sa nestăvilită că divinitatea în mod real susține sufletul său în aspirațiile spre spiritualitatea pură a vieții universale, cât și prin însăși metoda sa de gândire care, în loc să mai cerceteze raporturile fenomenelor între ele, își propune să lămurească raporturile fiecăruia dintre ele cu însuși Dumnezeu. Toate aceste considerațiuni ne fac să conchidem că experiența mistică nu este de origină divină sau supranaturală.

În forma în care am descris-o mai sus, ea se poate întâlni uneori și în anumite cazuri de psihastenie, așa cum Pierre Janet a avut rara șansă de a avea sub observație un astfel de caz timp de 10 ani. Este vorba de Madelena, o mistică lucidă, inteligentă și dotată cu un real dar de autoobservație și autoanaliză psihologică și a cărei experiență de cunoaștere a lui Dumnezeu amintește foarte mult pe aceea a Sfintei Tereza d'Avilla. Analizele și descrierile extazelor și uniunilor sale cu Dumnezeu sunt redată prin astfel de cuvinte, imagini și observațiuni, încât ele vădesc stări de misticism comune cu acelea ale acestei sfinte. Apropierea care o facem nu este de circumstanță; oricine poate s'o controleze în lucrarea lui Pierre Janet (*De l'angoisse à l'extase*, volumul I).

O asemenea apropiere și un asemenea control poate fi de mare folos cititorului, care vrea să se convingă de adevărul afirmației noastre că experiența mistică, deși se prezintă cu aparențe de cunoaștere supranaturală a divinității, nu este în realitate decât o modestă experiență morală omenească de origină psihologică, dar

transfigurată și dramatizată de conștiințele obsedate de nevroza divinului.

Experiența mistică nu poate avea un caracter științific, deoarece ea este o experiență eminentemente subiectivă, o experiență care nu se poate generaliza și subsuma anumitor legi. De aceea ea nu poate năzui să fie socotită de adevăr.

CONSTANTIN GEORGIADÉ

SCRISORI TRIMISE DE TITU MAIORESCU LUI DUILIU ZAMFIRESCU

22.

Cascade du Ceriset
Cauterets (Pyrénées),
Hôtel d'Angleterre,
Joi, 23 Iulie/4 August 1893.

Iubite Domnule Zamfirescu,

Am stat numai 2 zile la Paris, n'a fost chip de întâlnire, am trebuit să venim în grabă încoace — stasem prea mult la Kissingen —, și apoi aflasem la Paris de la D-ra Maria Bengescu despre mergerea șefului D-tale la Spa și te presupuneam cu totul prins de necesitățile legațiunii. — În fine, s'a făcut și faimoasa numire de prim-secretar. Or cât de târziu va fi venit, bine că a venit !¹⁾

Pe aici e foarte frumos, munții sunt pretutindeni vecinicii munți, și apoi felul elegant al vieții franceze cu trăsurici, cu umbreluțe, cu coconițe, cu bărbăței cu rosete, cu păhăruțe de băut apa minerală, cu coșulețe frumușele, cu călușei, cu măgăruși, cu canapelețe și perdeluțe, etc. Giaba își dau aerul de republicani strașnici : Francezii au rămas à cheval între Louis XIV și Louis XV în apucăturile lor sociale, și unde moravurile sunt într'un fel, Constituția politică nu poate fi multă vreme în alt fel.

---

¹⁾ Scrisoarea 70 a lui Duiliu Zamfirescu.

Noi stăm aici până pe la 9/21 August, apoi pe 'ndelete prin Șvițera (unde întâlnire cu fiică-mea și ginerele meu, je suis beau-père, s'il vous plaît !), la 25 August/6 Sept. în Viena (Hôtel Sacher) pe vr'o 4 zile, și la 1/13 Septemvrie în București la salahorie.

Complimente Doamnei și prietenește al D-tale.

T. Maiorescu.

P.S. O poezie se cetește bine în Pirinei... dacă o capeți.

Și dela mine multe complimente D-lui și D-nei Zamfirescu. soția sus-scrisului (*alineat adaus de mâna d-nei A. Maiorescu*).

23.

Lac de Gaube
Cauterets, Hôtel d'Angleterre
Sâmbătă 31 Iul./12 Aug. 1893.

Iubite Domnule Zamfirescu,

Să fi știut așa, firește că dam de știre despre sosirea noastră la Paris ¹⁾. Dar eu, cu simțământul de a nu-ți face « deranj » ș.c.l.— La București, pe la Decemvrie ! (Dar noi pe la 19/31 Dec. plecăm spre Abbazia).

Poesiile le-am primit cu mare recunoștință. Așa o poesie sara (avem o terasă mare la dispoziție, toate sunt frumoase aici, afară de condee și de cerneală), după zilnica excursie în munți, e o binefacere sufletească.

Cea mai gentilă poesie ne-a părut « Adio » — de la Atena, de la Atena ! (Ți-o fi fost greu, când ai mers la Atena, și o fi fost cald la Atena, dar mult ai câștigat acolo în intuiție de artă). Propui numai în rândul 2 la strofa 3 « Părea că vrei », în loc de « păreai că vrei » pentru a evita mica cacofonie « păreai că vrei să-mi spui ».

În « Noapte bună » II nu-mi mai merge romanița la copilașul nevinovat, după ce a rămas consacrată Venerei sub forma *culcată*, din cealaltă foarte frumoasă poesie, tot de la Atena. Se 'nțelege, o impresie întâmplătoare și curat individuală, dar tare.

La « Cântec » e minunat « cu un haz în colțul gurei », și « mi-aș da sufletul mamei pădurei ».

¹⁾ Scrisoarea 71 a lui Duiliu Zamfirescu.

Felicitările pentru închipuitul copil al fiicei mele Livia le primesc ca à compte asupra viitorului; până în prezent Livia n'are nici un copil și precât îmi aduc aminte (afară numai de-oi fi fost amețit de o excursie la Pont d'Espagne și Vignemale), ți-am scris că sunt *beau-père*, nu *grand-père*. Il n'y a pas de mal.

Ne întrebai într'o scrisoare de Hollanda. Am fost în Hollanda acum doi ani, vr'o 3 zile la Amsterdam, ceva la Rotterdam, vr'o 4 zile la La Haye și la Scheveningen. Am rămas încântați, ca D-ta. Cea mai sugestivă impresie de la picturi. Vechiul cunoscut Rembrandt, dar nou van Heelst, Hals, van Steen, realistul sociolog. Și toate așa de frumos expuse și așa de natural create! În viața lor zilnică o așa de strălucită însuflețire a frumosului. Mari oameni păstrării aceia cu pescăria la stânga și cu pășunile de vaci la dreapta, și în mijloc digele ¹⁾ enorme cu lupta pentru existență în contra primejdiei de la mare.

Să auzim de bine, și despre sfârșitul romanului.

Prietenește al D-tale.

24.

București, 26 Sept./8 Oct. 1893.

Iubite Doamnă Zamfirescu,

Am primit și « penultima » scrisoare cu 2 poezii și ultima din 3 Oct. cu 1 poezie ²⁾: Toate poeziile D-tale sunt elegante în expresii, și e bine că dospești mereu aluatul limbei române; îmi închipuesc că prin aceasta crește inconștient siguranța și perfecta conformitate în mânăuirea minunatului instrument. Dealtminteri... de când cu Parthenon și cu romanițele ne-ai făcut pretențioși față cu poeziile D-tale.

Cum să sfârșească romanul? Din cele scrise impresia mea e foarte hotărâtă: *cu bine!* 3 argumente de valoare descrescândă:

1) Felul împrejurărilor sufletești la noi nu e tragic; el poate fi prezentat ca tragic din partea celui ce le privește din punct de vedere străin, dar în chiar cercul său nu e tragic. Inșă romanul trebuie să crească din chiar lăuntru împrejurărilor sale. Noi nu suntem astăzi nici în eroica sălbăticie à la Richard III, nici în

¹⁾ digurile.

²⁾ Scrisorile 72 și 73 ale lui Duiliu Zamfirescu.

acreaa histerică a Parisianelor. Toate, și cele mai aparente contraste, sfârșesc cu « embrassons-nous, Folleville ! », și o să auzi și despre generalul Anghelescu zicându-se « ei ce vrei, nenșorule, bietul om ! ». Poate e și aici un fel de filosofie cu un grăunte de adevăr; căci în definitiv: omul e cum e și pace ! — Cel mult o blândă melancolie.

2) Ne-a¹⁾ prea amărît (unilateral, prin urmare fals) realiștii preținși Flaubert-Zola-Maupassant cu urîtul, tristul, nefericitul... o suflare senină peste acești pîcloși, fie-le țărâna grea pe mormântul literar !

3) Vorba bătrânului Darwin (mare cetitor de romanuri): « copiii, cetiți voi întâi romanul cel nou; dacă se sfârșește rău, nici nu mi-l mai dați ».

Rectorat, bacalaureat, Anuarul Universității, corecturile vol. III « Critice », corecturile traducerii Spencer, « In contra socialismului » pentru numărul Octombrie din « Convorbiri », advocatură... Amețeala luni Septemvrie, îndoit de curioasă după 2 luni de Pyrenei și Alpi.

Vite encore 1.000.000 de bonne choses pour Madame Zamfiresco et un shake-hands pour vous de notre part.

25.

București, 4/16 Nov. 1893.

Iubite Domnule Zamfirescu,

E bun « Cleobul » și e curioasă prezentarea (pentru noi) foarte străvezielor figuri moderne sub nume antice. Și « Corsarul... » dar m'am hotărît să nu mai răspund nimic la poeziile D-tale până nu ne vei da o știre bună despre romanul D-tale. Inaintează? Când e gata? Il aduci D-ta la București? Și când vii, dacă vii? (Intre 22 Dec. stil vechiu și 8 Ian. noi suntem la Viena-Abbazia).

Eu, en attendant, am să vorbesc odată cu Mitiță Sturdza și să văd, dacă îi pot scoate din cap dușmănia în contra D-tale. Sturdza are un lucru bun: respectă oamenii muncitori și de treabă. Așa a făcut la 1876, la căderea mea din Minister, păstrând și sprijinind pe Slavici la « documentele Hurmuzachi » și pe Lecomte

¹⁾ Ne-au.

du Nouy la Curtea de Argeș, de și toți voiau să-i măture ca pe niște oameni aduși de mine.

D-ta nu ești adus de noi în diplomatie, în politica militantă nu te amesteci, ești harnic și conștiincios. Aceste note ale D-tale ași vrea să i le vîr în cap. Căci peste 1 1/2 ani (cel mult) are să vie Sturdza la Guvern, după prevederile omenești.

Etc. etc.

Iți trimit sub bandă « Anuarul Universității », salahorie administrativă ! Și à propos de Universitate: te rog, informează-mă întrucâtva despre universitățile din Belgia. Imi poți trimite legea sau reglementele lor ? Ce deosebire e între ale Statului și cele libere-catolice ? Cum de țe dă așa de ușor doctoratul în legi acolo ? Câți ani de studiu la facult. se cer pentru doctorat acolo și câte examene prealabile ? Se cere vre-o tesă imprimată ? Cum de fac studenți slabi din București doctoratul în 6 luni la Bruxelles ? Or era mai nainte așa și acum s'a schimbat ?

Mie-mi trebuiesc aceste notițe pentru echivalențele de dat sau de refuzat.

Și încă o informare, te rog. E la Bruxelles un prostuț de tânăr (între noi 2 fie zis fără nici o valoare), Nică Negri. Ce examene a făcut băiatul acesta în Bruxelles ? Și ce mai are de trecut pentru Doctorat ? Și când ar putea trece ?

Se țeș din partea tatălui (marele mincinos Negri) o sumă de legende false în jurul aceluia băiat, și pentru regula administrativă trebuie să știm exact adevărul.

Sărutări de mână Doamnei Zamfirescu, și prietenește al D-tale. ¹⁾

26.

București, 7/19 Fevr. 1894.

Iubite Domnule Zamfirescu,

Retrimite scrisoarea Sturdza. Am avut o lungă convorbire cu el, și cred că am restabilit adevărul în mare parte. E probabil, că D. St. va veni la guvern în a. 1895. Până atunci pare a sta solid guvernul de astăzi. De atunci încolo nu mai vrea Carp să stea, în orice cas.

¹⁾ Scrisorile 74 și 75 ale lui Duiliu Zamfirescu.

Romanul D-tale, trimis pe jumătate, nu mi l-a adus încă Jacques Negruzzi spre citire. Sper Sâmbăta viitoare. Dar mie-mi pare foarte bine că ni l-ai trimis, că l-ai scris, că te fură literatura, și pricep și împărtășesc ce-mi scrii: « Viața lumească mi-a fost, în vremea asta, așa de indiferentă, că par'că nici n'aș fi trăit într'însa ». Aceasta este fericirea stranie ($3/4$ exultantă, $1/4$ melancolică) a adevăratului autor, de care cei nechiemați și nealeși n'au cel mai mic habar. E lumea impersonală a idealului, semnul de recunoaștere al francmasonăriei intelectuale, care de altminteri nu are mulți inițiați.

Auzul meu s'a îndreptat mult, și mă aflu cu el earăș cum eram acum vr'o 10 ani. Mai mult nu pot cere dela cei 54 de ani ai mei decât să devie 44 !

Mișcarea noastră literară, înfiripată cu foștii mei școlari universitari, crește. Remarcă în « Conv. » de la Februarie *finul* articol de Evolceanu (un cap excelent), de și explicarea lui « Fulger » e prea lungă. Un foarte bun studiu asupra « supraviețuirii — « survivance » — în locuțiuni și jocuri de copii la Români » de Anastasescu-Floru ni s'a cetit alaltăieri și va apărea în « Conv. » de la Martie sau Aprilie. Un alt studiu interesant ni l-a trimis Teohar Antonescu din Atena (e acolo pentru săpăturile archeologice de la Olympia) asupra concluziilor etnografice din cercetările archeologice. Floru e aici, dar acest Antonescu și acel Evolceanu au fost (Evolceanu este încă) împreună cu Dragomirescu și Negulescu primăvara aceasta la Berlin și au format acolo « Junimea » generației a doua, prin entuziasmul lor de bună credință pentru tot ce este aspirație curată, *nematerialistă* (în deosebire de Vlăhuță, Slavici, Caragiale, care asupra *acestei note caracteristice* s'au desbinat de noi) în căutarea și iubirea adevărului și frumosului. . .

Dar adecă eu n'am vreme să-ți scriu, sunt copleșit de lucrări oficiale și vreau numai să salut în grabă pe Doamna Zamfirescu și să-ți strâng mâna, totdeauna prietenește¹⁾.

T. Maiorescu.

O nouă novelă și o nouă schiță de Brătescu sunt gata.

---

¹⁾ Scrisoarea 76 a lui Duiliu Zamfirescu.

27.

Buc., 13/25 Mai 1894.

Iubite Doamnă Duiliu,

M'ai făcut arbitru ¹⁾, am hotărât: alăturata trimite-o la « Ateneu » sau la ori ce altă colecție de maculatură; iar frumoasa poezie « la lună » cu *casta nemângâiere* am dat-o la « Convorbiri » pe Iunie.

A propos de această « castă nemângâiere » și de toată atmosfera ce-mi transpiră în depărtare dela D-ta prin puținele D-tale rânduiri (scrisori sau poezii): dacă ași fi mai indiscret și dacă am putea vorbi împreună, așa la o cigară cu glas intim-domol, ași avea serioasă materie de vorbă cu D-ta, cu inima D-tale, cu « noua formă a durerii ». Uneori vorba unui prieten mai bătrân sau liniștește sau hotărăște . . .

Stai în bune relații cu familia șefului D-tale? Cum sunt domnișoarele Bengescu?

Al D-tale totdeauna prieten.

T. M.

Așteptăm cu *nerăbdare sfârșitul* romanului ²⁾ trimis pentru a-începe publicarea în « Convorb. ».

28.

București, 17/29 Iunie 1894.

Iubite Doamnă Zamfirescu,

Ca să scoți mai întâi D-ta un ban din pungă ³⁾, necum 1500 frci, să-ți tipărești la Bruxelles 2000 exempl. din roman, și apoi să aștepti să se vândă aici, ba încă (ceea ce, după câte aflu, pare punctul cel mai greu și riscat) să încasezi prețul vânzării de pe la librari: aceasta nu-mi pare lucru cuminte. La Vlahuță era furioasa reclamă a socialiștilor (acum s'a stricat cu ei), goana lui proprie după câștig, *auri sacra famas*, personala stăruință aici la fața locului.

D-ta nu ești aici, și dacă ai fi aici, n'ai goni banul la librari necinstiți, și socialiștii te-ar combate sau te-ar ignora tocmai pentru ca să nu se facă vorbă în giurul scrierii D-tale.

¹⁾ Scrisorile 77 și 78 ale lui Duiliu Zamfirescu.

²⁾ Viața la Țară.

³⁾ Scrisoarea 79 a lui Duiliu Zamfirescu.

Mai adaogă că « Dan » al lui Vlahuță e stupid, încă o șansă de succes pe lângă socialiștii noștri și cei ce le samănă.

Dar ca romanul D-tale să fie editat aici în volum (firește, nu la Socec, cu care am cam rupt-o, ci poate la Robin, la Graeve sau la junele Müller), cu cheltuiala editorului și dându-ți un à compte pe manuscris, asta da.

Poate îi scrii lui Vlahuță să se însărcineze cu mijlocirea acestui mod de publicațiune, dacă lucrul este urgent. Dacă poate aștepta până la Sept., mă însărcinez eu. Acum nu pot, fiindcă plecăm (3 săptămâni Kissingen, apoi Șvițera, câteva săptămâni Beatenberg deasupra lacului de Thun).

Cine e acel I. N. Roman? Rudă cu Slavici? Socialisto-naționalo-liberalo-despotico-confuso-pehlivan?

Din Eminescu publică Socec în săptămânele aceste o nouă ediție, a 7-a.

Mișcarea *noastră* literară (« Convorb. » etc.) se întărește. La Sept. se vor fi întors definitiv în țară Dragomirescu, Negulescu, finul Evolceanu, archeologul Teohar Antonescu din Atena, solidul Floru (care a izbutit alaltăieri primul între 13 concurenți la o catedră de Istorie pentru Liceu). Aceștia, consolidați în poziția lor materială și fixați la București și Iași, vor spori avântul.

Păcat că nu ești D-ta aici! Poate la vara viitoare, cu venirea roșilor la putere, vei fi adus în Ministeriul de Externe. Prin Olănescu-Pherekyde?

Al D-tale

T. Maiorescu.

Dacă te abate gândul spre o scrisoare de răspuns, adresa noastră de la 3/15 Iulie încolo este *Bad Kissingen*, Kurhaus.

29.

Bad Kissingen, Kurhaus,

Luni 4/16 Iulie 1894.

Iubite Domnule Z.,

Așa dar pentru publicarea romanului D-tale rămâne să vorbesc la Sept. ¹⁾ S'a stabilit la București ca librar fiul lui Müller pieptenarul și are prăvălia vis-à-vis de tatăl său, în celălalt colț

¹⁾ Scrisoarea 80 a lui Duiliu Zamfirescu.

al pasajului. Fiind băiat de bani gata, vrea să întreprindă câte ceva, și poate facem ceva cu el. El a dat 2000 fr. pentru al doilea volum de « Literatură (?) și știință (?) » al lui Gherea ».

De venirea D-tale la București în Ministerul de Externe am vorbit eu în scrisoarea trecută, crezând că ți-ar conveni D-tale să mai stai vr'o 2 ani și în țară, nu cu vre un al gând. Dar poate te-ai sdruncina prea tare finanțiar. Prevederea că la anul se va schimba regimul la noi și vor veni roșii, se întemeiază (dar să rămână vorba între noi) pe hotărîrea lui Carp de a se retrage din Minister înainte de alegerile generale, pentru a nu le face în nici un cas cu L. Cat. Legislatura actuală însă se termină pe la Martie 1895. Prin urmare . . .

Despre Vlăhuță am și eu părerea D-tale. Pe Roman nu-l cunosc de loc. Nu e rudă cu Slavici? Ce ți-am scris despre el, e un fel de miros din depărtare. D-ta îl vei putea judeca mai bine acum. Are talent? E om cinstit?

Dar fii mai sceptic și mai sever în judecată.

Cazul cu P...! ¹⁾

N'am cetit noul roman al D-tale. Negruzzi ni-l reserva până la sosirea sfîrșitului. Adresa lui J. Negruzzi pentru aceste 12 zile e: « Sinaia, strada Izvor la D-na Olga Duca ». El a avut un grozav accident: și-a vîrît un țaruș ascuțit (« tuteur » pentru sprîjinirea unei flori) în singurul ochiu, cu care vede; în primul moment orbit de tot, rana de lângă iris s'a cicatrizat încet și după vr'o 9 zile de bandare și de completă lipsă de vedere, acum e scăpat de pericolul de a nu mai vedea de loc.

E gentilă propunerea D-tale ca să-ți dau cu țârăita notițe biografice de ale mele, și văd îndemnul puternic ca astfel să se păstreze impresii de ale timpului și de ale oamenilor de pe la 1840 în coace. Dar nu pot în momentul de față. Am cu mine de lucrat Anuarul Universit. și încep a edita « discursurile parlamentare », 1871—1893, vr'o 2-3 volume cu încadrări istorico-politice. Un an de mică osteneală. Apoi poate auto-biografia.

Mi-e dor de vorbă lungă și liniștită cu D-ta. Poate spre toamnă.

Al D-tale

---

¹⁾ S'a prescurtat numele.

30.

Bad Kissingen,
Duminică, 17/29 Iulie 1894.

Iubite D-le Zamfirescu,

Constelația politică nu cred că este așa cum o vezi D-ta. ¹⁾ Dacă se retrage Carp, L. C. nu va mai încerca un ministeriu cu deande ²⁾ Păucescu. Dar ori cum ar fi, pe la Martie, Aprilie 1895 trebuie să ne închipuim un cabinet «național liberal» cu Pherekyde la Externe, și cu multă trecere a lui Djuvara.

(Pe Mărăcineanu nu l-a dat afară Carp, ci Lahovari).

Despre D-ta aflu acum ca probabilitate că pe la Sept. sau Oct. a. c. vei fi înaintat la o Legațiune Superioară, Roma, Petersburg sau așa ceva. Căci junele Crețeanu, care la Septembrie se însoară cu o fată a lui Alex. Știrbei, are să fie înaintat Prim-Secretar probabil la Bruxelles.

Ai avea ceva mai mult pe lună la o asemenea Legațiune mai mare? Sau numai cheltuiala transportului și a unei vieți mai scumpe în sarcina budgetului D-tale privat?

Dacă o așa schimbare și cu trecerea la București în Ministeriu sunt ca cheltuială și ca plăcere sau neplăcere, *tanto e tanto*, atunci ține-te de «a doua soluțiune» din scrisoarea D-tale, adică nu te mișca și așteaptă «cam oriental» ca vremea să aducă cele viitoare.

Iți scriu în pripă, numai ca să-ți comunic știrea despre proiectata mutare la toamnă.

Totdeauna al D-tale

T. M.

Peste câteva zile plecăm de aici și vagabondăm prin Șvițera. Adresa pe la sfârșitul lui August Viena, Hôtel Sacher sau mai bine București.

Sunt de aceeaș părere cu D-ta despre lirismul lui J. Negruzzi. El n'a fost nici odată poet, ci numai un satiric superficial și eftin.

---

¹⁾ Scrisoarea 81 a lui Duiliu Zamfirescu.

²⁾ de-alde.

31.

București, 8/20 Sept. 1894.

Iubite Doamnă Zamfirescu,

Nu te mira, dacă deocamdată nu mă însărcinez cu negoțierea publicării romanului D-tale ¹⁾. D-ta ești de părere, că acum se vinde mai bine literatura română, fiindcă se cetește mai mult. Eu nu am nici o părere formată în această privință, fiindcă partea materială a literaturii îmi este cu desăvârșire necunoscută. Știu numai că pentru Eminescu eșeau câte 800 lei pentru fiecare ediție a poeziilor lui, și mai pe urmă câte 600 lei pentru fondul Eminescu. Dealtminteri puținele mele publicațiuni mi le-a tipărit Socec fără să-i plătesc eu nimic, dar și fără ca să-mi plătească el ceva. Sunt dar agrammatos în această materie.

Bine ar fi, dacă editorii ar plăti ceva autorilor, și un acout de 1000 frci d. e. pentru romanul D-tale n'ar fi de desprețuit. Ar fi o îndelicateță din partea mea să împedec o asemenea agoutisire din cele mai legitime.

Te rog adresează-te din nou lui Vlahuță, sau lui Tr. Djuvara sau lui Negruzzi, mai experimentați decât mine în desbateră intereselor materiale.

18/30 Sept. 1894.

Aici ajunseseam, când am fost întrerupt de Carp, etc. ²⁾. . . Apoi bacalaureat — în neputință să continuu scrisoarea. Și acum trebuie să scurtez și să arunc numai câteva impresii în fugă despre romanul D-tale. Mie îmi place. Impresia « la țară », și anume la noi la țară, « *à la campagne* », o primește cetitorul pe deplin și frumos.

Minunate cele 2 rânduri (pag. 205) « Toți trecură dincolo, iar jitarul » etc.: șesul nostru nesfârșit, vecinic acelaș, cam melancolic.

Acum puține observări critice spre a le cumpăni D-ta pentru o ediție a romanului în volum, adecă spre eventuală schimbare. Iți dau iute și fără înconjur părerea mea:

---

¹⁾ Scrisoarea 82 a lui Duiliu Zamfirescu.

²⁾ S'au lăsat șapte, opt rânduri, cu un fapt și aprecieri, care s'a părut mai potrivit să nu fie date tiparului.

1) Pag. 315. Propun ca rândurile de la « Apoi luă gitara din cuiu . . . până dincolo la pag. 316 « mișcând-o până la lacrimi » să se suprimе. O sentimentalitate fadă, gitara — bună în Italia-Spania — ridiculă la noi, tot Schiller demodat astăzi în Occident și prea străin în câmpia noastră, cacofonica « *ca cununa din izvor* ».

2) Alte cacofonii: pag. 306 « *chipul acelui om* » pag. 316 « Matei nu se deslipea de la *capul ei* ».

3) Inadmisibil « suavitate », pag. 310, « suicid » p. 397.

4) Inadmisibile prea brutalele expresii de la pag. 390 și 391 « a venit fă » și « tacă-ți *fleoanca* ». Iar față cu acest realism brutal ce caută în Ialomița moldovenismele specifice în dialogurile oamenilor de acolo: « matalе, duduca? ». Aceste trebuesc *schimbate* în formele obicinuite în Valahia.

4) Cum se chiamă moșia aia: Ciulnița sau Ciulniței? pag. 193 în rândul dintâi al romanului pare Ciulnița, asemenea pag. 311. Dar 316 e Ciulniței, și 392 idem. Erori de tipar?

5) Franțuzism « eu am așa de puțin de stat aici » pag. 403. Atât și al D-tale devotat.

32.

București, 20 Mai 1895.

Iubite Domnule Duiliu,

Firește: încântătoare zilele de la Florența, și Fiesole-Fiesole ¹⁾! dar par'că au trecut ani de atunci, în or ce caz a trecut un cutremur de pământ.

Și ce entuziasmat a rămas Cernescu, de Florența și de D-ta.

. . . . .

Scriu în pripă, în Mai și Iunie mă sequestrează Rectoratul, pe lângă altele.

Dar tot îți scriu, fiindcă am recitat cu nevastă-mea în întreg și fără întrerupere romanul D-tale « Viața la țară », acum că a apărut tot în « Convorb. ». Am făcut multe însemnări de amănunte, cu creionul, și aștept revederea noastră ticită pentru discutarea lor. Vrei să nu-l publici în volum, până nu vom fi vorbit împreună asupra lui?

¹⁾ Scrisorile 92 și 94 ale lui Duiliu Zamfirescu.

După părerea lui Dragomirescu, Rădulescu, Evolceanu e cel mai bun roman ce-l avem până acum în românește.

E evident, că are părți de o căldură delicată, de o tensiune a interesului, de o frumusețe a descrierilor, care îl fac — în aceste părți — egal cu bunele romanuri occidentale.

Dar în privința conducerii *unitare* a evenimentelor sunt obiecții de făcut. Cum rămâne cu istoria țăranilor? Cum rămâne cu Tincuța și tânărul dela Paris?

Aceste și mai multe, când ne vom revedea.

De-ar fi mai curând!

Noi peste vr'o lună plecăm în Rusia ca să-mi botez nepoata, așa dar Odessa, Yalta, Noworosiisk, Batum, Tiflis, peste Kasbek la Vladikavkas-Moscva, apoi Varșovia-Viena înapoi. La 1 Sept. sântem iar în țară. Vagabondaj și teamă de prea mare căldură.

Nu te-ai supărat de raportul meu academic asupra « poeziilor » lui Roman?

Mi-l răsplătește Roman cu mici atacuri în « Vieța » neconsolatului soț Vlăhuță.

Complimentele noastre Doamnei Zamfirescu, și cu dragoste al D-tale

T. Maiorescu.

Cunoști *Castiglione, libro del cortegiano*, de pe la 1520? A apărut o nouă ediție la Sonzogno în Milan în « Biblioteca economica ». Trebuie cetită cartea, și dacă dai de vre-un exemplar la îndemână, când vei pleca spre încoace, adu-mi și mie unul. Dar, Doamne, mult mai e până atunci!

33.

București, 19 Sept./1 Oct. 1895.

Iubite Domnule Duiliu,

Firește că m'am întors acasă, și punct la 1 Septembrie, ora 11° 25' dimineața. De ce credeai că am să mă întârziu de astădată?¹⁾

Nici cu o zi! La 1 Sept. trebuie să compui la Univers. comisia de bacalaureat, la 1 Sept. începe anul judițiar pentru advoca-

¹⁾ Scrisorile 95 și 96 ale lui Duiliu Zamfirescu.

tură; un fel de pedanterie a simțimentului de datorie oficială și privată nu mă lasă în ruptul capului să trec peste datele impuse or cât de mare ar fi tentațiunea.

Am primit « Il libro del Cortegiano » și îți mulțumesc; mulțumesc mai mult pentru trimiterea fotografiei D-tale de acum, mulțumesc și mai mult pentru amănuntele ce mi le dai în scrisoarea din urmă, pentru toată viața literară, ce transpiră din ea. Așa da! și să trăiască tinerețea simțirilor!

Fă bine, trimite-ne ce ai gata, d. e. la adresa mea sau a lui Jacques Negruzzi, care se întoarce în capitală peste vr'o 4 zile, la 23 Sept. st. vechiu.

Am fost în Rusia, Odessa, Ialta, Gurzuf, Simferopol, Sevastopol, Moscva, Petersburg, Varșovia și apoi... 12 zile la Pontresina în Engadin, ca să ne răcorim de căldurile Rusiei. Acum e fiică-mea Livia aici în București, cu foarte simpaticul meu ginere Dymza și cu fetița lor și nepoțica mea Ianina (de 10 luni), locuiesc firește la noi în casă, mai stau vr'o 14 zile și-mi sunt dragi și bineveniți.

Când vii în țară? Atunci vorbă mai lungă. Am scris și eu în vacanța asta o neînsemnată notiță despre novelistul nostru Ioan Popovici, Bănățeanul: va apărea în « Conv. » de la 1 Octomvrie.

Călduroase salutări de la nevastă-mea și de la mine pentru D-na Zamfirescu.

Și toate cele vechi și știute pentru D-ta de la al D-tale

T. Maiorescu.

P.S. *Numai* pentru D-ta. Pe la 1/13 Oct. va izbucni criza ministerială. Carp, Gherm., Marghil. și Gen. Poenaru se retrag din minister la această dată.

Probabil tot Ministerul cade. Posibile: *a*) alegeri tot cu L. Catargiu, completat prin Manu, Balș, General Arion și apoi căderea lor în Decemvrie, *b*) alegeri sub un Minister neutru-hermafrodit (G. Cantacuzin sau Prezid. Curții de Casație sau așa ceva), din care va eși o majoritate liberală și atunci la Decemvrie Ministerul Sturdza, *c*) direct și acum în Oct. Ministerul Sturdza și alegeri sub el.

Eacă situația adevărată, nu blagomaniile ziarelor și închipuirile lui Alex. Lahovari.

34.

București, 6/18 Nov. 95.

Iubite Domnule Zamfirescu,

Foarte bun începutul lui « Tănase Scatiu », cât a apărut în « Conv. » de la 1 Noemvrie. Am numai câteva observări de cuvinte, dar situația și caracterele sunt clare și interesante. Ce tipic pentru felul unor oameni din țara noastră e Scatiu ! « Sgârcit și fanfaron în acelaș timp » — asta e, și nu numai la « mojici ». Tot așa e d. e. și Jorgu Filipescu, fostul Mareșal, și alții din conoștințele noastre comune. Sgîrcit sadea nici nu cred să existe la noi, cum există la Englezi, Francezi, etc. Noi sântem o țară de mixturi. Par'că presiunea vremurilor grele din trecut a produs în chimia sufletească îmbinări de elemente, care în atmosfera mai degajată a culturii occidentale se arată incompatibile. Fanfaroni sgîrciți, toți cu inima duioasă (răposatul Nicu Catargiu), entuziaști de artă și canalii (Caragiale), etc.

Observările de cuvinte (ți le scriu îndată, fiindcă noi avem bunul obicei de a ne spune unul altuia impresiile literare, fără altă pretenție de altminteri decât de a le supune — nu de a le impune — judecății celuilalt).

Pag. 986. Nu cred, că merg cele două « matala » și încă un matala pag. 990. Trebuie să zică fetița « Dumneata ». Veche observare. De ce nu o urmezi ? Jignești fără nici un folos impresia Bucureștenilor.

Pag. 987. « Mătreața » absolut inadmisibilă. C'est du réalisme dégoûtant.

Pag. 991. « Ești un moji » detonează în gura Tincuței, slăbește contrastul, etc.

Pag. 996. « Tacă-ți fleoanca » e prea tare. Realism, realism, dar artistic ! Deja limba noastră devine ușor bădărană, când vrea să fie familiară.

Eu aș fi suprimat, în alineatul următor, și vorbele « urți și libidinoși ca doi satiri ». Scena vorbea dela sine, nu mai trebuia calificată de autor. Era, cred, mai fin « de glisser et de ne pas appuyer ».

Atât, și poate de cumpănit pentru editarea în volum.

Ce zici de poeziile lui Nanu? Ai remarcat dintr'un număr trecut o *frumoasă* poezie a unui Conceanu, La moartea lui Leconte de Lisle? Surprinzător de frumoasă.

O întrebare de menaj. Cam cu ce preț se poate găsi (și mai întâi se poate găsi?) la Roma, în loc sănătos, fie și departe de centrul mișcării, o căsuță cu vr'o 4-5 odăi și «cuhnie», etc. mobilată sau nemobilată, în care să șadă un om cu o «menajeră» a lui, dar fără alți locatari? Dacă n'ar fi prea scump, s'ar muta într'o așa casă (villino, dar și mai puțin, villinuccio) Zizin Cantacuzin. I s'a acrit de București. Il înțeleg.

Am început să lucrez la editarea discursurilor mele parlamentare de 25 de ani, cu note istorice pentru explicarea evoluției stărilor noastre politico-sufletești. Așa, la răgaz.

Sărutări de mâni și străngeri de mâni doamnei și domnului Zamfirescu — suum cuique¹⁾. T. Maiorescu.

Vezi ce rău s'a făcut Titu, pe mine m'a uitat la rubrica amicală. A. M.²⁾.

35.

București, Marți
19/31 Dec. 1895.

Iubite Domnule Duiliu,

1) Felicitări pentru al treilea copil, «sănătosul și voinicul». Felicitări? — La adecă da, felicitări!

2) Doua din cele patru poezii trimise sunt *foarte* frumoase și apar în «Conv.» de la 1 Ianuarie. Alăturatele două ne-au părut ceva mai puțin frumoase, și am gândit eu că ar fi mai *practic* să le trimiți îndată la «Atheneu». Știi, pentru ce³⁾.

¹⁾ Scrisoarea 98 a lui Duiliu Zamfirescu.

²⁾ De mâna d-nei A. Maiorescu.

³⁾ E crud, poate mai mult pentru «Atheneu» decât pentru poet, dar când poetul era Duiliu Zamfirescu, foarte simțitor, cu toată armura lui de nici cald nici rece, lovitura trebuie să fi fost la fel de dureroasă (vezi începutul, nemi auzit, al scrisorii 77: «M'ai făcut arbitru, am hotărât: alăturata trimite-o la «Atheneu» sau la *orice altă colecție de maculatură* »).

3) Ziz. Cantacuzin nu mai vine la Roma, dar îți mulțumește foarte mult pentru amabilitatea cu notițele.

4) Ollănescu află, că Sturdza, făcând reduceri de economie prin Secretariate de Legațiuni, nu s'a atins de D-ta, așa încât poziția D-tale pare consolidată.

5) Noi voim să plecăm Duminică la Viena și de acolo alt-undeva la mai cald, San Remo? Monte-Carlo? Pe 14 zile. Dar deocamdată mai am mâine sau poimâine discuția Adresei la Senat, unde suntem $2\frac{1}{2}$ opoziție.

Toate urările de anul nou, Dumitale, Doamnei Zamfirescu, celor 4 copii. Quod Bonum Felix Faustumque.—Și eu, și eu. Totdeauna al D-tale ¹⁾.

36.

București, Vineri 8/20 Martie 1896.

Ei bravo! Cap ai, minte ce-ți trebuie! Să fie supărare între noi, vechi prieteni, pentru observările D-tale contra «Conv.» în momentul înființării proiectate a unei noue reviste?? — Imposibil, și ești în acest moment sentimental-bolnav, altfel nici nu ți-ar fi putut trece prin minte așa ceva ²⁾.

Știi că admit critica bona fide absolut, încontra a or ce și în or ce grad; o combat, dacă sunt de altă părere, dar îi recunosc dreptul de a se face. (Dealtminteri e adevărat, și după părerea mea, ceea ce zici despre actualele «Conv.», dar nu uita și meritul lui Dragomirescu; e energetic, foarte activ, *singurul* redacțional-activ; prin urmare: «c'était à prendre ou à laisser», și rămâne un *plus în favoarea* actualelor «Conv.», care a militat și militează pentru «prendre» și încontra lui «laisser»).

Știi, simți, că am încredere desăvârșită în D-ta, că te știu incapabil de un simțimânt de intrigi, de bizantinism, de duplicitate. Tot ce faci D-ta, e cinstit lucru.

¹⁾ Scrisoarea 99 a lui Duiliu Zamfirescu.

²⁾ Scrisorile 100 și 101 ale lui Duiliu Zamfirescu.

Judecând după unele note de pe colțul scrisorilor primite dela Duiliu Zamfirescu, se pare că bătrânul critic își avea izbucnirile și neiertările lui. Poate că el le zicea sau îi plăcea să se arate mai târziu altfel, dar sunt.

Și de altminteri bine ai făcut, că nu ai desmințit înrolarea D-tale printre redactorii noiei reviste a lui Ollănescu (dacă se va înființa ? dar va fi un copil mort-născut; Ollănescu e tot așa de incapabil de a fi tată literar, precât e Esarcu și literar și biologic).

Dacă nu ți-am răspuns mai curînd la scrisoarea din 9/21 Fevruarie, e că voiam să-ți scriu despre « Tănase Scatiu », acum că l-am cetit gata. Și pentru aceasta n'aveam și n'am încă răgaz și va trebui să rămăe la o discuție orală, când ne vom întălni. Am multe însemnări cu creionul. E o lucrare *importantă și merită* să fie cu toată luarea aminte revăzută.

Și mai era ceva.

M'au impresionat vorbele D-tale din acea scrisoare « sunt, de vre-o 3 luni, ca un ceasornic care s'a oprit de un cutremur. Ce-o mai eși și din asta ! Numai o singură mână mă poate mișca, și aceea nu vrea să mă miște ».

Și așteptam răgaz, ca să pot atinge un punct așa de delicat. Și n'am răgaz, sunt sequestrat de alte lucrări.

Cutremur ! — Crisa *inevitabilă* a unei prime căsătorii ? Un nou amor ?

Foarte firește. Probabil o lege generală. Eu numai în a doua căsătorie mi-am găsit liniștea sufletească.

Dar vezi ce delicat e lucrul ! Și eu tot l-am atins acum în scrisoare, și l-am atins brutal.

N'am vreme, n'am vreme ! Delicateța e circumscipție, și circumscipția reclamă timp și spațiu.— Nu le am acum.

Și nu-ți scriam încă, dacă nu-mi puneai sula în coastă cu a doua scrisoare.

O curată nebunie a doua scrisoare a D-tale, iubite Domnule Zamfirescu. Sufală scirocco pe la Roma ? Sunt friguri paludeane ? Sau « cutremurul » desechilibrează casele și mințile ? Are acest nărav !

Deabia Joia viitoare pot resufla din salahorie, și plecăm îndată ; vom fi Duminică 17/29 Martie la *Abbazia*, ear Duminică 31 Martie înapoi la București. La *Abbazia* trebuie să-mi scot. din cap și să pun pe hârtie o cercetare istorico-politică 1866-1871.

Cea mai prietenească strângere de mână de la al D-tale.

37.

București, Joi 30 Mai/11 Iunie 1896.

Iubite Domnule Zamfirescu,

Din lunga D-tale tăcere ¹⁾ simțeam de mult că se îngreuiase tare atmosfera în via Condotti 61. Bănuiam la început o criză sentimentală în D-ta, mai aflasem apoi despre o notiță dintr'un ziar anti-semit relativă la socrul D-tale și mă sfiam să-ți cer lămuriri, însăfârșit vine plicul încadrat în negru și cu cuvintele «lunga e penosa malattia».

Cum te vei fi aflând acum? Dacă acea criză nu era numai o închipuire a noastră, suferința și moartea lui Allievi, la care țineai din inimă, trebuie să-ți fi aruncat simțirea în altă parte, și poate rezultatul actual este acea resignare melancolică, acel compromis sufletesc ce ni-l impune așa de des labirintica înno-dare a firelor vieții.

Iți scriu aceste rânduri — nu ca să le dai un răspuns, ci ca să știi că moartea nu a cuprins încă toate și, câtă vreme ne mai lucrează raza conștiinței, prietenii caută — fără indiscreție — să ghicească ce se petrece în D-ta și în or ce cas iau parte la ce și se întâmplă.

. . . . .

În mijlocul situației precare a tot ce există individual pe lume, cel puțin poziția D-tale oficială îmi pare astăzi consolidată.

În chestia Mitropolitului ²⁾ șarpele și-a frânt cel din urmă dinte; de-acum înainte mai poate da din buze, dar nu mai poate mușca. Devine probabil că peste un an vom avea alt regim. De nu ți-ar fi starea financiară prea lovită prin încetarea din viață a socrului.

Noi plecăm la 22 Iunie/4 Iulie prin Viena-Paris la Londra, apoi Scoția, 3 săptămâni la mare (Scarborough, sau Torquai, sau pe insula Wight), pe la 19/31 August Ischl sau Salzburg, pe la 30 Aug./12 Sept. Viena, la 6/18 Sept. înapoi la București.

¹⁾ Scrisorile 102 și 103 ale lui Duiliu Zamfirescu.

²⁾ Chestia Mitropolitului Ghenadie, luat de pe scaunul metropolitan al Ungro-Vlahiei printr'un proces de caterisire contestat și anulat, și retras la Căldărușani, datorită neînduplecării lui D. Sturdza.

Te rog, arată Doamnei Zamfirescu din partea neveste-mi și a mea toată afectuoasa noastră compătimire.

T. Maiorescu.

Nu știu cum aş contribui să te scot din amorțire. Or cum, numerele din urmă ale « Convorbirilor » dovedesc muncă puternică. Nu le mai trimiți câteva pagine? —

38.

București, 19 Sept./1 Oct. 1896.

Iubite Domnule Duiliu ¹⁾,

Cinci rânduri ca să-ți spun că am primit scrisoarea ²⁾, că ne-am bucurat foarte mult de ea, că-mi pare bine de al 3-lea roman « Mihai și baciul Micu », că altă carte decât Văcărescu asupra rășboiului 1877 nu cunosc, că « ziafetul » cu primirea Impăratului Francisc Iosef s'a petrecut în toate privirile convenabil și chiar cu entuziasm *general*, plus ceva snobism... și restul la revederea mult dorită în Decemvrie, când îți voi presenta și primele coale tipărite din volumul I al discursurilor mele parlamentare, « cu priviri asupra istoriei politice a României de la 1866 încoace ».

Al D-tale, din inimă.

39.

Abbazia, Villa Alloro,
Miercuri 18 Apr./1 Mai 1901.

Iubite Domnule Zamfirescu,

Te duci vara aceasta în țară cu copii(i). Când și pe unde? Firește că și eu ași dori să ne întâlnim. Din viu grai altfel se împărtășesc gândurile. Or ce scriere e o meșteșugire.

---

¹⁾ E ciudată forma aceasta, *Iubite Domnule Duiliu*, și care ar părea mai prietenoasă decât *Iubite Domnule Zamfirescu*, tovarășa ei mai deasă; ar părea și nu e. Să ne închipuim ce ar fi aceeași formă transpusă de pildă, la Iacob Negruzzi: *Iubite Domnule Jacques*, în loc de *Iubite Jacques*, cum îi scrie Maiorescu. În afară de orice puțință! E ca o egalitate și o confuzie între nume și prenume care rămân ciudate, mai ales pentru că le face Maiorescu atât de grijuliu în păstrarea formelor, și nu un Caragiale sau alt umorist al cafenelei bucureștene.

²⁾ Scrisoarea 104 a lui Duiliu Zamfirescu.

Atât numai deocamdată, că *nu* suntem hotărîți să ne așezăm pentru totdeauna în străinătate.¹⁾ Din contră, luna lui Octomvrie a. c. o vom petrece în casa noastră din București, iar vara viitoare la Sinaia. Până atunci se vor mai descurca și politicește așa numiții noștri amici.

În această lungă vacanță am de gând să lucrez la disc. parlam. vol. 4. Deocamdată însă nu fac nimic decât mă plimb, dorm, mănânc și cetesc romanuri. Și suntem veseli ca niște copii scăpați de sub varga dascălului. Mare lucru e să am câteva luni de vacanță cu simțimentul că e vacanță, după 52 de ani (la vârsta de 9 ani m'au băgat în cea dintâi școală publică, la Brașov) de muncă totdeauna întrucâtva silnică. Și în adevăr, de la acea vârstă de 9 ani nu-mi aduc aminte să fi avut o lună întreagă răgaz, neturburat de vre-o lucrare obligatorie.

Și ce curioasă e impresia de acum! Par'că trăesc în vis.

Dar să venim la realitate. Cum se află D-na Zamfirescu?

Complimentele noastre. Te rog. Și D-tale o caldă îmbrățișare dela vechiul (ca să nu zic bătrânul).

40.

Sinaia, Hotel Ungarth
Luni, 6 Aprilie 1909.

Iubite Doamnule Zamfirescu,

Aș trebui să încep prin a-mi cere scuze, dacă nu aș avea conștiința deplinei bune voințe cu care eram gata să răspund la discursul D-tale de recepțiune, și deplinei păreri de rău, cu care constat acum, că nu o pot realiza.

Manuscriptul D-tale nu l-am recitat în agitarea politică din București. Dar Miercuri 25 Martie, îndată după închiderea parlamentului, am venit cu el în traistă la Sinaia. Însă pe drum (în urma păclei din ultima ședință a Senatului) mi s'a umflat

¹⁾ Scârbit de dezamăgirile vieții politice, se pare că, într'adevăr, Maiorescu s'a gândit să se așeze, cum zice el, pentru totdeauna în străinătate. Duiliu Zamfirescu se luptase să-l răsconvingă și credea poate, că a avut și el o parte în hotărârea mai senină dela urmă. Să ne aducem aminte de un pasaj din scrisoarea 34: «Dacă n'ar fi prea scump, s'ar muta într'o așa casă Zizin Cantacuzino. I s'a acrit de București. *Il înfeleg.*»

obrazul, am avut o erupție de eczemă, doctorul Mamulea m'a ținut înfășurat în comprese de acid boric până alaltăieri. În sfârșit alaltăieri am putut încerca prima plimbare de o oră, și ieri am citit cu îndoită luare aminte cele 57 de pag., la care ai redus discursul D-tale.

Partea despre latinitatea noastră este admirabil concepută și admirabil scrisă. Am citit-o împreună cu nevastă-mea și am fost amândoi încântați, eu pentru a doua oară.

Dar partea cealaltă, toată teoria D-tale literară, afirmarea dela început, că poezia populară « ca produs estetic nici nu există la națiunile civilizate », părerea filozofică despre timp și spațiu, împotrivirea încontra poeziilor lui Goga și novelelor lui Popovici-Bănățeanul, etc. etc. sunt diametral opuse nu numai convingerilor mele *in petto*, ci *scrierilor* mele de vr'o 40 de ani încoace, începând cu lauda lui Alecsandri pentru adunarea poeziilor populare (1867), continuând cu aprobarea romanului popular de felul lui Slavici (1882), cu recunoașterea fără rezervă a lui Popovici-Bănățeanul (1895), cu relevarea poeziei populare ca rădăcina poeziei mai înalte (articolul despre poetul dialectal Victor Vlad 1898), toate aceste publicate în « Convorbiri Literare », și încheiând cu propunerea de premiere a poeziilor lui Goga, publicată în *Analele Academiei* ¹⁾.

¹⁾ Cele două alineate de mai sus înseamnă chiar planul răspunsului la Discursul de recepție al lui Duiliu Zamfirescu. Au intrat în el și faptele și spiritul de « neprimire » aproape ostilă de-aici. Sfârșitul cuvântării dela Academia Română a lui Titu Maiorescu (« Poporanismul în literatură », Discursuri de recepție XXXIII, pag. 57, Academia Română) este ca un adevărat rămas bun dela niște legături care ținuseră 25 de ani:

« Când văd asemenea deosebiri de judecată literară între noi, îmi vine să repet vechia observare făcută într'un articol despre « poeți și critici », că tocmai poeții sunt mai puțin chemați să apretieze poezia altora. Ei sunt prea pătrunși de felul lor de a pricepe lumea și prea refractari la felul altora de a o pricepe.

Menirea d-tale, iubite coleg, care ești însuși unul din cei mai cunoscuți poeți ai generației de astăzi, este de a ne înzestra literatura cu creațiunile proprii d-tale imaginații. Iară rolul mult mai modest de a primi și de a prețui creațiunile poezilor, lasă-ni-l nouă (Duiliu Zamfirescu zisea în scrisoarea 193: « Înțeleg să răspundeți punct cu punct și să spulberați părerile mele asupra literaturii noastre, dar nu înțeleg să-mi faceți lecție în fața a 100 de persoane... Sunt în drept să mă aștept la amenitățile

Dacă aş fi mai ales istoric, cum este d. e. D. Onciul, m'aş putea mărgini să răspund numai la partea latinătăii din discursul D-tale. Dar fiindcă, de bine de rău, în lumea noastră academică trec mai ales de critic literar, n'aş putea lăsa la o parte părerile D-tale literare, şi astfel aş trebui să reeditez în contra lor toate cele zise deja de 40 de ani. Inşă aceasta nu este cuviincios nici pentru D-ta, nici pentru mine.

Vineri seara 10 Aprilie ne întoarcem acasă. Te rog, vino a doua zi, Sâmbătă, 7 1/2 sau 8 ore seara şi prânzeşte cu noi (mă voi informa Sâmbătă dimineaţa telefonic de acceptarea dumi-tale). Vom fi numai noi trei şi ne vom consulta împreună asupra colegului care să mă înlocuiască. Eu propun pe D. Onciul; dacă-l primeşti, voi interveni şi eu pe lângă istoriograful nostru naţional.

Mă bucur să ne revedem, mă bucur şi de rediscutarea chestiilor între noi, fiind mare amator de controverse, mai ales când sunt susţinute cu spirit.

Prieteneşte al D-tale

T. Maiorescu.

P.S. Ce-ţi scriu astăzi, de ce n'am simţit-o din seara când mi-ai citit discursul? Se vede, că sub forma concentrată, sub care se prezintă acum după eliminarea părţii relative la boerime, controversa dintre noi apare mult mai accentuată decât la prima lectură.

Pentru text întocmai şi note
EMANOIL BUCUȚA

---

obişnuite în asemenea împrejurări sau cel puţin la o indiferenţă desăvârşită dar la lecţii, nu)), publicului cetitor, care putem îmbrăţişa cu aceeaşi recunoştinţă cele mai felurite individualităţi artistice numai cu condiţie ca să fie în adevăr inspirate de simţământul curat al frumosului.

Şi fiindcă în multe din poeziile şi nuvelele cu care ne-ai sporit comoara literară, d-ta ai fost în adevăr inspirat de cel mai înalt simţământ al frumosului, fii cu această parte a operei d-tale bine venit în mijlocul Academiei Române ».

CUNOAȘTEREA SPORNICĂ

Ce înseamnă « fapt » în materie de gândire? De când am început să fim pozitiviști cu toții, prin urmare cu mult înainte de veacul al XIX-lea, primul lucru pe care-l cerem unei gândiri e să se acorde cu faptele. Dacă cineva teoretizează într'o materie anumită, lumea ascultă câțeva vreme, apoi întrebă: foarte bine, dar teoriile acestea dau socoteală de fapte? Raportarea la lucruri, la exemple, la fapt e supremul criteriu. Poți să rostești gânduri oricât de adânci și oricât de încheiate; poți să construești sisteme care să se țină oricât de bine; dacă nu explici « faptele », gândurile înfățișate nu vor avea nici o temeinicie.

Dar ce sunt aceste fapte? Și în ce măsură raportarea la ele validează principiile?

Iată ceva, de pildă, care după toate aparențele reprezintă un fapt: incongruența mâinilor; faptul adică al deosebirii, cunoscute de oricine, dintre mâna dreaptă și cea stângă, în ciuda perfectei lor asemănări și simetriei. Ei bine, faptul acesta banal al incongruenței mâinilor, deși același, a servit unui gânditor, anume lui Kant, spre a ilustra succesiv trei teorii deosebite. Incongruența este comentată și « explicată » de Kant în 1768, în 1770 și în 1783. La prima dată amintită, filosoful arată, într'o lucrare de câteva pagini doar, că obiectele incongruente, dar altfel perfect asemănătoare, de soiul cărora sunt mâna dreaptă și cea stângă, nu se pot explica decât admitând că, în afară de spațiul alcătuit de lucruri și ca un temei al acestuia, există cu adevărat un spațiu absolut; căci mâna dreaptă este în toate privințele întocmai celei stângi, afară doar că marginile uneia nu sunt și marginile celeilalte, adică spațiul uneia nu e și spațiul celeilalte; deci trebuie să

existe — rațiunea ne-o spune — un spațiu absolut, care să facă posibile spațiile deosebite și relative ale mâinilor, iar acest obiect al gândirii noastre trebuie să fie real, căci și deosebirea dintre mâini e reală. Puțin mai târziu, în 1770, pe când filosoful își redactează celebra sa Disertație, faptul incongruenței mâinilor continuă să fie o problemă, dar nu se soluționează prin ipoteza unui spațiu absolut care, deși ceva cu desăvârșire real, era totuși un simplu obiect de gândire, ci printr'un nou soi de spațiu, care de astădată este o intuiție; căci deosebirea dintre lucrurile incongruente nu poate fi descrisă prin nici un fel de caractere raționale — tot ce atribui mâinii drepte revenind și celei stângi — așa încât ea nu rămâne decât să fie făcută în cadrul unei intuiții, anume cea a spațiului. În sfârșit, în Prolegomenele scrise în 1783, soluția aceluiași fapt este în prelungirea soluției dela 1770, dar accentul de astădată nu mai pare a cădea pe intuitivitatea spațiului, ci pe idealitatea lui. Spațiul, spune Kant aci, nu este un obiect real, nici măcar o proprietate reală, inerentă lucrurilor în sine, ci ceva ideal, o condiție a sensibilității omenești. Pentru cine se îndoește de aceasta, filosoful dă tocmai exemplul incongruenței mâinilor, și i se pare clar ca lumina zilei că fiecare om cu mintea sănătoasă trebuie să accepte idealitatea spațiului, dacă vrea să dea socoteală de existența, în sânul acestui spațiu, a unor obiecte întinse care nu diferă prin nimic și par totuși a diferi prin ceva.

Iată, prin urmare, trei teorii ce izbutesc, cel puțin în aparență, să explice un același fapt. Dar care teorie îl explică mai bine? Și când este faptul doveditor: în 1768, când duce la concepția spațiului ca obiect de gândire, sau în 1770, când duce la concepția spațiului ca intuiție? În 1768, când face pe filosof să afirme că spațiul e ceva *real*, sau în 1783, când, datorită tot lui, spațiul e declarat *ideal*?

Dacă trei teorii, deosebite între ele, pot explica unul și același fapt, înseamnă în realitate că ele nu-l explică de fel. Iar, la rândul lui, dacă unul și același fapt validează trei teorii deosebite între ele, înseamnă în realitate că el nu le validează câtuși de puțin. Cine e de vină?

Intâmplarea lui Kant nu e unică. Ea a avut loc și la alți gânditori, — în legătură cu alte fapte, negreșit, decât cel al incon-

gruenței mâinilor. Nu mai vorbim de posibilitatea ca mai mulți gânditori, nu unul singur, să explice diferit unul și același lucru, posibilitate ce s'a înfăptuit atât de des în istoria gândirii, încât pare a fi devenit caracteristica filosofiei: căci fiecare filosof explică în felul său aceleași lucruri. Și nu e una și aceeași lume, obiectul atâtor felurite Weltanschauungen?

Că filosofii se deosebesc între ei cu privire la explicațiile pe care le dau asupra lucrurilor, încă n'ar fi cine știe ce pagubă. Lumea s'a deprins cu asemenea dezbinări, ba începe chiar să creadă că destinul filosofului e de a spune întotdeauna altceva decât ce s'a spus până acum. Dar că lucrul se poate întâmpla chiar în cazul explicației științifice, iată ceva de natură să îngrijoreze de-a-binelea. Fiecare e în drept să-și spună, în acest caz, că trebuie să fie pe undeva vre-o eroare, deoarece nu este îngăduit unei științe să explice în mai multe chipuri un același fapt, decât poate renunțând la pretențiunile ei de « pozitivitate ». Iar filosoful, care și-a luat ca sarcină, în primul rând, de a lămuri și justifica pretențiunile de certitudine ale acelei activități a spiritului omenesc ce se constituie în științe, nu poate să nu fie turburat de constatarea că însăși certitudinea, pe care se trudea s'o justifice, încetează de a fi certitudine adevărată. Cine e deci de vină?

Toată lumea se potrivește în a crede — constată filosoful, și chiar el crede la fel cu toți, de astădată — că teoriile trebuie să dea socoteală de fapte. Cum altfel s'ar putea naște o teorie, dacă nu prin nevoia de a explica o serie de fenomene, sau măcar un fenomen, din lumea lucrurilor? Prin urmare, în sensul acesta, suntem cu toții pozitiviști: orice teorie este o explicație, iar orice explicație e explicație *a ceva*, ceva anterior teoriei, de vreme ce o prilejuște. Unde însă încetăm de a ne mai potrivi cu toții, este atunci când începem să vedem ce este acel ceva. Răspunsul la o astfel de întrebare nu poate fi decât îndoit: acel ceva e, cu un termen generic, lumea, *așa cum este*, prin urmare așa cum o găsește spiritul; sau acel ceva e lumea, *așa cum o facem noi să fie*, prin urmare, așa cum o pregătește, conștient sau inconștient, spiritul.

Cei mai mulți se hotărăsc pentru primul fel de a privi lucrurile. Intr'adevăr, pentru ei, calitatea de a fi fapt — fapt susceptibil de încadrare într'o explicație generală — nu o capătă lucrurile,

ci o au dintru început. Ele ni se înfățișează dela sine și gata făcute. Spiritul nostru se ivește în mijlocul lor, le constată prezența și încearcă să « ia cunoștință » de ele. Cunoștința se *ia* deci, nu se face. Cum se explică, atunci, împrejurarea că spiritul poate lua mai multe cunoștințe despre unul și același lucru? Foarte simplu: prin aceea că n'a luat cunoștința adevărată. Dacă spiritul contemplă lucrul în felul lui de a fi, așa cum este, în ceea ce s'ar putea numi *estimea* ¹⁾ lui, atunci nici vorbă că ia cunoștința cea adevărată, care e una. De ce prin urmare nu se înțeleg filosofii? Fiindcă n'au atins încă estimea adevărată a lucrurilor. De ce dau deseori chiar oamenii de știință explicații deosebite? Din aceeași pricină, că au de-a face cu păreri, iar nu cu estimi. Lumea este

---

¹⁾ Să ni se îngăduie a reînvia — cu titlu de încercare — acest termen de « estime », pe care-l întrebuințau gânditorii români din prima jumătate a veacului al XIX-lea. Atât expresia de « existență » cât și cea de « ființă » sunt prea generale. Ele nu traduc, cum face estime, felul de a fi al lucrului, ce anume este lucrul. Termenul acesta, a cărui reluare o propunem, ar fi cu atât mai folositor în limba noastră filosofică de azi, cu cât, sub influența filosofiei germane, am început să introducem noțiuni ca: existențialitate, ontologie, ontologie regională, ș. a. m. d. Fără a discuta valoarea filosofică a acestor noțiuni, ne putem întreba de ce să întrebuințăm expresia de ontologie regională pentru a denumi un câmp de existențe, felul lor de a fi, și nu estime. Nu mai vorbim de cazul, în care tocmai ne aflăm, când vroim să calificăm felul de a fi, în adevărata lui intimitate, al unui singur lucru, nu al unui întreg grup. Aci expresia de estime, prin terminație și alcătuire (estime, format la fel ca: mulțime, câtime, și, pe de altă parte, posedând aceeași terminație indicatoare de clasă ca în cuvintele de: țărănime, negustorime) indică perfect *calitatea existențială* a lucrului considerat.

Negreșit, limba românească vorbită astăzi în filosofie ar mai avea expresia de « fire »; dar dacă ființă și existență au un sens prea general, fire are unul prea particular. Estimea e încă o categorie; firea încetează de a fi o categorie, pentru a trece în concret, în calitativ. De aceea firea lucrurilor nu poate fi tot una cu estimea lor. Aceasta reprezintă *felul* de a fi *în genere*, în timp ce firea înfățișează *felul* de a fi *în particular*. Apoi fire a unui lucru numim deseori nu în sinele lui, ci felul cum el se manifestă, chipul de înfățișare al aparenței lui, în timp ce estimea e legată de intimitatea lucrului, de acel în sine unde ne închipuim că granițele particularului se pierd într'o închegare definitivă a absolutului. Estimea e firea adâncă, firea adevărată a lucrurilor, acea regiune unde existența se dilată până la categorial.

A căuta *estimea* unui lucru înseamnă deci a vedea chipul cum poate conviețui *firea* lui cu cea a altuia, în cadrul *ființei*. O astfel de cunoștință ar fi unică, — ceea ce se și urmărea.

așa cum este, dinainte de a veni spiritul s'o măsoare, s'o cântărească și s'o explice. Dacă ții seamă de lucruri, așa cum sunt și câte sunt, atunci ai sorți să afli ceva. Dacă nu, ai să aproximezi adevărul, așa cum au făcut-o atâți gânditori în istorie, dar n'ai să-l atingi niciodată.

Cea de a doua ipoteză — cum că lucrurile de cunoscut sunt așa cum le facem noi să fie — începe prin critica tezei precedente. Intr'adevăr, prima e cea firească, e cea a naturalismului cunoașterii. Nimic mai limpede decât că lucrurile există și tu vii și iei cunoștință de ele. Numai că această limpezime a propoziției se lasă însoțită de un șir de greutateți anevoie de înlăturat. Trecând cu vederea peste obiecțiile metafizice la care se expun susținătorii tezei precedente (întâi de toate faptul chiar că fac presupoziții metafizice, adică admit o existență în afară și înainte de spirit; în al doilea rând — ceea ce e mai grav — faptul că admit nu numai lucrurile drept existând înaintea spiritului, ci și științele, pe care spiritul le află, le « ia » din lucruri, gata făcute, sau aproape), trebuie pusă în lumină împrejurarea că răspunsul pe care l-am căpătat la întrebarea noastră: cum e cu puțință ca un singur fapt să fie explicat de mai multe teorii? nu poate fi socotit mulțumitor. Căci ni s'a spus: dacă spiritul ia cunoștință de felul de a fi cu adevărat, de ceea ce este, de estimea lucrului, atunci cunoștința căpătată nu numai că e cea dreaptă, dar e unica. Inșă care e criteriul ce ne ajută să deosebim între o cunoștință ce și-a atins estimea și alta ce n'a atins-o încă? Cum să alegem între trei teorii care explică la fel de bine unul și același lucru? Și să presupunem că am găsi, până la urmă, că una dintre aceste trei teorii e mai bună. Dar de unde știm că e și cea adevărată? De unde știm că nu vom afla într'o zi alta, care să explice mai bine încă faptul? Și de unde ideea că științele de azi, adică sistemele de explicație de azi, sunt și științele de mâine, când acestea pot fi cu totul altceva, un sistem de explicație cu mult mai apropiat decât cel actual de adevărata fire a lucrurilor? Din două una: sau știm ceva dinainte cu privire la estimi, sau atunci nu ne vom opri niciodată în progresul nostru către ele.

Pentru a ocoli un asemenea progres orb, un progres ce reprezintă înaintare, dar nu reprezintă, totdeodată, și apropiere de țintă, câțiva gânditori și-au propus să revizuiască noțiunile de

bază și să se întrebe astfel dacă lucrurile de cunoscut fac într'adevăr parte dintr'o lume așa cum este (și după a cărei estime, prin urmare, am văzut că alergăm la nesfârșit), sau dacă nu cumva ele fac parte dintr'o lume, așa cum o facem noi să fie, — nu oricum, fără îndoială, nici vroit, ci potrivit cu anumite îndemnuri statornice ale minții noastre. Într'o astfel de lume, spiritul nu cunoaște la întâmplare și nici ceea ce i se oferă, ci face o alegere în materialul brut al cunoașterii. Iar dacă ar face numai atât, încă activitatea lui n'ar fi așa de hotărâtoare. Dar face ceva mai mult: *pregătește* materialul cunoașterii, îl măsoară, îl compară, îl rotunjește și doar după aceea îl lasă liber să se formuleze ca problemă. Abia acum apare «faptul» de care trebuie să țină seamă cunoașterea; doar pe acest produs al său va trebui spiritul să-l explice, necum tot ce întâlnește și așa cum i se pare că întâlnește. Calitatea de fapt nu o are tot ce se ivește în zarea cunoașterii; calitatea de fapt o capătă lucrurile, și o capătă anume prin spirit, de vreme ce vor să fie fapte pentru spirit. Până la întâlnirea cu spiritul, faptul nu era nimic pentru cunoaștere; era — spun gânditorii a căror părere o înfățișăm — un zero; de aci încolo, în schimb, el este material adevărat de cunoaștere: e problemă. Lucrurile trebuiesc desființate, într'un anume sens, și ridicate la rangul de problemă. Tot pozitivisti rămânem, făcând astfel, adică tot potrivirea teoriilor noastre cu faptele, căutăm; dar nu mai e vorba despre faptele lumii singure, ci despre cele născute din întâlnirea lumii cu spiritul. Iar așa transfigurate, lucrurile nu mai alcătuiesc o lume nălucă, o lume în dosul căreia să fie alta, a cărei estime să se afle de asemenea mai departe și niciodată în câmpul cunoașterii, ci una în care faptele să aibă un singur înțeles, acela ce răspunde problemei pe care, după firea sa, a știut să și-o pună spiritul, atunci când s'a trezit în mijlocul lucrurilor, trezindu-le și pe acestea la adevărata lor viață, care e cea în slujba cunoașterii.

Ar rămânea prin urmare să arătăm — de vreme ce lumea cunoașterii nu e lumea așa cum este, ci așa cum o facem noi să fie — chipul în care spiritul pregătește materialul cunoașterii, astfel încât să-l ridice la rangul de fapt, discutabil, clasabil și explicabil în cadrul unei teorii. Înainte însă de a întreprinde aceasta, teza înfățișată are de înfruntat o îndoială, peste care nu poate

trece dacă vrea ca principiul ei să nu fie știrbit în esența lui ¹⁾. Intr'adevăr, ceea ce ni se cere să admitem, prin teza aceasta, este că spiritul intervine în lumea lucrurilor, atunci când vrea să le cunoască. Suntem în drept să ne punem, înainte de a discuta în ce anume constă acest amestec, întrebarea de principiu: cum e cu puțință așa ceva? Dacă spiritul intervine în lucruri, înseamnă că vrea să le schimbe, să facă din ele altceva, să le *alter-eze*. Cum e cu puțință în general ca un subiect oarecare, vroind să-și cunoască obiectul, să-l altereze? Atunci ce mai cunoaște el din obiect? Dacă lucrurile nu mai sunt așa cum sunt, ci așa cum le facem noi să fie, se mai poate oare spune despre cunoașterea lor că este o cunoaștere adevărată? Și ce mai e adevărul? Toată lumea definește adevărul drept potrivire dintre cunoștințele noastre și lucruri. Dar, de vreme ce lucrurile nu mai sunt acum ele însele, ci niște probleme anumite ale minții, ce mai reprezintă adevărul? În căutarea adevărului norma o dădea obiectul, criteriul era raportarea la obiect. Acum termenul acesta, obiectul, cade sau, în cel mai bun caz, se «alterează». Ce rămâne din celălalt termen? Dar din acordul lor, care tocmai trebuie să fie adevărul?

Toate aceste întrebări trebuie să fi îndepărtat multe cunoștințe dela acceptarea tezei că lucrările din lumea cunoașterii sunt așa cum le-a făcut spiritul să fie. Ideea de adevăr a constituit întotdeauna un ideal omenesc care, chiar atunci când nu era urmărit, era respectat. A întuneca oricât de puțin această idee, a face ca adevărul să se clatine doar, necum să fie desființat, însemna și înseamnă încă, într'o mare măsură, a ridica împotrivirea obștească.

Pe drept cuvânt? Iată ceea ce nu am putea spune. Preocuparea de adevăr este, negreșit, una dintre cele care au onorat pe oameni, dar nu este totdeauna dintre cele care să-i fi luminat deosebit de mult. E ceva turbure, în ideea pe care ne-o facem despre adevăr, ceva nelegitim ce se strecoară până și în definiția, atât de celebră și universal acceptată, a ideii acesteia. Nu sunt mulți gânditori care să fi observat lucrul, dar este unul, mai ales,

---

¹⁾ În studiul de față nu facem decât să încercăm înlăturarea acestei îndoieli. Studiul e un capitol dintr'o lucrare mai întinsă.

care l-a pus într'o lumină cât se poate de vie. Fie-ne îngăduit să-i cităm în întregime judecata.

« Dacă adevărul constă în potrivirea unei cunoștințe cu obiectul ei, obiectul numit trebuie să fie, prin aceasta chiar, deosebit de oricare altul ; căci o cunoștință e greșită dacă nu se potrivește cu obiectul la care se raportă ea, chiar dacă, altminteri, ar închide în ea idei ce s'ar potrivi altor obiecte. Pe de altă parte, un criteriu universal al adevărului ar fi acela care s'ar putea aplica la toate cunoștințele, fără deosebirea obiectelor lor. Dar, de vreme ce într'un astfel de criteriu s'ar face abstracție de orice conținut al cunoștinței (de raportul la obiectul ei) și deoarece adevărul privește tocmai acest conținut, e limpede că înseamnă ceva întru totul cu neputință și absurd să se ceară un caracter deosebit al adevărului acestui conținut prezent în cunoștință, și că nu se poate găsi un semn, totdeodată îndestulător și universal, al adevărului. Iar, întrucât conținutul unei cunoștințe a fost numit mai sus materie, se cuvine să spunem că nu e de căutat un criteriu universal pentru adevărul cunoștinței în ce privește materia, deoarece așa ceva e contradictoriu în sine ».

Câți își amintesc că pasajul acesta este din Kant, ba încă din Critica Rațiunii Pure ¹⁾? E atâta bun simț aci, cum nu e în tot restul operei filosofului. Firește, nu bunul simț hotărăște în materie de filosofie; dar când o propozițiune exactă reușește să îmbrace haina bunului simț, exactitatea ei devine încă mai sugestivă. Nu se putea vădi mai bine, în cazul de față, chipul cum prejudecă mintea noastră, chiar atunci când are pretenția că analizează și definește. Dacă adevărul este un raport, așa cum spune ea, atunci ar fi necesar ca raportul să fie același, oriunde l-am întâlni. Și într'adevăr, raportul pare a fi peste tot același : e raportul de *acoperire* între cunoștință și fapt. Oriunde posed așa ceva, dețin, în baza celor de mai sus, adevărul. Dar de unde știi când am așa ceva? se întrebă pe drept cuvânt filosoful citat. Sau — după cum am mai arătat — știi ceva dinainte cu privire la ființa intimă a lucrului luat în considerație, sau, dacă nu știi nimic, atunci nu pot determina nici clipa când acoperirea e desăvârșită.

¹⁾ La începutul Logicei Transcendentale.

Adevărul pare a fi deci — lucrul s'a mai spus, dar câte n'ar trebui spuse din nou? — o problemă prost pusă. Bine înțeles, urmărirea lui continuă să fie folositoare, chiar dacă în el însuși ni s'a dovedit a fi lipsit de sens, și nimeni nu s'ar gândi să interzică omului de știință cercetarea realității în convingerea, ce însoțește la el o astfel de cercetare, că o descifrează în rosturile ei ascunse, în aceea ce am numit estimea ei. Ba imaginea amăgitoare a adevărului este chiar de folos, prin aceea că chiamă pe cercetător într'una mai departe, silindu-l să-și întindă raza sa de activitate, să-și sporească numărul instrumentelor de lucru, să-și revizuiască și să-și adâncească metodele sale de a descoperi și dovedi. Dar dacă cercetătorul nu e dator să-și *dea seama* până la capăt despre înțelesurile și roadele muncii sale, filosoful — care alt rost nu are, la urma urmei, decât să lămurească pe oamenii, întocmai ca Socrate pe concetățenii săi, asupra a ceea ce fac și gândesc ei, să le scoată cu alte cuvinte din propriul lor cuget înțelesul cel drept — este în schimb dator să vadă că scopurile urmărite de cercetător nu sunt întotdeauna pe măsura rezultatelor la care el ajunge și că acestea trebuiesc interpretate în propria lor lumină, iar nu în cea a intereselor care le-au prilejuit.

Silința după adevăr a fost rodnică așa dar, însă nu planul adevărului este cel care legitimează, până la urmă, cunoștințele ce căpătăm. Iar dacă nu s'a pierdut timp cu urmărirea adevărului, s'a pierdut timp cu credința în adevăr. O astfel de credință trebuie corectată, dacă vroim să nu ne facem idoli strămbi; dacă vroim să înțelegem actul cunoașterii în aceea ce poate da el, iar nu în ce ne închipuim noi că obținem prin mijlocirea lui.

Există, trebuie să existe un plan mai adânc, din punctul de vedere al conștiinței omenești, decât cel al adevărului, un plan care să dea îndreptățire cunoștințelor noastre. Gânditorii ale căror păreri le prelungim, dacă nu chiar le reluăm, numesc acesta planul *obiectivității*. Nu interesează dacă o cunoștință e sau nu adevărată; ce sens poate avea, după cele ce am văzut mai sus, așa ceva? Ci interesează dacă ea este sau nu obiectivă, dacă, prin urmare, îndeplinește acele condițiuni care o fac să se impună oricând, oricărei conștiințe omenești. Nu interesează deci care poate fi estimea lucrurilor, căci aceasta e o presupunere cu desăvârșire gratuită a minții noastre; ci interesează dacă putem rosti, cu

privire la ele, propozițiuni care să dea socoteală, în chip încheșat, de înfățișarea sub care se ivesc ele în câmpul oricăreia din conștiințele cunoscătoare.

Gânditorii care cred în adevăr și în posibilitatea de a-l atinge, — să ne fie îngăduit a-i numi realiști, iar pe cei de-al doilea idea-liști ¹⁾ — se vor grăbi să arate că obiectivitatea e și de partea lor, sau mai ales de partea lor, ea nefiind decât *unul* din caracterele adevărului. Căci o cunoștință adevărată, spun ei, este, prin aceasta chiar, obiectivă, adică respectă toate condițiunile care o fac să se impună oricând, oricărei conștiințe omenești. Atunci de ce nevoia de a opune adevărului obiectivitatea ?

Dacă adevărul s'ar trudi să caute obiectivitatea, atunci negreșit că nu ar mai fi nici o nevoie să se pună față în față termenii aceștia, iar simplul fapt că ești căutător de adevăruri ar dovedi că ești totdeodată doritor de obiectivitate. Numai că adevărul nu caută obiectivitatea, ci o presupune, cum presupune atâtea altele. Obiectivitatea constă, în cazul acesta, în raportarea la obiect. Ea nu constituie o problemă, nu necesită criterii și verificări. E simplu : am obiectul, am și obiectivitatea. O afirmație cu privire la obiect, spun filosofii din categoria realiștilor, este primită de toată lumea tocmai pentru că el există. Dar de unde știm că el există ? Fiindcă toată lumea primește această afirmație, — ar rămânea să răspundă realitul, ca tocmai bine să cadă în cel mai desăvârșit dintre cercurile cu putință.

Se spune de obicei că idealismul e filosofia leneșilor, întrucât nu se trudește să caute ce sunt lucrurile « din afara » conștiinței, ci și le plăsmuește singur, după legile acesteia. Dar, în urma celor arătate, realismul e cel care dă dovadă de lenevie, deoarece, de îndată ce-și închipue că deține o cunoștință adevărată, adecuată, o consideră și obiectivă, fără a se trudi, prin urmare, s'o legitimizeze pe deplin. Pentru realism, obiectivitatea se capătă prin simplă raportare la obiect, pe când idealismul abia de aci începe, dela îndatorirea pe care o resimte de a lămuri chipul în care devine cu putință ca ceea ce s'a impus drept certitudine *unei* conștiințe să poată fi împărtășit ca atare oricărei alteia. In a căuta condi-

---

¹⁾ Unde cititorul e rugat să vadă o deosebire comodă, nicidecum însă una exactă.

țiunile de apariție și împărtășire a certitudinii căpătate, în a arăta cum e posibilă cunoștința sigură, cea științifică deci, în a constitui sistemul unor astfel de cunoștințe sigure — iată în ce constă demnitatea idealismului. El desființează, e drept, ideea de adevăr, spre indignarea luptătorilor mari și mici ai bunului simț; suprimă o întreagă mitologie a naturalismului cunoașterii, pentru a pune în loc ideea, mai puțin cuceritoare, dar de câte ori mai îndreptățită, a obiectivității cunoașterii, a temeiniciei cunoștințelor.

Dacă însă adevărul cedează obiectivității pasul, pe măsură ce analiza cunoașterii se precizează, teza care afirma că lumea cunoștințelor e cea în care lucrurile sunt așa cum le facem noi să fie, se dovedește admisibilă în principiu. Cercetarea noastră pornește tocmai dela nevoia de a ridica îndoiala ce stătea în calea unei astfel de teze, îndoiala cum că lucrurile cunoscute vor mai prezenta vre-un interes pentru conștiința noastră, de vreme ce ele *nu* sunt și cele adevărate. Dar acum teza nu ne apare doar admisibilă în principiu, ci și necesară, căci e singura care-și pune problema adevărată a cunoașterii, anume problema obiectivității ei. O astfel de chestiune nu exista în cadrul lumii unde lucrurile rămâneau precum sunt. În acea lume spiritul căuta așa numitele estimi; dacă le găsea, restul, adică obiectivitatea, ar fi venit dela sine. Dar nu le găsea. Întâlnea doar trepte premergătoare în calea sa către adevăr: cunoștințele pe care le căpăta erau provizorii, iar științele, ce se încheau din ele, nu cu desăvârșire certe, ci tânjind după o exactitate pe care nu știau cum s'o descopere încă și nu puteau decât s'o proiecteze în viitor. De unde, atunci, certitudinea?

Dacă există adevăr și posibilitatea de a-l atinge cândva, orice siguranță actuală a cunoștințelor se risipește. Din fericire, lumea ne oferă mai multe prilejuri de certitudine și nici un adevăr; căci ea nu e decât lumea așa cum am făcut-o noi să fie, în interesul, tocmai, al cunoașterii noastre sigure. Căutătorii de adevăruri n'au decât să le caute mai departe: ei nu sunt însă și aflători de adevăruri; ci în calea lor către ele, trudindu-se să le găsească, luptându-se cu lucrurile de cunoscut, le-au schimbat pe acestea la față, le-au îmbibat cu înțelesuri noi, care nu mai sunt ale lor, dar ale spiritului, și nu mai dau socoteală despre adevărurile lor, ci despre certitudinile spiritului. Căutătorii de adevăruri sunt

aflători de certitudini — iată călătoria pe care o face oricare conștiință cunoscătoare. Pornește să dezvăluie tainele firii și sfârșește prin a face probleme de geometrie.

Dar lucrurile există totuși, va stăruii realitul. Chiar dacă lumea cunoașterii e așa cum o facem noi să fie și chiar dacă în sânul ei se capătă judecăți obiective, iar nu judecăți adevărate, nu se poate ascunde totuși că substratul lucrurilor e o existență, o realitate, și deci oricine e dator să primească afirmația că lucrurile există, indiferent dacă nu va afla niciodată mai mult decât atât cu privire la existența lor. La care se poate răspunde: In poziția « lucrurile există », ceea ce există nu sunt atât lucrurile, cât afirmația însăși. Aceasta interesează și ea e de cercetat; iar condițiile pentru care o afirmație ca cea de mai sus poate fi acceptată de toate conștiințele cunoscătoare, *ele* constituiesc adevărata problemă a cunoașterii. Că lucrurile totuși există, cu alte cuvinte că și conținutul afirmației realiste e adevărat? E probabil, dacă nu chiar sigur. Dar existența lor nu are prea mult sens, în afară de ceea ce știu eu despre ele, și nu pot ști mai mult despre ele decât vrea mintea, cu legile și rânduielile ei, să mă învețe.

Instelarea nopții există? In afară de ceea ce pune spiritul acolo, — raporturi, adâncime, adică un mod al spațiului, astrofizicitate — e o întrebare ce anume ar putea fi existența în chestiune. Nu este de prisos, poate, să ne gândim o clipă ce ar însemna noaptea instelată pentru orice altă vietate în afară de om. Iar răspunsul este: probabil conștiința confuză a unei prezențe luminoase, impalpabile. Dar asta e « realitate »? Și a admite așa ceva înseamnă realism? Atunci și câinele care latră la lună e realist, căci și el admite o realitate exterioară!

Nu, pentru atâta lucru nu se construiește o întregă doctrină. Realismul vrea mai mult decât atât, iar în măsura în care vrea mai mult își ridică împotriva-i idealismul. Vrea o lume gata dată, străină dela început până la sfârșit conștiinței, lume pe care aceasta să vină s'o înregistreze așa cum este. Iar idealismul — sau ceea ce se poate numi așa prin simplă opoziție cu teza realistă — răspunde: Ce înseamnă lume? Ceea ce guvernează lumea sunt legile; ceea ce guvernează legile e mintea; ce altceva e lumea decât mintea, în propriul ei exercițiu?

Negreșit, nu e vorba aci decât de lumea cunoașterii. Subiectul trebuie să participe la alcătuirea unei astfel de lumi, tocmai pentru a o face mai obiectivă. Căci obiectivitatea cunoașterii este o temă, e idealul activității intelectuale a spiritului, și acesta nu poate nădăjdui să capete cunoștințe desăvârșit obiective, dacă nu se va sili să le organizeze după norme care să decurgă din principii statornice la toate spiritele cunoscătoare. Pusă în fața problemei, incontestabil cea mai grea ce poate fi dată unei conștiințe subiective, de a se depăși pe sine prin acte de cunoaștere care să fie valabile pentru oricare alta, conștiința nu va șovăi să facă din universul lucrurilor aceea ce îi trebuie, pentru ca propozițiunile ei cu privire la acest univers să fie propozițiunile tuturor cu privire la același univers.

În definitiv, explicațiunile noastre sunt aceleași — adică sfârșesc prin a fi aceleași — fie că le facem cu gândul de a descoperi adevărul, fie că știm dinainte, cu privire la ele, că nu ne vor da decât certitudini. Cearta dintre realiști și așa numiții idealști nu privește deci metodele pe care trebuie să le folosească cercetătorul pentru întemeierea disciplinelor particulare în cadrul cărora lucrează, iar filosofia nu vrea să dea acestuia lecții. Dar nici nu vrea să capete, dela acesta. Ea vrea să se lămurească asupra activității spiritului, în orice plan s'ar manifesta acesta și prin orice metodă ar crede el de cuviință să-și atingă obiectivele. Dela cercetător, adică dela ființa în care spiritul e activ, filosofia ia mărturie, nu lecții, iar în schimb ea încearcă să-i dea îndreptățiri, iarăși nu lecții. Fiecare învață ce are de învățat din propriul său meșteșug, iar dacă meșteșugul unuia e de a gândi asupra meșteșugurilor celorlalți, nu înseamnă că primul ins e de prisos sau că ceilalți sunt netrebnici.

Că lumea cunoașterii e așa cum o face spiritul să fie, și că în cadrul acestei lumi faptele dau mărturie mai de grabă de puterile și măsura spiritului decât de virtuțile tainice ale lumii exterioare, iată deci ceva care nu privește decât pe filosof. Cercetătorul obișnuit e liber să *creadă* în faptul a cărui explicație o caută; e liber să facă din el un idol, după cum e liber să divinizeze legea care-i dă socoteală de un fapt sau de un întreg șir de fapte. Filosoful, în schimb, va ști că nu e vorba aci decât de o iluzie — fără consecințe din fericire — de perspectivă. În materie

de cunoaștere, prin idolatria de care dăm dovadă, reînnoim poate stările primitive ale omenirii, — și filosoful nu va întârzia să observe aceasta. Suntem încă, vorba pozitivismului, în faza teologică. Ba pozitivismul însuși pare a fi, sub acest aspect, al cunoașterii, în faza teologică.

Dar filosofia trebuie să mai știe ceva. Că în actul cunoașterii nu se consumă numai procesul de a căpăta — vorbit sau nevroit — certitudini; ci e în joc ceva mai mult decât atât: e poate un capitol din destinul omului. Destin care nu e, pentru el, de a se ivi într'o lume gata făcută, pe care mintea lui s'o înregistreze, s'o admire și s'o lase în urmă-i așa cum a găsit-o, ci de a participa la facerea neconținută a lumii, de a o îmbogăți, — dacă nu o poate face din nou, de a o altera, dacă nu o poate îmbogăți. Iar aci, să ascultăm pe poet. Schiller scrie:

A repeți, ce-i drept, e 'n stare *intelectul*, a repeți aceea ce
fusesse mai 'nainte,

Ce a clădit natura clădește în urmă-i el.

Deasupra naturii clădește *rațiunea*, totuși numai în gol,

Doar tu, *geniu*, sporești natura în sânul naturii.

Să sporești natura în sânul naturii. Să sporești natura, nu numai s'o cunoști. Ce destin mai frumos se putea prescrie omului?

CONSTANTIN NOICA

CARAGIALE ȘI POLITICA

În cadrul cercetării pe care ne-o propunem, nu este vorba de implicațiile sociale ale operei sale literare. Tâlcul social al comedilor sale este neîndoielnic. Din câmpul criticii estetice, numai d. M. Dragomirescu, credincios ideilor exprimate de Maiorescu în « Prefața » sa la volumul de « Comedii », s'a opus cu dârzenie interpretărilor sociale, susținând că opera lui Caragiale nu ar manifesta nici un fel de tendință. Tăgăduind evidența, reprezentantul integral al criticii estetice, s'a străduit a arăta că, în comedile lui Caragiale, viața este surprinsă cu o desăvârșită obiectivitate, care exclude orice tendință. D. E. Lovinescu, fără a părăsi poziția estetică a criticii, face locul cuvenit lui Caragiale, în « Istoria civilizației române moderne », printre « forțele reacționare ». Înaintea d-sale, de altfel, acela căruia îi revine meritul de a fi pus în lumină semnificația socială a operei carageliene, este G. Ibrăileanu, în « Spiritul critic în cultura românească ». Într'un bine documentat capitol, criticul ieșan, format la școala gheristă, a făcut dovada că în comedii și « Momente », Caragiale satirizează numai liberalismul. Ibrăileanu greșește către sfârșitul studiului său când caută, potrivit metodei marxiste, să descopere interesul de clasă sau prin alte cuvinte, categoria socială reprezentată de autor, ajungând la concluzia că I. L. Caragiale ar vorbi în numele mai ales al țărănimii ! Asupra tendenționismului caragelian, înfățișând poziția Junimii față de reformismul liberal, trebuie să ținem seama și de mărturia autorului, care a spus, în controversă cu Vlahuță, că admite *tendința cu artă*. Conștient așa dar, de a exprima un categoric tendenționism, Caragiale a asigurat viabilitatea operei sale, pe de o parte prin observația ascuțită a fenomenelor de viață,

pe de alta prin desăvârșirea artistică a dialogurilor. Valoarea artistică a comediilor și a « Momentelor » nu trebuie să determine convingerea noastră, în sensul susținerilor lui Titu Maiorescu și ale d-lui M. Dragomirescu. Coexistența artei cu tendința socială este un fenomen literar destul de frecvent și se întâlnește într'adevăr la toți marii scriitori satirici, din toate vremurile și de pretutindeni. Factorul artă nu anulează tendința, ci dimpotrivă îi servește ca o justificare.

Abstracție făcând așa dar de « Comedii » și « Momente », se ivește întrebarea dacă I. L. Caragiale a fost direct amestecat în viața politică a țării. Pentru cunoșcătorii întregii opere carageliene, chestiunea se rezolvă ușor, prin afirmativă. Cum însă viața și opera lui Caragiale cuprind zone mai puțin cunoscute decât, bunăoară, acelea ale lui Eminescu, credem că este folositor să arătăm evoluțiile sale propriu zis politice. În tinerețea sa, Caragiale a făcut și ziaristică. A fost girant responsabil la ziarul « Alegătorul liber » (Martie 1875—Ianuarie 1876), corector la jurnalul « Unirea democratică », în cursul anului 1876, și secretar de redacție al gazetei « România liberă », în 1877. Toate aceste trei ziare erau de nuanță liberală. Primul periodic la care a colaborat, la intervale rare, a fost revista satirică săptămânală « Ghimpele », de sub conducerea lui G. Dem. Teodorescu între 1874 și 1876. În articolul nostru din numărul trecut al revistei, am reprodus o apreciere a lui Macedonski, care pretindea că I. L. Caragiale înjura surugiește pe conservatori în « Ghimpele ». Adevărul este cu totul altul. Afară de o singură cronică, în care era atins primarul conservator al Capitalei, Gogu Manu, pentru o anumită ingerință a sa în treburile școlai, celelalte contribuții ale lui Caragiale din « Ghimpele » sunt de caracter literar, infirmând calificativul lui Macedonski. Am arătat că la « Ghimpele » Caragiale își face propriu zis debutul său literar. În ceea ce privește activitatea sa la cele trei ziare liberale mai sus numite, nu încapе îndoială că ea își găsește explicația în nevoile materiale ale lui Caragiale. Nu-i întâlnim nicăeri semnătura. Cu excepția unei cronice dramatice dela « România liberă », nu i se poate identifica nicăeri scrisul. În câteșitrele ziarele, a depus o muncă obscură și de sigur istovitoare pentru a-și putea susține familia, compusă din mama și sora sa, după moartea părintelui său, Luca Caragiale. Nu a făcut așa dar,

la începuturile sale, gazetărie politică propriu zisă. În aceeași vreme era sufler, copist și traducător la teatru și da lecții. Despre această muncă felurită pe care o depunea în mai multe direcții, pentru ca să se susțină pe sine și familia, Caragiale a pomenit într'una din scrisorile sale către Vlahuță, apărute în *Universul* (1909) sub rubrica *Politică și literatură*. Studiile sale, pe vremea aceea, i-ar fi îngăduit să urmeze mai departe dreptul și să se avânte în avocatură și politică. Era absolvent de patru clase gimnaziale. Dar încă de pe băncile școlii primare avea tragere de inimă pentru literatură. Expunându-i lui Vlahuță starea sa de spirit la vârsta de douăzeci de ani și îndeletnicirile sale de tânăr cap de familie, Caragiale pune vechiului său prieten o întrebare: către care carieră l-ar fi îndrumat el la acea vârstă? Către literatură, care nu duce nicăeri în țara noastră, sau către avocatură și politică, prin care se deschid toate drumurile? Caragiale a ales calea vocației irezistibile, a literaturii, ca un băiat «ageamiu» ce era. În această a patra scrisoare către Vlahuță, care este unul din puținele sale documente confesionale, Caragiale nu lasă a străbate că în vremea tinereții sale l-ar fi atras și politica. Despre aceasta avem însă alte mărturii. Într'un toast ținut la clubul conservator la data de 29 Ianuarie 1897, amintește de vremea «copilăriei», când a «servit cu fanatism atât de fieros sub gloriosul drapel al Republicii Ploeștilor». Avea optsprezece ani când căpitanul Al. Candiano-Popescu, viitorul erou dela Grivița, a dat cunoscuta lovitură de stat, proclamând republica la Ploești. Ecoul literar al acestui eveniment ne-a ajuns prin cunoscuta schiță a lui Caragiale, «Boborul». Aci fapta este înfățișată sub laturea ei comică. Caragiale a luat însă parte la proclamarea republicii, cu disponibilitatea de entuziasm a adolescentului. Ridiculizarea este retrospectivă, reflectând cugetarea politică și spiritul caustic al maturității. După aventura dela Ploești, Caragiale a rămas credincios câtăva vreme idealurilor sale liberale. Lucrul aproape nu se știe. Trebuie să citim articolele sale politice din «Epoca» (1896-97), date uitării, ca să aflăm că tânărul Caragiale a fost câtva timp electrizat de liberalismul specific epocii. Cam între 1870 și 1877, a crezut, dimpreună cu o mare parte a generației sale, în idealurile de libertate ale Roșilor. «Unde sunt vremurile clasice ale liberalismului român? Unde e sala Slătineanu? Sala Bossel? Circul dela Constantin

Vodă ? » Așa se întreba Caragiale cu umor, într'unul dintre articolele din *Epoca* (15.11.1896). Și adăuga: « S'au dus toate ca niște frumoase legende care au încântat de atâtea ori tinerețele mele. Din tinerețe mă nnebuneam după întrunirile publice, și aveam de ce. O jale mă cuprinde astăzi când mi-amintesc de frumoasele momente ale eroicii opoziții liberale, al cărei am fost unul dintre cei mai fervenți spectatori ! » Spectator, dar și actor, așa cum mărturisește mai jos :

« Mi-aduc aminte de bravura, de avântul impetuos și mai ales de sintaxa îndrăzneță a neuitaților mei oratori clasici :

« Fraților ! Ciocoi domnesc, în adevăr domnesc; dar să vă spui eu, fraților, cum domnesc ! domnesc prin mișelie, prin infamie, prin crimă, prin reacțiune, lucruri care fac onoare poporului că e contra, care în orice ocazii s'a pronunțat și nu permite, mai ales când sângele acestui popor, vărsat cu cruzime și fără nici o necesitate, când țipetele desperate ale femeilor și copiilor, fugăriți și torturați de sălbăticia oamenilor odiosului regim, când vaietile celor schingiuiți pe stradele Capitalei, cu felinarele stinse, sunt încă vii în mintea tuturor ! »

Iată ceea ce smulgea din mii de suflete răcnete zguduitoare. Iată pentru ce n'am lipsit dela nici una dintre acele faimoase întruniri ».

Intr'un alt articol, *Reacțiunea* (30.11.1896), Caragiale descria întrunirile rossetiste, care i-au dat mai târziu elementele comediei *Conu Leonida față cu reacțiunea*. Ca și Conu Leonida, îndopat și amețit de retorica Roșilor, el tresărea în somn ca într'un *cauchemar cronique*, de care s'a lecuit abia mai târziu. Era, pe acea vreme, « un patriot liberal zănat ».

Anterior așa dar și apoi simultan activității dela « Ghimpele », « Alegătorul liber », « Unirea democratică » și « România liberă », Caragiale a trecut printr'o criză acută de liberalism. Inainte de a se transforma în zugrăvitorul satiric al politicii liberale, a fost târît de valul puternicului curent, care a adus partidul liberal la cârma țării în 1876, pentru o perioadă de doisprezece ani. Precizarea aceasta este necesară, deoarece din insuficiența datelor bibliografice, Caragiale este știut numai sub aspectul de flagelator al liberalismului, necunoscându-se faza sa de partizan al ideilor liberale.

Curând însă după înscăunarea partidului liberal, Caragiale se apropie de Junimiști. Eminescu îl atrage la « Timpul ». Din *Amintirile* lui Slavici, avem date foarte prețioase despre relațiile dintre acești trei scriitori în redacția ziarului conservator. Slavici nu dă însă precizări relative la colaborarea jurnalistică a lui Caragiale. Defunctul Zarifopol nu a putut stabili dacă I. L. Caragiale a scris vre-un articol la *Timpul*. De aci urmează că I. L. Caragiale a lucrat la ziar, făcând ceea ce se numește « bucătărie » redacțională: informații interne și externe. I se pot atribui două traduceri din Edgar Allan Poe (« O întâmplare la Ierusalim », 31.5.1878 și « Sistema Doctorului Catran și a profesorului Pană », N-rele 119-122, 1-4 Iunie 1878).

După câteva luni, Caragiale se retrage dela « Timpul », dar începe a strânge legături cu « Junimea », citind în ședințele cercului fiecare din comediile sale, pe măsură ce le redacta. Materialul acestor comedii a fost adunat din experiența tinereții sale, când frecvența întrunirile politice liberale.

« In acele întruniri îmi făceam eu, împreună cu un popor întreg, educațiunea națională. Acolo am cules cele mai bune inspirațiuni pentru operele mele patriotice, aceste *opere menite să ajungă peste puțin uitate cu desăvârșire, devenind neînțelese, grație părăsirii școlii clasice a liberalismului*. Acolo am făcut cunoștința iubiților mei eroi, pe cari am căutat, cu modestele mele mijloace artistice, să-i păstrez pentru posteritate » (« Decadență », în *Epoca*, 15.11. 1896).

Nu vom trece mai departe, fără să spicuiim, din pasajul căruia i-am dat caractere italice, coincidența dintre credința criticei literare liberaloide, care socotea comediile lui Caragiale caduce prin tratarea unor fenomene sociale transitorii, și însăși credința sau numai teama autorului — afară dacă, bine înțeles, nu este o ripostă ironică.

Intre 1878 și 1885 se situează producerea comediilor lui Caragiale, care atestă la autorul lor o solidaritate ideologică deplină cu vederile sociale junimiste. Cu toate acestea, Caragiale nu se afiliază grupării politice a Junimii, prezidată de P. P. Carp.

Ba chiar, în cursul anului 1885, colaborează la oficiosul liberal « Voința națională ». Sub semnătura Luca, scrie două cronice dramatice remarcabile. Regretatul Zarifopol deținea dela I. Suchianu, vechiul cașarad al lui Caragiale, că acesta ar fi scris chiar

o serie de editoriale, cu prilejul expulzării unui grup de Evrei, care apelaseră la Alianța israelită. Am cercetat colecția ziarului din acea vreme, dar am ajuns la convingerea contrarie, că acele articole nu aparțin lui Caragiale. Părerea noastră ne-a fost confirmată de d. M. Gaster, venerabilul savant, care a binevoit să ne răspundă, arătând că articolele respective au fost scrise de N. Xenopol.

După scurta sa trecere (1888-1889) pe la direcția Teatrului Național, și mai exact după reprezentarea dramei « Năpasta » (1890), dedicată în volum d-nei Ana T. Maiorescu, Caragiale începe a se desface de cercul Junimii. Intr'o conferință publicată cu titlul « Gaște și găște literare », ținută în Martie 1892 la București, vorbește despre decăderea Junimii.

Cam în această vreme, înfiripează legături cu socialiștii. În « Moftul român » prima serie din 1893, salută ziua de 1 Mai, sărbătoarea muncitorească, în termeni exaltați. Articolul se găsește reprodus în volumul de « Versuri » ale lui I. L. Caragiale, îngrijit de d. Barbu Lăzăreanu. Este adevărat că în numărul dela 6 Mai, apare o poezie « Excelsior », « fragment dintr'o poemă apocaliptică-simbolistă-profetistă » și un « Sonet », în care declamația socialistă e șarjată, arătând detașarea autorului de credințele socialismului; dar la data de 9 Mai al aceluiași an, Caragiale ține la clubul muncitorilor din București, o conferință, în folosul Clubului, tratând despre « Prostie și inteligență ». Caragiale proiecta de asemenea înjgheburăa unui teatru muncitoresc, fără a duce însă la rezultatul dorit. Poziția sa era dintre cele mai ciudate. Legat de anumite persoane dintre socialiști, în deosebi de Gherea, în timp ce făcea apologia sentimentală a zilei internaționale, ataca, sub fenomenul pe care îl denumise spanachidismul, pe unul din luptătorii socialiști din București și mai în genere ceea ce socotea a fi « moftul » socialist. Așa dar chiar în vremea simpatizării sale cu mișcarea muncitorească, își păstra atitudinea statornică, de a lovi în forma fără fond, indisponând pe noii săi prieteni. Procederea sa temperamentală, de frondă, dar mai ales dialectica sa junimistă n'au îngăduit alipirea sa la socialism

Tocmai în anul 1895, se produce prima adeziune publică a lui Caragiale la programul unui partid politic. Până atunci colaborase, după cum am văzut, la periodice liberale și se înflăcărase în

întrunirile publice ale Roșilor, fără a fi militat însă în rândurile lor; și participase statornic la activitatea literară a junimiștilor, însușindu-și în comediile sale ideologia grupării, iarăși însă fără aderență cu programul ei politic. Dezamăgit mai de mult de nesubstanțiala vorbărie a liberalilor, se integrase în spirit Junimii. Aci nu l-a putut însă reține, spre a-l capta și politicește, comportarea socială a fruntașilor. P. P. Carp i se părea grandoman (acestui sentiment a dat expresie ceva mai târziu, într'un articol din *Gazeta Poporului*, «Cumul ciudat», 5 Noembrie 1895), iar Titu Maiorescu lipsit de comunicativitate. «Boierii» junimiști, de fapt mari răzeși ca P. P. Carp sau burghezi intelectuali înstăriți ca Titu Maiorescu, treceau în ochii săi de proletar al condeului, drept niște «ciocoi». Ceea ce numim astăzi un complex de inferioritate, se înțelege, socială, l-a îndemnat să se răzvrătească împotriva patronilor săi literari dela Junimea. Distanța pe care ei o impuneau mai tinerilor colaboratori literarii, se părea nesuferită. Așa se explică încercarea sa de a se apropia de socialiști, după ce nu izbutise să prindă chiag la Junimea, deși dăduse citire producției sale teatrale și nuvelei «O făclie de Paște», în cercul «Convorbirilor literare». Nu mai puțin semnificativ este faptul că nu s'a putut apropia nici de socialiști, a căror atitudine extremistă îi va fi amintit într'o măsură oarecare dezmățul Roșilor. Evoluția sa politică spre stânga l-a îndemnat să se înscrie în partidul radical al lui G. Panu. Acesta trecuse prin Junimea, apoi făcuse un popas în rândul Roșilor și înființase pe seama sa în sfârșit un partid democrat-radical. Principalele reforme preconizate de G. Panu erau votul universal și împroprietărirea țăranilor. Dela Buzău, unde ținea restaurantul gării, Caragiale îi trimite următoarea scrisoare de înscriere în partid:

• Iubite amice — Suma de cunoștințe ce am despre oameni și despre lucruri, pe de o parte, iar pe de alta stima și încrederea ce-mi însuflă talentul și maturitatea spiritului d-tale, mi-au făcut convingerea că, pentru a lua parte la mișcarea noastră politică — lucru la care sunt hotărît înfine —, locul meu nu poate fi decât în partidul al cărui șef autorizat ești D-ta. — Te rog dar, dacă partidul radical are nevoie de modestul meu concurs, să faci a mă înscrie de astăzi în rândurile lui; asemenea te rog să agreezi, pe lângă legământul politic hotărît, și expresia sentimentului — foarte natural, cum știi — cu care sunt și rămân oricând — al D-tale amic I. L. Caragiale — Buzău, 8 septembrie 1895 » (*Lupta*, 10 septembrie 1895).

Inscris în partidul lui Panu, Caragiale este totuși atras de liberali în ajunul căderii guvernului conservator al lui Lascăr Catargiu, să colaboreze la un ziar nou înființat, «Gazeta poporului». Sub semnăturile *Ion* și *i*, publică note și notițe răutăcioase împotriva junimiștilor, atrăgându-și o ripostă tare din partea lui Anton Bacalbașa, fostul său tovarăș dela «Moftul român», care nu fără cruzime arată situația falsă a unui proaspăt radical, intrat în solda liberalilor. Tot în «Gazeta poporului», credem că i se poate atribui lui Caragiale un lung reportaj nesemnțat, scris cu prilejul sinuciderii lui Odobescu (16 și 17 Noemvrie 1895). Informațiile asupra împrejurărilor care l-au dus pe autorul lui «Pseudo-kinegeticos» la moarte, par a-i fi fost comunicate de către Anghel Demetrescu, prietenul lor comun. Reportajul e remarcabil prin tactul cu care scriitorul atinge cele mai gingașe situațiuni, fără a cădea nici un moment în mahalagism. În organul lui G. Panu, «Ziua», înființat în Ianuarie 1896, curând după încetarea «Luptei», Caragiale nu a colaborat cu articole politice. Foarte însemnat este însă un reportaj politic întins, pe care l-a publicat aci sub titlul «Culisele chestiunii naționale». Trasă în broșură, lucrarea își revendică însușirea de «simplu reportaj». În acest gen se poate spune că I. L. Caragiale a dat o adevărată capodoperă. Broșura nu se găsește la biblioteca Academiei române și nu a fost niciodată retipărită sau inserată în operele lui Caragiale. Cu totul necunoscută așa dar de publicul actual, această scriere stă alături de cele mai bune pagini ale autorului și constituie un adevărat model al genului, ridicat la artă. După procesul Memorandului, unul din memorandiști, Eugen Brote, s'a stabilit în Regatul nostru, alipindu-se de persoana lui Dimitrie Sturdza, șeful partidului liberal. În calitatea de intim al viitorului premier, Brote a căutat, prin diferite manopere, să izoleze pe președintele comitetului executiv al Românilor ardeleni, Ioan Rațiu, de colaborării săi, atrăgându-i în sfera de influență a politicii lui Sturdza. Acesta cucerise majoritatea comitetului executiv ardelean în timpul violentei campanii pe care o susținuse contra conservatorilor, pe chestiunea națională de peste munți. Rațiu, bănuț de moderațiune, urma să fie înlocuit prin Brote. Intervine însă venirea la guvern a lui Sturdza, retractările sale cunoscute către monarhia habsburgică, și Eugen Brote se dă pe față că politica sa este moderatoare,

din îndemnul lui Sturdza, în timp ce Rațiu rămăsese la programul său de intransigență. Caragiale cunoscuse pe Brote și demersurile sale în timpul recentei colaborări dela «Gazeta poporului». Noi credem că nu a avut nevoie de un «izvor cu desăvârșire autorizat», așa cum își prezintă dela primele cuvinte, reportajul. Așa dar martor *de visu* al evenimentelor, a deținut elementele absolut necesare pentru a da reportajului său caracterul extraordinar al unei adevărate comedii politice. «Culisele chestiunii naționale» sunt într'adevăr o minunată comedioară politică, în care personajul lui Brote, ca secund al lui D. A. Sturdza, este o creație. Se pot desprinde scene de un neasemuit umor, ca aceea în care se arată cum Brote imită metodele de persuasiune ale lui Sturdza, sau aceea de unde vedem pe părintele Lucaciu venit la București, dar muncit de o boală diplomatică din ordinele lui Sturdza. «Reportajul» va apărea în *Operele* lui Caragiale editate la «Cultura Națională» și suntem încredințați că va fi apreciat printre cele mai bune din scrierile autorului.

Nici n'a apucat să activeze Caragiale în partidul radical, când G. Panu a trecut cu câțiva din partizanii săi la conservatori (1896). Printre tovarășii care l-au urmat a fost și Caragiale. Partidul conservator era pe atunci sub șefia lui Lascăr Catargiu și neîntregit cu junimiștii. Caragiale propune lui N. Filipescu, directorul ziarului «Epoca», să scoată un supliment literar al ziarului. Oferta e primită cu bucurie de frunțașul conservator. «Epoca literară» durează însă numai 11 numere săptămânale, dela 15 Aprilie la 24 Iunie 1896. Suspendată pentru cursul verii, nu reapare în toamnă. Ca urmare a acestei situații, Caragiale trece la «Epoca» politică, la care colaborează timp de un an cu schițe, note și interviuri literare. În intervalul dintre 15 Noembrie 1896 și 13 Aprilie 1897, publică o serie de douăzeci de editoriale politice, semnate. La drept vorbind, acest șir de articole constituie prima sa campanie politică, în publicistică. Bătrânii păstrează încă în amintirea lor puternica impresie a acestor scrieri. Cum însă articolele nu au fost niciodată adunate în volum, generațiile mai tinere le ignoră cu desăvârșire. Ei nu-și pot închipui ce răsunet au avut aceste articole, în deosebi asupra tinerilor de acum patruzeci de ani, în conștiința cărora Caragiale trecea de pe atunci ca un maestru al prozei noastre. Cunoaștem pe un profesor pensionar care la apariția

lor avea 26 sau 27 ani și care până astăzi îi numește pe liberali «colectiviști», după porecla încă în ființă pe atunci: era cititor pasionat al articolelor lui Caragiale din *Epoca*; își amintește ca și cum ar fi astăzi de articole ca «O lichea», «Caradale și Budalale» și altele. În aceeași vreme, Caragiale este primit cu onorurile cuvenite în partidul conservator și ridică paharul său în cinstea lui Alexandru Lahovari («Literatura și politica», Toastul d-lui Caragiale la banchetul dat în onoarea d-lui N. Filipescu, la 29 Ianuarie, *Epoca*, 2 Februarie 1897). În această cuvântare vorbitorul arată că, spre deosebire de liberali, care disprețuesc pe scriitori, partidul conservator cinstește literatura. Alexandru Lahovari care lipsise dela banchet, din cauză de boală, îi răspunde printr'o scrisoare călduroasă, păstrată printre hârtiile familiei Caragiale. Ii facem loc mai jos:

Mercuri 5/17 fev. 1897

Iubite Domnule Caragiale,

Sunt fericit să prinz o ocasiune pentru a-ți adresa câteva cuvinte de mulțumire și tot de odată a-ți arăta plăcerea ce am să-ți citesc articolele din *Epoca*.

Cu ocazia Banchetului lui Filipescu ai avut bună voința să mă ridici foarte sus. Deși Carp recomandă oamenilor de Stat să nu fie modești și pe lângă precept dă și exemplu, totuși eu voiu găsi că amicii mei îmi fac o onoare cam mare pentru meritele mele, și îi prevestesc că vor întâmpina poate crude desamăgiri. Nu mai puțin le mulțumesc din suflet pentru această bună opinie, care arată de sigur căldura prieteșugului lor.

Dar un lucru pentru care vă sunt încă mai recunoscător, sunt momentele plăcute pe care le am petrecut, citind articolele D-tale, în care spiritul formei nu vatămă întru nimic serioșitatea ideilor și a cugetărilor. Silit prin nefericita mea meserie de om politic a citi gazetele, sunt plin de recunoscință pentru acei care (foarte rari) fac dintr'o aspră datorie o plăcută petrecere.

Primiți încredințarea sentimentelor mele amicale.

Al. Lahovari

Peste o lună Lahovari moare și Caragiale îi consacră un frumos necrolog. În folosul ridicării monumentului său, Caragiale ține o conferință la Craiova (facsimilul cererii lui Caragiale către președintele comitetului teatral din Craiova, în: I. L. Caragiale, Nuvele, povestiri, note critice, vol. I, ediția comentată de M. Paulian și T. D. Măruță, editura «Scrisul românesc», Craiova, Colecția Clasicii români comentați). Măgulindu-se cu noile

prieteniei și cu considerația mai mult formală a conservatorilor, Caragiale se identifică cu lupta partidului. Articolele sale de fond sunt vehemente, fără a fi violente. În ele străbate puțin ura personală contra lui Dimitrie Sturdza, care îl combătuse la acordarea premiilor academice, și își face loc ridiculizarea metodelor demagogice ale partidului liberal. Fără a fi însuflețite de o convingere politică fanatică, în felul aceleia a lui Eminescu, articolele lui Caragiale urmăresc mai mult prin îngrijirea formei, să dea un caracter literar pamfletului. Citite cu mentalitatea de astăzi, care încuviințează nota personală și înjurioasă a pamfletului, genul adoptat de Caragiale poate părea destul de moderat. Se pare însă că ultimul din editorialele sale, intitulat « O lichea » și vizând pe Dimitrie Sturdza, ar fi speriat direcția ziarului. Deși Caragiale cultivă cu ingeniozitate echivocul,— afirmând că nu întrebuițează cuvântul în înțelesul de astăzi, ci în sensul etimologic de pată, pentru a arăta că Sturdza, în diferitele sale ipostaze, este persistent ca o pată ce nu poate fi îndepărtată, — el este silit să pună capăt seriei sale de articole politice. Murind Grigore Păucescu, primul redactor al *Epocii* (necrologul lui Caragiale la 8 Mai 1897) și amicul scriitorilor, de care Caragiale era mai legat, se slăbește încă un fir în legăturile sale cu conservatorii. Dintr'un articol al său despre Take Ionescu (11 Iunie 1897), reprodus după ziarul francez al partidului, rezultă că I. L. Caragiale își făcea de pe atunci o foarte înaltă idee despre viitorul său șef politic. Așa cum sunt, expresie a unei aderențe raționale, neînsoțită de o fierbinte manifestare de temperament, cele douăzeci de articole ale lui Caragiale, prin suma de observații morale, prin puterea de caracterizare a oamenilor și a situațiilor și prin îngrijirea scrisului, datează în istoria presei noastre politice și merită să-și ia locul cuvenit în Operele lui Caragiale.

Mai puțin numeroase și simultane cu primele articole din *Epoca*, sunt Cronicele din ziarul ieșan *Sara*, de efemeră durată (1 Noembrie—15 Decembrie 1896); două din ele au un caracter politic pronunțat.

În definitiv, cu toată adeziunea formală la conservatorism și cu toată colaborarea sa gazetărească activă, în serviciul partidului, Caragiale nu s'a putut fixa pentru multă vreme la conservatori. Aceleași pricini care îl făcuseră să deteste pe junimiști, îl îndeamnă

să se desfacă și de partidul în care intrase prin fuziunea lui G. Panu. Scoțând în 1901 seria a doua a *Moftului român*, are grija să-și fixeze poziția independentă față de amândouă partidele mari. La sărbătorirea activității sale literare de 25 de ani, în 1901 (deși acest jubileu se împlinise în 1899), afară de prietenul său personal Delavrancea, singurul politician care a luat parte a fost Take Ionescu. La acea dată așa dar, legăturile sale cu conservatorii pot fi socotite ca de mult lichidate.

Retras în străinătate, din exilul său voluntar, marele scriitor urmărește cu detașare ironică zvârcolirile politice din patria sa. Răscoalele țărănești din 1907 îl scot însă din indiferența afișată. După mărturia fiului său Luca, a fost sdruncinat până în adâncurile sufletești de acest eveniment.

« Una din amintirile puternice, pe cari le păstrez despre părintele meu, e aceea când i-am adus întâiul jurnal nemțesc care amintea revolta țăranilor din 1907. În omul acela, care persiflase veșnic avânturile patriotice, o groaznică suferință a început să clocotească. A stat zile întregi nemișcat, cu capul sprijinit în mâni. Când îi vorbeai se trezea ca din vis și răspundea întrebărilor cu glasul obosit. Pe urmă desnădejdea era înăbușită de revoltă. Striga că bine le face ciocoilor. Voia să plece, să vadă ce se întâmplă în țara lui, și desnădejdea iarăși îl paraliza. Într'o noapte, febril și iritat, a scris broșura « 1907, din primăvară până în toamnă », a trimis la « Die Zeit » din Viena prima parte tradusă de Mite Kremnitz, iar manuscriptul românesc l-a închis într'un sertar ».

Partea a doua a refăcut-o, primind câteva din sugestiile lui Racovski, care « a criticat părți și i-a atacat reacționarismul » (Amintiri despre Caragiale » de Luca Ion Caragiale, în *Ideea europeană*, I, No. 29-30, 4-11 Ianuarie 1920).

Apărută în broșură, în tipografia ziarului « Adevărul », București, 1907, scrierea sa a avut un răsunet neașteptat, trăgându-se în 13.000 exemplare. Conținutul broșurii, taxată ca « defetistă » de d. N. Iorga (« Istoria literaturii românești contemporane », vol. II, p. 170), denotă o îngrijorare patriotică puțin obișnuită. Nicăeri Caragiale nu a atins o asemenea temperatură morală. Făcând critica celor două « așa numite partide istorice » ale țării, pe care le denunță ca pe « două mari facțiuni, având fiecare, nu partizani, ci clientelă », a administrației, « compusă din două mari armate », dintre care « una stă la putere și se hrănește, alta așteaptă

flămânzind în opoziție », a repartiției bunurilor agrare și a tuturor instituțiilor de stat, încheie preconizând modificarea constituției și legiferarea sufragiului universal, pentru ca țara să-și dea o altă așezare. Întâmpinările sale nu pornesc din examinarea rece a rațiunii, ci din adâncă milă pentru sufletele obijduite ale țărănimii. Caragiale cere să se facă justiție socială pentru clasa de bază a țării, care este în suferință. O asemenea revendicare, izvo-rită din simțirea nevoilor obștești, cu consecințe practice realizate abia după război, nu merită, credem, învinuirea de « defetism ». Într-o scrisoare, adresată de Caragiale prietenului său Dr. Alecu Ureche, comunicată de acesta lui Zarifopol, autorul lui « 1907 » aduce câteva însemnate lămuriri, asupra neînțelegerii ascunse dintre el și conservatori:

Ceea ce crez am spus și am să mai spun — asta e numai capitolul prim al unei serii mari — ori la ce pagube m'ași expune. *Intrarea în viața publică mi-a fost până acuma închisă de boerii și de ciocoiî noștri*, pe simpla bănuială instinctivă, că n'aș fi amantul destul de fidel al sacrei noastre Constituțiuni. De ce adică astăzi, la bătrânețe, să nu fiu leal, să nu le dau dreptate oamenilor, arătând pe față de ce sentimente sunt animat față cu actuala organizare de stat? De ce să nu arăt lumii cum am văzut eu împrejurările sociale și politice la care am asistat și ca istoric, nu numai ca simplu comediant. Și deși mamelucărima mă va huidui în unison, poate să am norocul ca în mulțimea lumii cinstite, inteligente și desinteresate, să găsesc câteva aprobări, cari să mă plătească cu prisos de necazurile *îndelungatei mele proscricțiuni*... (27 Octombrie 1907); sublinierile sunt ale noastre).

Fabulele publicate în « Convorbiri critice » de sub conducerea d-lui M. Dragomirescu accentuiază aceeași tendință în favoarea țărănimii și întregesc minunata reacțiune civică a lui Caragiale, cu prilejul răscoalelor.

Insuflețit de ardoarea unei activități politice noi, mai eficace pentru societate decât intermitentele sale acțiuni publice anterioare, Caragiale se înscrie în partidul conservator-democrat al lui Take Ionescu. Scriitorul, cu toată vârsta sa de 56 ani, se simte destul de robust să susțină neplăcerile unei campanii politice, în timpul primăverii și verii anului 1908. Câteva din cuvântările sale ne-au fost conservate după note stenografice, în « Ordinea », ziarul noului partid. Din ele reiese covârșitorul prestigiu personal al

șefului, care era un cuceritor de oameni, dar și convingerea fermă că noul partid corespunde mai bine decât celelalte, intereselor societății întregi. Doctrina conservatoare era combătută de Caragiale ca una « patent anarhică », fiindcă înlăturând dela conducerea treburilor publice energiile noi, ale tuturor categoriilor sociale, le transforma în elemente de dezordine. Caragiale combate cu vigoare votul censitar, prin care clasa conducătoare guvernează oligarhic. Sarcasmul lui se îndreaptă în deosebi contra vechilor conservatori, care au stăpânit țara într'un spirit îngust.

În aceeași vreme se așează un proiect de lege, prin care Caragiale își propunea să reglementeze situația creată evreilor prin articolul 7 din Constituție. Manuscrisul se află în păstrarea d-lui D. Gusti, care l-a comunicat lui Zarifopol, pentru a-i face loc în ediția « Operelor ». Se știe că prin articolul 7, evreii aveau situația de *heimatlos*-i. Nu erau nici cetățeni ai Statului, nici străini. Se puteau încetățeni prin stagiul, sau cu dispensă de stagiul, cu împlinirea anumitor condițiuni. Paragraful *b* al alineatului 2 privea dispensa de stagiul a străinilor (evreii nu erau numiți expres în articolul 7), născuți și crescuți în țară, care nu s'au bucurat vreodată de vre-o protecțiune străină. Aceștia puteau fi încetățeniți de Parlament, în mod individual. Caragiale s'a gândit anume la această categorie de evrei pământeni. Manuscrisul său prevede procedura prin care acești pământeni (nici el nu denumeste pe evrei în mod expres), născuți și crescuți în țară, care nu s'au bucurat niciodată de vre-o protecțiune străină și care n'au suferit vre-o pedeapsă infamantă, să obțină recunoașterea juridică a titlului de pământean. Imprumutând procedura legii electorale, a contestațiilor, autorul proiectului de lege stabilește modalitatea cererii de recunoaștere a titlului de pământean către tribunale, prevăzând dreptul de apel și de recurs, din partea cetățenilor alegători. Proiectul acesta, prin care Caragiale și-a arătat interesul față de categoria cea mai îndreptățită a *heimatlos*-ilor, a rămas fără urmare practică.

Caragiale și-a mai manifestat interesul pentru lucrul public, printr'o patriotică intervenție în luptele politice intestinale dintre Români ardeleni. Un grup de naționaliști, dela ziarul « Tribuna » din Arad, lupta împotriva comitetului partidului național, care a făcut să

apară pentru combaterea celor dintâi ziarul « Românu! », cu sediul în același loc. Vasile Goldiș, directorul « Românu! », a apelat la Caragiale, ca să intervină cu autoritatea sa în ajutorul comitetului partidului național. Conștient că amestecul unui Român din vechiul Regat în lupta fratricidă putea fi interpretat ca un act insolit, Caragiale s'a mulțumit în câteva articole (1911) să facă apel la unire, îndemnând pe tribuniști să renunțe la acțiunea lor. Din sânul acestora, marele scriitor avea legături deosebit de strânse cu d. Octavian Goga, care s'a abținut dela orice răspuns. Printr'un articol de fond redacțional, « Tribuna » a respins intervenția lui Caragiale, socotind tendința ei de dublă moderare, față de comitetul executiv, dar mai ales față de Regatul maghiar, neadmisibilă. Socotindu-și misiunea nereușită, Caragiale a încetat cu amărăciune colaborarea sa la « Românu! ». Aceasta a fost ultima sa acțiune publică. Peste un an, își isprăvea zilele la Berlin, în urma unui acces de cord.

* * *

Am socotit că este necesar să desfășurăm cronologic și evolutiv, o lature mai puțin cunoscută a activității lui Caragiale. Neadunate în volum, manifestările sale publice au păstrat aproape caracterul ineditului, cu excepția broșurii « 1907 ». Datorită acestui fapt, generațiile noi, care nu au fost martore ale activității civice și politice carageliene, nu sunt în măsură să cuprindă îngrijorările patriotice ale lui Caragiale. Om de litere prin esență, temperament apolitic, dacă prin termenul contrar se înțelege chemarea pentru lupta organizată și statornică, precum și intuiția oamenilor și darul de a-i mânui, autorul comediilor și al « Momentelor » nu a rămas străin de problemele cruciale ale timpului său. După ce a oscilat în tinerețe și maturitate între liberalism și conservatism, fără a se fixa, deși se afla retras din țara care nu-i dăduse satisfacțiile cunoscute, a știut, în momentul hotărâtor, la o cotitură istorică a patriei sale, să răspundă datoriei sale. Momentul sufletesc dela 1907, aderența însuflețită din 1908 și intervenția împăciuitoare din 1911 sunt tot atâtea dovezi că I. L. Caragiale nu a fost neaderent la spiritualitatea românească. Faptele sale din urmă ni-l arată în ritm cu prefacerile timpului său, ca unul din cei mai clar văzători

contemporani. Animat de dorința de mai bine, el ar fi pus cu siguranță ultimii ani ai vieții sale în slujba intereselor mari ale națiunii, dacă destinul nu i-ar fi curmat zilele, în plină putere.

ȘERBAN CIOCULESCU

Izvoare: *Gazeta Poporului*, 1895; *Ziua*, 1896; *Sara*, Iași 1896; *Epoca*, 1896-1897; *Moftul român*, 1893 și 1901; *Ordinea*, 1908; *Românul și Tribuna*, Arad 1911; *Manuscrisul* în păstrarea d-lui D. Gusti, privitor la Străinii pământeni.

« UN CREANGĂ » AL MUNTENIEI

Între criticii literari imediat după Maiorescu, d. E. Lovinescu este cel mai însemnat. Ca singurul care în ultimii douăzeci și cinci de ani a pus ordine, fie chiar o anumită ordine, în cea mai haotică perioadă a spiritului nostru literar, alimentând publicistica vremii cu un limbaj critic propriu, exprimându-se într'un stil nou și afirmând în cele din urmă un punct de vedere al său, d-sa rămâne criticul prin excelență al zilei de ieri.

Se înțelege dar, că o prefață a d-lui E. Lovinescu pentru un debutant e un adevărat noroc. Și de acest noroc a avut parte d. Ion Iovescu, autorul romanului țărănesc *Nuntă cu Bucluc*.

Pe cititorul de rând prefețele nu-l prea atrag. Lucrul poate fi observat de oricine. Recomandarea pe care un scriitor cu reputație o face unui începător nu se adresează atât publicului mare, cât literaților. De aceea poate că nu m'aș fi oprit asupra celor câteva pagini prin care d. Lovinescu a introdus pe tânărul scriitor în atenția confracților; preocuparea dintâi a fiecărui cronicar fiind să îndrumeze gustul public, aș fi intrat dintr'odată în analiza cărții, dacă însă ca literat n'aș fi citit mai întâi prefața.

Criticul nostru prezintă pe d. Iovescu, așa cum de multe ori a izbutit să prezinte admirabil oameni și scriitori; adică după procedeul care i-a devenit personal: portret fizic, portret moral, unitate strictă în care modalitatea literară este o altă coordonată necesară. « Subțire, lălâu, oacheș, ca atâția țărani valahi din părțile de baltă, stângaci, puțin vorbăreț, morcănos chiar și cu ceva jalnic în trăsături fumurii », iată cum îi apare d-lui Lovinescu autorul *Nunții cu Bucluc*. În toată prefața e vorba de un bădăran, care, de câte ori se află în cercuri orașenești, se simte stânjenit și calcă în străchini, atrăgând cu înfățișarea, conduita și gândirea lui denumirea de « țărănoi ursuz », « mojic », « nenea Iovescu » etc. . . După sugestiile acestea ale criticului, ni-l închipuim numai decât pe d. Iovescu în suman și opinci, cu ceva grijă de căciula pusă pe o ureche și de nojițele bine înfășurate pe fluerele picioarelor, ca orice țaran dichisit pentru a merge la oraș.

E limpede că nici vorbirea unui astfel de om nu putea fi lustruită, ci, dimpotrivă, una adecvată, adică începând mereu cu « păi » (« — Păi, m'aș duce . . . », « — Păi, dacă dvs. spuneți . . . », « — Păi, să vedeți . . . », « — Păi, de ce să fugă . . . » etc.), până la oboseală (« — Păi, m'a refuzat . . . », « — Păi, în niciun fel . . . »), până la clișeu (« — Păi, doar v'am spus . . . » etc.).

Cât privește literatura acestei fături primare, criticul ne înștiințează că e vorba de un alt Creangă, de « un fenomen al naturii », de « o erupție folklorică » și de tot ceea ce talentul de scriitor al d-lui Lovinescu, atât de inventiv în ordinea verbală, poate formula în legătură cu natura țărănească a scriitorului.

Pe d. Ion Iovescu, l-am cunoscut tocmai în împrejurarea dela care își pornește d. Lovinescu prefața. Criticul îmi citea o nuvelă pornografică a lui Creangă. În timpul lecturii sosește un tânăr prin nimic deosebit de atâția câți văzusem intrând altădată la d. Lovinescu. Mi-a fost prezentat și lectura a continuat. La sfârșit, d. Iovescu, amabil: « E un capitol din *Mite*, de sigur ». Evident, am râs. Dar totul mi s'a părut mai la urmă o glumă de prost gust a tânărului, pe care am încadrat-o pe loc în apucătura insolentă a tinerilor scriitori de a trece drept oameni interesați cu orice preț. Fapt este că d. Iovescu nu făcea parte din aceștia, mă înșelasem; cu vorba sa dovedea, simplu de tot, că sau nu fusese atent la ceea ce se citise, sau că nu cunoștea romanul d-lui Lovinescu, sau în al treilea rând că nu avea nici o cunoștință despre felul general artistic al criticului. Dar atâta tot. O neatenție sau caz de *inocență*. Tânărul însă nu era un țaran așa cum răsare din prefața în discuție, ci student ca toți studenții; înalt, smead, cu o mustăcioară subțire din brici, oarecum cinematografică, vorbind cu reținere, dar obișnuit, nimic din înfățișarea domnului din fața mea nu-mi trezea imaginea de primitiv butucănos pe care i-o face criticul.

Cum se face că d. Lovinescu i-a modificat până într'atât chipul omenesc, sub care l-am văzut amândoi? De vină este procedeul portretistic al criticului, care, urmărind totdeauna, chiar în contra unor anume sensuri de viață, să obțină o viziune perfect unitară, câteodată mortal unitară, din operă și autor, a lăsat și de astădată, mai mult poate decât oricând, să se reverse caracteristica literaturii d-lui Iovescu peste imaginea sa de om. De acest lucru mi-am dat seama, deoarece pe autorul *Nunții cu Bucluc* îl cunosc de când am arătat mai sus.

Dar fie și fără a-l cunoaște, îmi închipui că oricine va citi prefața în chestiune va avea mari temeri despre tendențiozitatea portretului. Căci în fiecare rând prezentarea noului scriitor este convențională și supărător de schematică. « Păi-păi-ăla » convorbitorului, imaginată ca vorbire țărănească specifică, purtarea noului

venit oarecum necuvenită, dacă nu necuviincioasă, față de cerințele lumii de oraș, aspectul fizic atribuit, colțuros și incomod, toate aceste elemente ale portretului literar din prefață sunt astfel întrebuințate încât nimeni nu le poate lua decât ca datele logice sau coordonatele intelectuale ale *tipului* rustic, trăsături care, nefiind conturile nici unei ființe vii în parte, deși sunt ale tuturor de același fel la un loc, puteau fi folosite de d. Lovinescu pentru a compune același portret fără să fi cunoscut pe d. Ion Iovescu.

Dar modul tipic și deci convențional cum vede criticul pe autor mi s'a limpezit și mai mult ca o gravă eroare după citirea romanului țărănesc *Nunta cu Bucluc*. Căci nu numai trăsăturile portretistice sunt alături de realitate, ca pozele acelea de abecedare tipărite neîngrijit, în care culorile desemnelor nu coincid cu marginea, ci înseși judecățile critice depășesc exercițiul literar al d-lui Iovescu. Incât, după cum vom vedea numaidecât, d. E. Lovinescu a și acordat o valoare literară unei compuneri pur și simplu penibile, fiind pus în situația nepotrivită de a aprecia o modalitate de viață care îi este cu totul străină.

În romanul *Nuntă cu Bucluc* descoperim intenția de a pune în lumină obiceiurile țărănești din Muntenia privitoare la o nuntă, sfârșită cu trimiterea miresei după o săptămână la părinți, fiindcă ginerele n'o găsisse cinstită. D. Ion Iovescu cunoaște bine tot folklorul chestiunii, dar este lipsit, fără posibilitate de controversă, de intuiția acestui material folkloric. Totul face impresia de teatru sătesc, compus și jucat de școlarii mai răsăriți ai satului, impresie de scenă cu velințe drept orice decor, pe care dialogul lânzește în replici lungi spuse pe nerăsuflate; pe care «rolul» ocupă primul plan și nu sugerarea vieții; pe care confidentele se fac în gura mare, iar actorii improvizăți stau țepeni când trebuie să se miște, amenință când trebuie să se roage, bufnesc în răs când situația comportă oarecare tragism — atât sunt de neconvinși, sau în cel mai bun caz gura le turuie neutru.

Muntenii d-lui Iovescu vorbesc toate graiurile dialectului daco-român: întrebuințează — este drept — muntenisme în general, cum e firesc, dar ici un moldovenism ca «șoltic», colo un ardelenism ca «mintenaș» le arată lipsa de autenticitate, însemnând în același timp că născocitorul lor este un intelectual cu gustul corupt, adică direcționat voluntar către pitorescul verbal, oricare ar fi, ori de unde ar fi, fără necesitate artistică, ales după sonoritate și de multe ori, prin exces, supărător.

Procedeeul proverbului întrebuințat ca răspuns în convorbirile dintre acești școlari travestiți în țărani ajunge la atâta degenerare, încât te îndoești de originea țărănească a autorului. Iată pe Nae Găman, care e pus de mai multe ori să mitralieze o serie de zicale, unele fără legătură cu altele; impresia este de destupare, de pro-

cedeu literar a cărui lipsă de măsură atinge absurdul: «Nu vezi, sărăcia se ține după mine ca pulberea după câine... La omul sărac, nici boii nu trag... Ce să-i faci, dacă n'ai vaci? Mulge caprili și taci... Cine poate, oase roade... Cine nu, nici carne moale... De unde e firul subțire, de-a-colo se rupe... Oiu fi eu ursit la steagul lui piele goală!.. Când te ia dracul, te ia și din ușa altarului... Așa e! Te duce nevoia, unde nu ți-e voia... Unde-i bine, nu-i de mine. Unde-i rău, hop! și eu... De câștigi, de păgubești, tot negustor te numești... Când dă Dumnezeu, dă. Când nu, îți ia și cenușa din vatră...». Această îngrămădire de proverbe, adevărată congestie folklorică, este numai una din replicile, la o situație, a lui Nae Găman!

Nici comentarea lumii din *Nuntă cu Bucluc*, comentariul autorului, nu este mai firească. D. Iovescu nu posedă structural intuiția țărănească, deși lucrează în material rural. Câteva babe, ca să zărească nu știu ce în depărtare, își «făcură mâinile cozoroc» (streășină, se zice la țară). Găman, acela pe care îl văzurăm înseilând toate proverbele pentru a da un răspuns, e prezentat ca un nesătul în permanență: «foamea nu l-a părăsit niciodată. Stomacul i-a fost o cameră mobilată în care a locuit mereu o astfel de chiriașă». Nu văd de loc pe Creangă, cu care compară d. Lovinescu pe autor, subliniind firea unui moldovean hăzos de al său cu imagini orășănești (chiriașă, cameră mobilată). Nu mai vorbim de apucătura stilistică a d-lui Iovescu de a înlocui comparațiile prin contractiuni «culte»: «scândurile dușumelei... galbene, ceară de fagure», «voce tăioasă, acioae», «vorbe... uscate, pere orzatrice», etc., atc. (cartea e plină de astfel de comparații sincopate).

Puterea portretistică a d-lui Iovescu? Iat-o: «O ușupină de față, borșită și cu sânii căzuți, ce atârnă de vale, damigene; fața boccie și rotundă, chefta; iar buzele, mari și groase, coceni de porumb».

Și pentru ca înzestrarea scriitorului să nu mai fie subiect de discuție, voi transcrie un scurt pasaj descriptiv, din care se va vedea că însăși problema îndemnării literare, necum a talentului, nu se poate pune încă la d. Iovescu. «Se înoptase bine, — începe autorul. Stelele erau învrășulite, fără nici o socoteală pe sus. Luceafărul de seară se agățase de coviltirul înaltului, fără să miște, cal priponit. «Cloșca» își număra puii somnoroși, ce de abia puteau să mai clipească din ochi — obosiseră iute, micuții! «Rărița» răsturna voinicește brazde de întuneric prin cirnoaca văzduhului, azvârlind din când în când spre Cioflic (satul nunții, *n. r.*) stropi de foc, ce se stingeau pe la jumătatea drumului. «Carul Mare» se deduse cu roțile în sus, bețiv uitat într'un șanț, de tovarășii săi cheflii. Cel «mic» ridica prizărit costeliva «polară» în râț, ce-și chiora ochiul, parc'ar fi vrut să mpuște «fedeleșul».

Alte constelații ședeau teancuri, teancuri, ca postavurile în raf-turile unei manufacturi ». Și tot astfel mai departe, din improprietate în improprietate.

Dacă nu era vorba și de o prefață a d-lui E. Lovinescu, care, necunoscând viața de țară în special muntenească și deci neavând un grup de intuiții proprii la care să se refere spre a-și întemeia judecata literară, a putut formula aprecieri fără un conținut concret,— aș fi trecut cu vederea această carte regretabilă în toate felurile. Ce va deveni d. Iovescu în viitor, vom vedea; deocamdată bogăția lexicală, singura sa trăsătură pozitivă, nu-l recomandă unei considerări critice deosebite.

VLADIMIR STREINU

CRONICI ENGLEZE : SPORTUL

Dacă se poate numi cultura franceză o cultură de cenaclu, întemeiată pe bun gust și inteligență, huzurind dincolo de bine și de rău, la adăpostul principiului « artei pentru artă » și, ca atare reprezentând continuarea în linie directă a Atenei celei vechi,— de sigur, cultura engleză, ignorând bunul gust și deliciale inteligenței (acele delicii pe care Montesquieu le socotește în stare să « tămăduiască orice rău pe lume ») și preocupându-se, dimpotrivă, de dezvoltarea armonică și totalitară a individului, la umbra regulilor stricte ale moralei, reprezintă mai de grabă continuarea printre noi a criteriului de civilizație spartan.

În Atena veche, o Atenă veselă, frugală și boemă, dar exultând de spirit și de bogățiile frumosului, sculptorii — de pildă — erau liberi să schingiuiască de moarte modele vii umane, numai și numai ca din contorsiunile mușchilor să poată transmite marmurei, cu cea mai mare credincioșie, realitățile plasticei omenești și să redea astfel nemuririi desăvârșirile din trup.

La aceiași Greci, artiști dar amoral, intelectuali dar libertini, chipul faimoasei preotese a desfrâului, Sapho, era bătut în efigie și slăvit ca al celei dintâi cetățene în stat, numai și numai fiindcă aceasta scrisese câteva cântece draguțe.

Boem, vesel și supraintelectual, Parisul, copilul de suflet al Atenei, găzduște azi cu larghețe chiar rătăcirile și intruziunile, numai și numai fiindcă au — sau ar putea avea — marca bunului gust și a inteligenței.

Spartană, mai filistină poate, dar și mai sănătoasă, Londra dă afară cu sânge rece tot ce încearcă — sub pretextul ideii și frumosului — să-i turbure linia morală și să altereze structura de rasă.

Byron, cu tot geniul lui cuceritor de Europă, a fost expeditiv eliminat din sânul aristocrației ca și al plebei engleze, pentru...

mici neplăceri familiale; pentru abateri mai grave, Oscar Wilde a fost succint trimis la pușcărie, lucru ce nu s'a întâmplat în Franța — să zicem — nici cu Pauvre Lélian, nici mai târziu, cu André Gide...

Ibsen, Brieux, și chiar Bernard Shaw, cu piesa sa *Profesiunea Doamnei Warren*, au fost ostracizați la Londra, într'o vreme când gloria lor începuse să fie nediscuțată în Franța și pe continent. Astăzi, în același Paris, pe străzile căruia, cum spune criticul Curtius, nu faci un pas ca să nu dai de un vers celebru, și unde până și în taverne vezi femei de consumație ridicându-se pe scenă la ora trei noaptea ca să recite din Samain, romanele lesbiene ale d-nei Radcliffe Hall sau cele hiper-sensuale ale lui Lawrence se publică și se lansează cu vervă, în vreme ce la Londra au fost interzise sau expurgate fără milă.

« Civilizația engleză — spune, în *Despre Libertatea Engleză*, Clive Bell, unul din criticii acidulați ai neamului său — este un lucru așa de îngust, că fiecare om de geniu se simte în ea un exilat ».

De filistinism au acuzat neamul lor Englezi și mai importanți, dela Matthew Arnold în *Cultură și Anarhie*, la Meredith în romane ca *Egoistul*, și dela aceștia la Wells și Shaw.

Iar Sombart, pe un plan filosofic, criticând civilizația engleză în faimoasa carte despre *Eroi și Negustori*, refuză să acorde englezului alte atribute de cultură decât două: *sportul și confortul*, care și ele, spune dânsul, sunt nu valori, ci ersatzuri culturale.

Imperturbabil, sigur de el, stăpân pe destinele și mărețiile sale, John Bull însă râde de toate aceste ifose de hiper-criticism și hiper-intelectualism, și știe un singur lucru: așa cum e, cultura sa e o splendidă crescătorie de oameni. Că dacă cultura este șlefuirea pe dinăuntru și pe dinafară a animalului-om, apoi niciodată acest animal-om n'a ieșit mai șlefuit ca din alambicul valorilor de cultură engleză.

Numească Sombart cât o vrea sportul englez: surogat de cultură. El e nu mai puțin o valoare a culturii engleze, a acelei culturi care pune mai mult accent pe *educație* decât pe *instrucție*, pe *tăriile morale* mai mult decât pe *slăbiciunile inteligenței*, și care vede — ca și Roma și Sparta antică — în fizicul frumos și sănătos o formă biruitoare a sufletului.

Privit sub acest unghi, se poate spune că sportul modern este o valoare specifică a civilizației engleze, ca și Parlamentul...

Parlamente au încercat să facă, după modelul englez, toate neamurile. Și știm cu toții ce-a ieșit! Știm mai ales cu toții că parlamentul — chiar în vremile lui de cea mai acută criză — a rămas parlament numai în Anglia. Așa că n'au fost decât foarte justificați Chinezii când, cu câțiva ani înainte de războiul cel mare,

au trimis la Londra o delegație care să se prezinte lui Asquith, șeful de atunci al liberalilor, cu rugămintea « să fie bun să le trimirată și lor la Peking câțiva englezi ca să le facă un parlament ».

La fel se poate spune că și sport se face oriunde, dar nu așa cum se face în Anglia, nu cu aceeași completitudine de înțelegere și serioasă contribuție de valori interioare.

Pe continent sportul e adesea — și din partea jucătorilor, și din partea publicului — mai mult snobism, emfază, prilej de reclamă, goană după vedete. Or, e cea mai nobilă caracteristică a sportului englez aceea că el ignoră *problema vedetei*. Nimeni nu pricepe, de pildă, cum a ajuns Franța — mult mai tânără în sport — să bată Anglia la tennis, furându-i an cu an, prin campioni ca Borotra, Brugnon, Cochet, Lacoste, cupa Davies și bătând-o la ea acasă, pe acele « hard courts » dela Wimbledon. E că, nouă și... oarecum parvenită, Franța sportivă, cu elanul retoric al debutantului, se preocupă să producă numai campioni, vedete.

Angliei puțin îi pasă de așa ceva. Pe ea o interesează sportul, nu vedeta, menținerea lui la rang de instituție socială, răspândirea lui în mase și ridicarea lui ca stil și standard.

După cum — atunci — parlamentele străine au putut da oratori și panglicari ai tribunei mult superiori Angliei, fără ca vre-un parlament de pe lume să atingă nici pe departe standardul parlamentarismului englez, așa și sportul continental a putut da vedete superioare adesea celor engleze, fără ca sportul continental să fi ajuns vreodată la perfecția de stil și clasă a sportului englez.

Și care e acum acest stil, această clasă?

È un stil care cuprinde, la maxim — pe lângă desăvârșirea plastică — toate elementele sufletești ale sportului: curaj și intrepiditate, disciplină și inițiativă, abilitate, camaraderie și dreptate, elan și resemnare, sens magnific al luptei și nu numai decât al victoriei; abnegație, sobrietate, devotament, jertfă; dar mai presus de orice, aceea ce echivalează cu o instituție britanică și care, cu un cuvânt introductibil în alte limbi se numește: *fair play*, lealitate, cavalermism, joc drept și pe față.

Acest *fair-play*, ridicat la rang de etică în Anglia, nu face poate din toți jucătorii ei vedete și campioni, dar scoate cu siguranță din fiecare: un *gentleman*. Aici sportul își dă din nou mâna cu parlamentarismul englez ca să devie o instituție eminentă britanică; aici e de asemenea linia de intersecție a sportului englez cu cultura engleză, cultura engleză nefiind altceva decât o splendidă crescătorie de oameni standard, o școală de gentlemeni.

Și e de asemenea ceea ce a făcut pe Wellington, Ducele de Fier, eroul dela Waterloo, să exclame fraza rămasă faimoasă:

bătălia dela Waterloo nu s'a câștigat din cazărmi, ci de pe peluzele de cricket dela Eton (Colegiul aristocrației engleze).

La fel noi știm că războiul cel mare n'a fost câștigat de englezi din cazărmile armatelor regulate, pe care nici măcar nu le aveau, ci cu gentlemenii ei sportivi, care de mult erau soldați bine instruiți în slujba luptei, pe peluzele engleze de cricket, foot-ball, tennis, golf sau polo.

Acum, trebuie observat că adevăratul sport național englez — așa cum ne dă să înțelegem mai sus și Wellington — nu e foot-ballul, ci cricketul. E sportul favorit al colegiilor engleze, a căror diplomă de absolvire elevii n'o primesc, chiar de au dat cu brio toate examenele, până ce nu au luat parte la numărul reglementar de matchuri de cricket.

De ce însă foot-ballul rămâne totuși sportul dominant în Anglia, târând după sine mai mult ca oricare altul mulțimile și entuziasmele? E tocmai fiindcă dintre toate sporturile, el e cel care își leagă mai mult condiția de acea etică a lui *fair-play* de care am vorbit.

Brutal prin ritm și structură, învălmășit și accidentat, foot-ballul e tocmai sportul care cere cea mai multă intervenție interioară, — stăpânire de sine, camaraderie, lealitate, — *fair-play*. Fără acest *fair-play* el devine o invazie brahială, o busculadă de tibii și bicepsi, o bestialitate în fugă. Dar dați-i ordinea interioară, pieptul deschis să primească vântul adversității, grija accasta de a lupta cu imposibilul din aer, dar nu de a șicana pe adversar, nici a-l da peste cap, și foot-ballul devine un act de bărbăție, un duel oratoric, o vânjoasă conversație de gentlemenii . . .

Pentru aceasta aleargă cu zecile de mii mulțimile engleze ca să urmărească întâlnirile Arsenalului, de pildă, cu Sheffield sau Liverpool.

La întâlnirea de acum o lună dintre Arsenal și Sheffield, pentru finala Cupei Naționale, pe care a câștigat-o echipa Arsenalului, 60.000 de noi vizitatori au venit la Londra din cele mai apropiate și mai depărtate colțuri ale Angliei. Numai linia ferată Londra—Edinburgh a vehiculat 30.000 ! Restaurantele au început să servească micul dejun, care e marele . . . breakfast, dela ora 4 dimineața, și n'a fost autobus sau camionetă neutilizată continuu pentru transportul la stadionul dela Wembley; în vreme ce, tot timpul matchului, acest stadion a suferit un adevărat « atac aerian » din partea caselor de filme care, neajungând la o înțelegere cu organizatorii matchului, s'au năpustit cu aeroplanele ca să « ia », de sus măcar, peripețiile matchului.

Și toată această puzderie de lume s'a târât dela marginile Angliei, s'a înghesuit în trenuri și autobuse, a cheltuit și asudat, s'a sculat de cu noapte și a mâncat la fel, ca să fie prezentă la Wembley și

să aziste timp de 90 de minute la marcarea singurului punct al matchului, când în repriza doua, faimosul Drake, centrul-înaintaş al Arsenalului, a izbutit în sfârşit să trimeată balonul în poarta adversă.

Dar oare pentru acest singur punct ?

Nu, ci pentru priveliştea impunătoare de caracter britanic pe care marile întâlniri sportive le oferă în Anglia. Pentru frumuseţea aceluia fair-play care străluceşte ca un blazon de rasă, pe feţele atât ale învingătorilor cât şi ale învinşilor.

Şi pentru care lucru întâlnirile sportive în Anglia nu sunt simple acte mondene sau zile de ură şi revanşe, ci, ca şi procesiunile şi misterele medievale, mari acte sociale, exerciţii colective de credinţă şi elan, momente sănătoase, momente masculine ale misticei naţionale.

DRAGOŞ PROTOPOPESCU

NOTĂ DESPRE POEZIA D-LUI ARGHEZI

« *Eu veneam de sus, tu veneai de jos* », spune un vers al d-lui Tudor Arghezi.

Versul acesta mi se pare că rezumă un aspect al poeziei sale. Este una din acele deschideri subite care ne introduc în intimitatea unei opere, o fereastră de unde peisajul interior al poeziei se lărgeste mult dincolo de cuprinsul imediat al unui vers.

Eu veneam de sus, tu veneai de jos.

Tu soseai din vieţi, eu veneam din morţi.

Este aci redusă la expresia cea mai simplu antitetică, oscilarea argheziană între întuneric şi lumină, între moarte şi viaţă, între diavol şi înger, între sumbru şi serafic.

Ceea ce derutează şi astăzi încă pe anumiţi cititori care se apropie de opera d-lui Arghezi şi ceea ce constituie ultimele rezistenţe ale acestei opere — ultimele, dar şi cele mai tenace — este poate violenţa contrastelor ei. Intre « psalmi » şi « blesteme » legătura e greu de făcut, cel puţin la prima vedere. Lirismul lor pare la poli opuşi.

Poetul marilor poeme tragice şi poetul micilor cântece de copii se împacă greu într'o singură formulă. Dela delicateţea glumeaţă a « creioanelor », până la accentele de teroare din « Duhovnicească », trecerea nu poate fi urmărită în linie dreaptă.

Undeva, pe harta sensibilităţii argheziene, este un punct de despărţire. Acolo se alege ziua şi noaptea, dar nu prin umbre

ce scad progresiv și nici prin lumini ce se ridică treptat, ci printr'o bruscă rupere de drumuri.

Există un Arghezi intim, dar există și unul retoric. Există un Arghezi miniatural, dar există un altul ciclopic.

Vocea care cântă pentru a o adormi pe Mițura:

Doamne, fă-i bordei în soare,
Intr'un colț de țară veche,
Nu mai 'nalt decât o floare
Și îngust cât o ureche:

nu este vocea cumplită ce sfârșește Psalmul de taină

Ridică-ți din pământ urechea
în ora nopții când te chem,
Ca să auzi, o! neuitată,
neiertătorul meu blestem.

Accentul de umor arghezian contrazice prin ușoara lui grație laturea pe care aș numi-o « damnată » în poezia argheziană. Colori violente, dure, fulgerătoare stau alături de nuanțe ce merg până la transparență.

Dacă sunt în poezia d-lui Arghezi mari furtuni, sunt în ea și refugii calme. Tragicului îi răspunde mereu, parcă din alte zone ale sufletului, un ecou de badinerie și de joc.

Imprecații lirice, încruntări severe, retorisme patetice — tot ce este impetuos în lirica argheziană, tot ce este dramatic își găsește replica într'o poezie de miniaturi, de pastel, de cântec de leagăn. Este odihna sentimentelor de pe culme. Este regiunea de « jos » a poeziei sale.

* * *

Până cunoști în întregul ei opera d-lui Arghezi, dubla d-sale calitate de pamfletar și de poet pare paradoxală. Ce legi de echilibru psihologic, ce legi de compensare intimă fac dintr'un mare liric un mare polemist? Prin ce secret joc al creației, versul său e destinat « când să 'mbie, când să 'njure »?

Intrebarea se pune nu numai pentru poetul nostru, dar pentru orice mare liric. Ea îl privește și pe Eminescu, a cărui înclinare spre satiră cred că n'a mirat îndeajuns pe criticii săi. Dela înălțimea « Luceafărului », prin ce schimbare de regiune lirică versul poate coborî până la « bulgăroii cu ceafa groasă »? Ce straniu drum duce poezia dela melancoliile ei siderale la invectivă?

Intrebarea devine cu atât mai turburătoare, cu cât se verifică mai des. Victor Hugo n'a fost numai cel mai mare poet liric al

Franței din veacul trecut, dar și cel mai furtunos pamfletar al ei. Paul Louis Courier e un sceptic blând, față de acest Victor Hugo, a cărui voce de leu rănit a străbătut secolul și l-a cutremurat așa de rău, încât și astăzi mai sunt ziduri care tremură de ecourile sale încă nestinse.

Literatura ridică puține chestiuni mai dificile și mai ciudate, decât această chestiune a raporturilor dintre lirică și pamflet.

Să nu fie una și cealaltă decât fețele opuse ale aceluiași fenomen, expresia dublă a aceleiași sensibilități, « polul pozitiv » și « polul negativ » al aceleiași tensiuni spirituale? Să nu fie decât regiunea de « sus » și regiunea de « jos » ale aceluiași act creator?

Nu aș vrea să reiau aici în această notă, dedicată doar câtorva reflexii răzlețe, grupate în jurul unui vers ce-mi servește de pretext, nu aș vrea — zic — să reiau aci întrebarea asupra aptitudinii sau inaptitudinii d-lui Arghezi pentru roman. Întrebarea e delicată și mi se pare că e singura la care marele poet devine susceptibil.

Dar dacă d. T. Arghezi nu este în « romanele » sale un creator epic — și hotărît aceasta nu este — e poate tocmai pentru că d-sa nu reține din spectacolul vieții decât aspectele ei extreme: cele de sus și cele de jos. Nu cunoaște situații medii și nici momente sufletești medii. Sensibilitatea sa de scriitor trece ușor dela serafic la abject ¹⁾. Într'un sens sau într'altul, d-sa șarjează totdeauna — și când nu o face spre lauda îngerilor, o face spre bucuria Satanei, și într'un caz și în celălalt, cu o forță verbală care este, când solemnă, când incisivă, după cum adoră sau detestă.

Condiția romancierului adevărat este poate mediocră, în comparație cu libertățile extreme ale unui spirit liric. Cât trebuie să disprețuiască un poet — și cu bună dreptate din punctul său de vedere — exercițiile de observație, notația exactă, examenul minuțios. Toate aceste trepte de cunoaștere, el le suprimă printr'un cuvânt de foc, care merge poate și el spre înțelegerea lucrurilor, dar pe alte drumuri.

Romanul este o literatură de șes — pentru a întrebuița o vorbă, care am impresia că i-ar fi plăcut lui Albert Thibaudet. Poezia și pamfletul, dimpotrivă, sunt genuri de altitudini și de presiuni alternate.

« *Eu veneam de sus, tu veneai de jos* ». De aci vin toate personajele romanelor d-lui Arghezi: de sus sau de jos. Sunt ori figuri de anumită lumină angelică (în « Ochiul Maicii Domnului » mai

---

¹⁾ A și expus-o undeva, și, dacă nu mă înșel, în chiar acești termeni.

cu seamă), ori — în « Cimitirul Buna-Vestire » — măști grotești, surprinse și fixate într'o grimasă vitriolată.

S'ar zice că romancierul Arghezi nu poate vedea decât în aureolă sau în tenebre.

De fapt însă lumina adevărată a romanului este lumina de zi, simplă, egală și sigură. Pe aceasta, d. T. Arghezi nu o cunoaște sau refuză a o cunoaște.

... Dar m'am îndepărtat prea mult de punctul nostru de plecare. Ingăduiți-mi să mă întorc la versul dela care am pornit. Abuzând puțin de termenii lui, l-am putea considera drept una din cheile literaturii d-lui T. Arghezi. Este o întregă artă poetică de descifrat în acest vers.

Dar el mai este revelator și pentru lirica erotică argheziană, pentru drama iubirii din « Cuvinte potrivite ».

« *Eu veneam de sus, tu veneai de jos* » — este un vers care ridică între poet și femeie punți de netrecut, distanțe spirituale ce nu vor fi niciodată străbătute, o singurătate orgolioasă pe care iubirea nu va putea să o suprime. Acest « eu veneam de sus » este un strigăt de orgoliu, chiar dacă e un strigăt de suferință. E încă o dată o dramă de luceafăr. E sentimentul major, viril, mândru că în iubire sunt anumite trepte de coborât. E sentimentul de renunțare și de cădere pe care o conștiință de mascul o păstrează ca pe o rană în iubire — chiar când această iubire i se pare a fi însăși rațiunea lui de a trăi. Nici o femeie, nici o pasiune nu va trece peste acest sumbru și mândru cuvânt: *Eu veneam de sus!*

Sunt în poezia d-lui Arghezi câteva momente care exprimă mai puțin lapidar, și poate cu mai puțină forță — ba chiar cu o notă de humor melancolic, același sentiment de orgoliu:

Te cânt și acum din depărtare
Necunoscut, ascuns și tutelar...

Intreg poemul (« Din drum ») este scris cu această depărtare, ce nu poate ceda femeii decât un zâmbet, dar nimic din secretele sale mari.

... Fără să vreau, fragilă cititoare
A stihurilor mele bărbătești
Să știi, trecând prin timp călare
Nici cine sunt, nici cine ești.

Tot ce e regal într'o psihologie de mascul, tot ce-l evocă pe stăpân — un stăpân care nu-și uită amintirile « de sus » —

este în anumite momente ale poeziei argheziene exprimat cu o mândrie, care abia consimte să coboare până la ironie.

Dar când acest sentiment de regalitate bărbătească nu vrea să suradă, când dimpotrivă vrea să pedepsească, el merge până la jignire:

Femeie scumpă și ispită moale
 Povară-acum, când, vie, te-am pierdut,
 De ce te zămislii atunci din lut
 Și nu-ți lăsaî pământul pentru oale?

Nu știi de unde păstrează poetul sentimentul acesta aspru față de femeie, certitudinea că între el și ea sunt lumi despărțitoare. Ar fi exagerat să spunem că din Biblie? Mi se pare într'adevăr de acolo străbate până în poezia argheziană sentimentul elementar că femeia reprezintă forțele obscure ale vieții, forțele confuze, somnoroase, vegetale, forțele de pământ.

Tu veneai de jos!

De jos, adică din acest lut, care așteaptă să fie « zămislit », care așteaptă să fie străbătut

... De chinul dulce dat de Dumnezeu
 Care a trecut prin mine și te umple.

Simbolul este prea citeț în poemul « Jignire ». El este în altă parte mai puțin direct, dar drama rămâne aceeași — drama bărbatului care, față de femeie, își păstrează nedezlegate întrebările și singurătatea. Iubirea pentru el va fi mereu o călcare de soartă, o abatere dela marile drumuri.

Aplec eternitatea spre tine și rămân.

Numai așa, cu « eternitatea plecată », numai cu această cădere, cu acest destin trădat, va afla iubirea și va găsi femeia.

Ceea ce nu înseamnă că va pierde vreodată conștiința chemării sale, rămasă pentru totdeauna fără răspuns.

Dar spune-mi la crepuscul, încet, sunt fericit?

Iată o întrebare ce plutește dureroasă peste poezia de dragoste a d-lui Arghezi. Ea spune încă o dată drama fără sfârșit a destinelor opuse, ireconciliabile și totuși unul în căutarea celui-lalt până dincolo de viață.

« Eu veneam de sus, tu veneai de jos ».

ROMANUL UNEI ADAPTĂRI¹⁾

Un semn al literaturii de azi, unde romanul deține primatul într'o goană care-i va aduce imense prejudicii, este — fără îndoială — calitatea minoră a temelor. Tipăriturile sunt exagerat de numeroase, concurența crește dela o zi la alta, dar conținutul nu individualizează, nu creează cărți. Pe înălțimi au rămas aceleași condeie pricepute dela început cu rost mare, — care au știut să rostogolească bulgări grei de viață, ori să plămădească adâncuri, unde criticii s'au simțit atât de bine cu funcția lor de scafandri. Marile probleme sociale ori intime au fost declanșate în pasul dintâi — și poate cel mai entuziast — al romanului de după război, cu aparițiile impunătoare ale unui Rebreanu, Cezar Petrescu, Ionel Teodoreanu, Gib I. Mihăescu. Dincolo de aceste pietre de temelie — cu alte câteva excepții — s'au ivit cărțile uniforme, cărțile inspirate una din alta. E o impresie de inutilitate și de efort sec, dacă nu de un fel de manie, prin care fiecare ține să ne pună în curent cu ceva, o poveste intimă a vieții sale — de cele mai multe ori lipsită de semnificație literară. Astăzi, apar multe spovedanii ale multor oameni, dar cu anevoie se deslușește un motiv pe care să-l consacre propriile lui dimensiuni. Fiindcă se uită adesea că opera epică — în speță romanul — nu-și merită numele decât atunci când trage greu la cântar cu materialul de viață, cu lumea, cu povestea ei, toate așezate pe circumferința unui gând mare și îndrăzneț. Asemenea înfăptuiri vin rar, și tocmai de aceea, când se produc, trebuiesc relevate.

Iată, Dragoș Protopopescu, nuvelist și pamfletar gustat deopotrivă de oamenii celor mai rafinate pretenții, ne-a dăruit o carte nouă: *Fortul 13*. E un roman de absolută originalitate, o depășire a epiceii noastre prin compoziție și manieră. Autorul acesta, care — trebuie s'o recunoaștem — are o spaimă de baia comună a scri-sului, s'a izolat dela început printr'o diferență rămasă până în clipa de față numai a sa și, preferând orice risc, a ieșit în vitrină cu niște pagini ce nu semănau a fi scrise în limba noastră. E omul care s'a învoit cu sine să poarte altă îmbrăcăminte, fără să-i pese de logica altora și — lucru curios — capriciul său a cucerit.

Dar pe Dragoș Protopopescu îl vom aduce ca model în fața celor grăbiți, nu numai pentru ce a realizat, dar și pentru sentimentul lui de mare stimă față de o anumită ierarhie în creația literară. Revoluționar prin modul său de a concepe și plăsmui, s'a supus totuși metodei clasice, începând cu nuvela căreia i-a închinat anii mai zvăpăiați, pentru ca, după ce a ajuns arhitect cu deplină siguranță, să treacă la roman. *Iarmarocul Metehnelor*

¹⁾ Dragoș Protopopescu: *Fortul 13*, Editura «Cugetarea».

e primul volum, venit cu talazuri uluitoare acum câțiva ani, când un spirit critic atât de prudent ca cel care a fost *Paul Zarifopol*, se mărturisea în urma lecturii, refăcut ca de o rară și minunată recreație. Pe urmă s'a prezentat cu romanul *Condamnați la castitate*, o închegare de aceeași formă și umor, ca astăzi să ne dea cea mai mare sărbătoare a scrisului său: *Fortul 13*, și o mare bucurie celor care îl pricep cum se cuvine.

Cercetându-și avântul după o regulă atât de necesară, Dragoș Protopopescu s'a realizat cât mai norocos posibil, tocmai prin intuiția cu care a știut să-și aleagă temele, nu numai caracteristice spiritului său, dar și de un relief dominant în rândul altora. În procesul acestei selecții stă, de altfel, condiția pătrunderii și rămânerii unei opere literare. Apoi rigorile estetice sale l-au făcut să-și aleagă întotdeauna ineditul, vrem să înțelegem adică: sfera de viață care să nu fi răsuflat în alte pagini, ori de cine ar fi fost semnate, și nici să poarte cicatricile vreunui altoi. A vrut să fie singur, fără strămoși sau alte rudeni în ale scrisului și a izbutit. *Fortul 13* susține cu tărie această considerație.

E cartea unei închisori, dar nu a unei ispășiri, fiindcă autorul nu e de loc romantic.

Inchisoarea își are urmele ei în toate literaturile, știut fiind că celula a fost rezervată oriunde cu multă bunăvoință oamenilor de condei. În cele mai dese cazuri, cei care s'au inspirat din umezelile ei au scris fie memorii, fie amintiri, fie chiar schițe ușoare de umor pe marginea unor necazuri trecute, dacă n'au căutat să-și refacă procesul.

Dragoș Protopopescu iese din această ordine și ne înfățișează un roman scris la persoana a treia — ceea ce are o deosebită importanță, — un roman în care se împletește organic aspectul de frondă și animație exterioară al unei aventuri, cu subteranele unei miraculoase prefaceri.

S'a spus că *Fortul 13* e un fragment din viața autorului, că eroul nu e altul decât Dragoș Protopopescu. O fi, dar nu sub acest unghi trebuie judecată opera. Ne este indiferent dacă scriitorul a trecut sau nu prin încăperile acestei cărți. De sigur va fi folosit experiența personală, ca oricare altul, se va fi orientat după unele motive reale, trăite sau auzite, dar romanul nu e fresca unor clișee adunate pentru un muzeu, și nici o simplă mărturisire de credință. E ceva mai mult, poate analiza unei vieți în funcție de o mare concepție, căreia autorul i-a servit materialul pe care l-a crezut de cuviință pentru a-și realiza planul. Inspirația, din toate punctele de vedere, a fost cum nu se mai poate mai fericită. Deci la o parte cu Dragoș Protopopescu — erou, el interesând numai ca autor.

Povestea e simplă:

D. Eulampe Sibică, un tânăr modernist de cea mai realizată speță, susținut de o situație care-l face străin de grijile și nevoile vieții, trăiește orientat de busola plăcerilor sale. E un tip reprezentativ al orașului de patimă și orgii, Bucara, unul care-i cunoaște secretele și deliciale, un om care iese din locuința sa odată cu fardul de noapte al capitalei și pleacă să caute bucurii pentru un trup, în a cărui întreținere se vede că-și consumă întreg avântul. Spiritualicește îl preocupă reflecții absurde, ca acelea privitoare la reclamele electrice, ceea ce conturează în deajuns orizontul lui de viață sufletească. La « Moara cu noroc », se întâlnește cu Francette, o actriță de comedie și operetă, ale cărei palme le primește public, fiindcă, în definitiv, tot ea îl va însoți la petrecerile din noaptea aceea. Urmează câteva ceasuri de frenetică rostogolire a unei societăți viciate, în care se încadrează și această pereche de ocazie.

În sfârșit, goana dintr'un local într'altul se încheie cu retragerea acasă la Francette, unde, tocmai când d. Eulampe e gata să înceapă alt capitol de fericire, e luat fără nici o justificare de niște agenți, care i-au căutat urma disperatei, și dus la poliție.

Neprevăzutul acesta iscat mai mult dintr'o confuzie de nume, schimbă acțiunea romanului: lasă pe Francette să-și vadă de rostul ei, iar pe d. Eulampe îl duce la închisoarea Dumbrava, renumita închisoare cu forturi pentru tot felul de răufăcători.

Eroul nu e lămurit. A auzit despre o întâmplare cu mare răsunet, în care e amestecat numai dintr'o eroare, dar situația îl distrează. Se întâlnește aici cu prieteni și cunoscuți și momentul de panică trece aproape nesimțit. D. Eulampe își dă seama că, fără să vrea, a făcut un salt extraordinar, că are de-aface cu istoria.

În închisoare sunt toate speciile de oameni, dar cu deosebire strălucește tipul caracteristic al celor dinamizați de sublimul unui ideal. E generalul Vivi Brancovan... « *In vinele lui curge da, istorie, și este ea care-i face nasul acvilin, barba de împărat și sufletul de copil* ». Omul acesta care scapără de înțelepciune și glumă, e predestinat pentru sănătatea morală a celorlalți. El face din fiecare clipă creștătură de basm în sufletul fiecăruia. Este apoi Onisifor Crai, încarnarea marilor îndrăzneli spirituale, « *un om făcut cu maiul...* », și sunt atâtea și atâtea figuri de bronz, definite în ritmul acelorași bătăi de inimă. Nu lipsesc nici caricaturile de oameni, în care s'a realizat lașitatea și mârșăvenia, aduse aici cu scopuri oculte, și nu lipsesc din cercul acesta de îndârjiți apostoli ai naționalismului, nici tipurile animate de perspectiva intereselor personale pe oriunde i-ar rătăci întâmplările vieții.

Pe scurt, cartea închide în ea, până la urmă, traiul de soboli al acestor întemnițați.

Peste desfășurarea ei, să căutăm însă mișcările d-lui Eulampe Sibirică, fiindcă interesul romanului numai către el se îndreaptă.

Omul acesta, scos din elementul atât de preferat, se vede trecut dintr'un spațiu într'altul fundamental deosebit. E o trecere care seamănă cu moartea, cu o cale de alt început în care intră fără nici o pregătire. Dimpotrivă, d. Eulampe aduce cu sine deprinderi de viață confortabilă, slăbiciuni trupești pe care nicio-dată nu și le-a refuzat. Fatal ar fi să intre în panică și să sfârșească odată cu viața ce i-a fost interzisă. Fiindcă drama lui *fizică*, e cu adevărat înduioșătoare. Iată, cele mai neînsemnate libertăți de până ieri, devin acum probleme extraordinare. Zidurile fortului îl constrâng la renunțări de care e condiționată axa lui vitală. D. Eulampe începe prin a fi eroul propriilor sale înfrângeri. Dela paturile cu mătăsuri și broderii, e silit să suporte dormitul pe scânduri, să respire aerul viciat de numeroșii conlocuitori, să asculte noaptea sforăiturile care-i sfredelesc creerii..., închipuiți-vă: « *a auzit (și el) sforăind un om, dar nicio-dată n'a auzit sforăind omenirea!..* » sub al cărei înfricoșat urlet « *uriaeșe, grea de piatră și ciment, încăperea pare că se ridică dintr'o parte* »; e silit să consume hrana de pușcărie, ori să întreprindă expediții fantastice, spre a găsi un loc mai decent pentru ceva mai intim...

Trăiește în sfera aceasta de inferiorizare, cu grija absurdă a elementarelor necesități care, prin teroarea lor, caută neîncetat să-l animalizeze. În felul acesta, se destramă fibră cu fibră, el, cel de mai înainte, dar nu se sinucide, deși logica unui asemenea gest n'ar lipsi.

D. Eulampe nu e sentimental, dar aici, ca în ceasul de duioșie al sfârșitului, i se trezesc toate amintirile plăcute. Ceaiul din cazanul închisorii îi evocă diminețile copilăriei, și așa trece dintr'una ntr'alta, cu pretextul cafelei, ca într'un zbor miraculos, toată goana fericirii lui lăsate la ușa fortului. Evocările acestea îl împovărează mai mult, alăturând chinului fizic grele încercări și tânjiri, pe care totuși nu le împărtășește camarazilor. Dar asemenea lui, sunt și ceilalți intelectuali. Toți sufăr de lipsa confortului și pătinesc. E o diferență remarcabilă între metehnele cărora ei le-au rămas credincioși și între vioiciunea și sentimentul de mulțumire al « *cerbilor* », adevărați ostași ridicați din tranșeele mișcării. Intelectualii au raza lor, din care cu toate silințele nu pot evada spre sfera de sănătate a celorlalți.

D. Eulampe, cu toată aparența sa calmă — mai de grabă cinică — are o impresie de infern. Iată cum o concentrează într'o viziune de apocalips, după momentul celei mai crunte înjosiri: « *Și grea, bolnavă și lăuză, ca o bivoliță pe oală, noaptea se lasă peste hârdău și pușcărie* ».

Astfel încorsetat, eroul va căuta să iasă de sub închizători, prin singura ușa posibilă, aceea a sufletului său. Va rătăci în noapte pe cărări încurcate spre Bucara și mai departe, prin locuri de mult date uitării. O întreagă lume nemai gândită, iscată din reminiscențe și sferturi de amintiri, își va da întâlnire aici, cu eroul încarcerat. Vor veni și imaginile cele mai scumpe, ca la căpătâiul celui care pleacă spre vămile văzduhului. Undeva, în depărtări, se încheagă din vis și coșmar, portretul îndurerat al mamei...

Dar lumea aceasta e « *poveste de necrezut* », o închipuire stărnită de febra închipuirii, fiindcă aievea nu se mai vede. D. Eulampe visează, sau poate mai mult, se uită pe sine și întră într'un con de penumbră, care desfigurează ori încurcă ordinea lucrurilor. Se rostogolește pe povârnișul absurdului și ridică în taina minții lui, din disproporții și umbre, din cioburi și moluz, o lume care-i trebuie ca să iasă de-aici.

A, își va clădi, dacă vreți, un întreg univers; stelele le are la îndemână prin gratiile ferestrei și lucrul nu e cu neputință..., numai că, dincoace de aceste arătări, mai aproape deci, apare silueta soldatului de gardă, semnul tuturor interzicerilor. Și sentinela aceasta se multiplică în mii și sute de mii, într'o armată imensă în fața căreia el va trebui să cadă gol și fără răsunet, ori să se retragă la locul său din cușca, unde-l așteaptă scândura, ca să-și culce pe ea oasele care-l dor.

E refularea dorului de libertate, drama încorsetării și înfrângerea omului.

Astfel, sunt două mari chinuri care fac osânda d-lui Eulampe, unul fizic și altul de criză interioară.

Rezistența ar fi mai mult decât anevoioasă, dacă pe nesimțite și în mijlocul acestei uimiri, nu i s'ar deschide un drum nebănuț. Am spus că mediul în care se află aici, este al unor oameni de luptă și eroism, deprinși cu închisoarea și martirajul în urmărirea visului lor. Ei trăiesc sărbătorește această strângere la un loc, iar închisoarea îi călește. D. Eulampe vede toată practica unei pedagogii întăritoare. Ii aude cântând, înfiorări de zările ce li se deschid în inimi și i se pare că muzica lor întrece toate simfoniile care-l vrăjiseră altădată. Ii vede rugându-se în frunte cu duhovnicul lor, părintele Joia — « *figură ce s'ar lăsa bucuros sucită după un gât de cruce, de mâna chinută a lui El Greco* », și cum aude prima oară rugăciunea lor într'aripată, simte cum se sparge catranul de sub bolta fortului, cum se aprind lumini de argint și răzbat chemări de biruință. E o atmosferă de mari predestinări, de religie și mit, în care, pe calea nevăzutului, apare din încordări și elanuri figura fascinantă a conducătorului, ba nu, a Arhanghelului, cel care îi învăpăiază. Tinerii aceștia își fac din moarte și suferință blazonul cel mai de preț și-și măsoară dreptul

la existență după tăria cu care pot să scapere și să se dăruiască pentru gândul de aur al celui ales. Ei trăiesc în legendă, iar închisoarea devine altar, sub privirile d-lui Eulampe, care, din ce în ce, îi înțelege tot mai mult.

Asemenea momente renăscătoare alternează cu celelalte, le birue, și astfel eroul se lasă convertit de fiorul camarazilor ce urcă în slăvi.

Din motive estetice — mărturisește el — fiindcă viața în această desfășurare capătă aspect de sublim, aderă la patosul din juru-i și se ridică deasupra mizeriei. Undeva, în conștiința d-lui Eulampe, se săvârșește lent și sub controlul celor mai severe rațiuni, adaptarea sa la eroism. Ceva îl subminează pe dinăuntru, arde egoismul și erorile și-l trece prin flacăra purificatoare.

E o minune care se produce nesilit, ca și imprimăvărarea, sub a cărei zodie dispar miasmele și înflorește viața nouă de clocot și ambrozic.

Astfel străfulgerat, d. Eulampe dă rămă în el ceea ce era inutil și alături de farmecul acestui înțeles.

Ar fi o greșală să se creadă însă că omul acesta îmbracă de-acum orgoliul acestei prefaceri și că devine patetic. Dragoș Protopopescu l-a definit în paginile dela urmă, pe linia de ascensiune a singurei frumuseți posibile. Eroul n'a făcut nici o faptă grozavă și nici nu vrea să se vorbească despre el ca despre alții, care sunt adevărate modele de energie și spirit. El privește eroicul cu timiditate și decență. Până aci, tot ce întâlnește în cale, nu găsisese în sufletul său decât ironie și negație. Persiflare și înneccare în ridicol orice apariție și încercare, oricât de sus s'ar fi voit pe decorul fastuos al Bucureii, de data asta se întâlnește însă cu piscuri amețitoare, cu eroismul legendar al unor brațe de fier, cu un fel de întruchipare a desăvârșirii, întâlnită altădată numai în poeme, de aceea ochii lui, pentru prima oară în viață, se pleacă și se închină. Dar acolo nu caută să ajungă. Ceea ce s'a petrecut cu el — transformarea de care vorbeam — e într'adevăr, extraordinar de mult, totuși nu poate aspira decât la o definitivă «*împăcare cu neamul*». Acesta e sensul adaptării lui și e neînchipuit de mare, raportat la d. Eulampe din partea întâia a romanului. El rămăsese în afară de linia neamului; se dăruise prezentului său ca unei singure și eterne chemări și nu mai avusese contact cu istoria. Inchisoarea restabilește acest contact, îl întoarce marelui tot și-l recrează prin legea sângelui, de unde justificarea mărturisirii cu care începe romanul: «*Domnul Eulampe Sibică s'a născut în al treizeci și doilea an al vieții sale*».

De-acum eroul acesta are și el ochiul cu care poate să vadă, prin oglinda geamului, pe acel Arhanghel al dreptății, căci i s'a îngăduit minutul marilor comunicări.

Sintetizând, am spune că romanul lui Dragoș Protopopescu, — lipsit de clasică intrigă sau conflict atât de necesare scrierilor cursive și banale, — ne dă revoluția intimă a unui spirit ermetic, care trece dintr'un climat dulce printr'altul de severitate și mizerie, dar și de explozii și puternice căutări, ca să ajungă la cel mai înalt sentiment de mulțumire: o simplă întâlnire cu neamul său.

Cu chipul acesta, *Fortul 13* e mai mult decât o carte, e un laborator de purificare. Și eroul acesta atât de bizar, nu e numai d. Eulampe Sibică, ci toată societatea actuală, pe care autorul o trece prin vâltori, s'o curețe de păcate și s'o modeleze pentru alt început.

Când merge spre închisoarea Dumbrava, eroul revede ca pentru un final, portretul de putreziciune și desfrâu al Bucurei, rămânând înapoia lui, dar parcă tot în pragul marilor transformări. E primul dezgust anticipat în zborul său către acel purgatoriu, prima lepădare sau ieșire din sine, dacă nu trădarea unei lumi căreia îi trebuie o zidire nouă. De aceea spuneam la început că Dragoș Protopopescu a înnoit romanul zilei de azi printr'o temă pe cât de originală, pe atât de încadrată în planul operelor de conținut superior.

E o satiră? Poate. Pentru noi e opera de reflecții și minunate descoperiri a unui spirit care a răscolit cu ochiul celor mai cinice uitături. De-aici și tonul ironic — specific de altfel autorului — care seamănă mai ales cu plesnitura unui bici de mătăasă. Cartea nu e scrisă cu respirația grea de palpitări (în cuprinsul ei nu moare și nu se îmbolnăvește nimeni), ci într'un accelerat ritm de vioiciune și umor ca flacăra albastră cu care se taie oțelul. E, de sigur, oglindirea fidelă a unui temperament de artist, pentru care inima nu e întregul temei al creației, de unde rezultă și fraza lui atât de caracteristică, graiul și imaginile. Ceea ce a făcut Ionel Teodoreanu pentru proza lirică, a făcut Dragoș Protopopescu pentru proza de umor și inteligență.

Când i-a judecat *Iarmarohul Metehnelor*, regretatul *Paul Zarifopol* a spus că are talentul graiului într'o măsură care răzună toată neputința altora. Criticul pentru care *arta* era « o stare supremă de atenție », a găsit în felul de a se exprima al lui Dragoș Protopopescu: « când algebră, când muzică, când evocare de viziuni sau alte diferențieri ale pipăitului original, ale cărui înfiorări vibrează ascuns în toate simțurile », — și s'a simțit reconfortat.

Dragoș Protopopescu are o estetică a sa pentru toaleta cuvântului. Îl curăță de urmele altor întrebunțări, trecându-l prin soluții concentrate și-i dă o ținută care-l individualizează. Sub pana lui, cuvântul nu mai e vehicul, ci încă un scop. Incorporat în proză, are rezonanță proprie, ca în poeziile lui Arghezi. Fraza

lui nu e plană, și are mai multe vârfuri care, fie că înțepă, fie că numai strălucesc, îți țin atenția captivă tot timpul numai în regatul lor. In ceea ce privește imaginile, ele sunt uluitoare. Iată câteva . . . « tinerii pe care îi știa curați ca mazărea 'n păstăie . . . » (revedeți și scena cu arestarea lui Onisifor Crai, — dialogul de-acolo . . .); . . . « forul acceptă mulțimile cu o condiție: ca aceste mulțimi să fie încadrate în statui »; . . . « prejudecata fiind o femeie care nu-și ia amant, dar trăiește cu frate-său »; . . . « bucățile de zahăr împachetate ca niște secrete de Stat . . . ». Ascultați acum o impresie despre Onisifor Crai, prins într'un moment de tăcere și clocot:

— « Da' cine-i acest Vezuviu în ajunul erupției dela 79? Dacă mai stăm pe lângă el și nu ne cărăbănim, mon cher, parol că peste o sută de ani se vor uita la noi vizitatorii, ca la baso-reliefulurile dela Pompei ». Sau: « Numai cei cinci (intelectualii) își potrivesc gâtul, ceafa, umerii, pe rogojini și pernele de paie — un fel de adaptare la ghiolotină . . . », etc., etc.

Fiecare rând al cărții scapără de extraordinare ingeniozități. E graiul firesc al autorului, modul lui de a se tâlmăci în licăririle unei geniale spontaneități. Nimic silit, nimic căutat. Cuvinte de cel mai variat colorit și înțeles se adună pe muchia unei idei și-i deșartă tot conținutul sub ochii noștri. E una din calitățile acestui mare stilist, căruia nu-i rămâne nimic neexprimat. Umorel lui se realizează nu numai prin valoarea figurii sau a verbului, dar și prin poantele năstrușnice în care explodează. Cercetați anecdotele generalului Vivi Brancovan, « venit pe lume romantic și medieval, călare pe bravură și legendă, una desăvârșind-o în cealaltă și pe amândouă ascuțindu-le cu vârf de sabie sau de spirit — în fabulă și anecdotă ». E posibilă o caracterizare mai literară, mai de relief și de mai mult dinamism? Iată cu ce evocări de adâncimi și de spații se înfățișează figura unui om.

În genere, portretele din cartea lui Dragoș Protopopescu sunt tumultoase, străbătute de seva aromelor primitive și desprinse din istorie. Fiecare prin ceea ce are aparte, prin trăsăturile de daltă sau de condeji, răspunde unui motiv de încadrare la tema propusă.

Sub acest aspect fermentează formele de viață închise în *Fortul 13* și se înfățișează aluatul elanurilor izbăvitoare. De sigur, romanul nu se va opri aici. El făgăduiește o perspectivă mai înaintată — și suntem încredințați că va veni și aceea — perspectivă prin care se va defini d. Eulampe în ipostaza cea mai de sus. Cu el, Dragoș Protopopescu introduce un nou erou în literatura noastră, răscolit de altă chemare, aceea a adaptării la eroism.

ACTUALITĂȚI CULTURALE EUROPENE

THANATOS

Un medic român, d. Ion Biberi, s'a așezat — cu toată acea onestitate de jucător, caracteristică adevăratului intelectual — în fața problemei morții, și a spus: « et maintenant, à nous deux ! ». Cartea pe care a scris-o se numește « Thanatos », și reclamă, după părerea noastră, o mențiune în această cronică a evenimentelor culturale « europene ».

Căci lucrarea d-lui I. Biberi nu poate fi raportată la evenimentele culturale românești. Dacă, de pildă, vorbim de volumul « Spiritul critic » al lui G. Ibrăileanu, nu-l putem pune în rubrica actualităților europene, ci în aceea a celor românești. Ibrăileanu, alături de alții, s'a străduit să limpezească niște probleme ideologice care se pun numai (sau în tot cazul mai ales) în România. Pe când problema pusă de d. I. Biberi nu a fost niciodată discutată în România. E drept că există câteva eseuri ale profesorului G. Marinescu despre moarte. Dar sunt cu totul altceva. Neurologul român se ocupă numai de un aspect al morții, de procesul necrobiologic. Pe când d. I. Biberi abordează o chestiune mult mai nouă: moartea ca fapt psiho-fiziologic, studiată nu numai după simptome exterioare, ci ca « trăire directă ». Și acest fel de a privi problema nu are precedent în România. Ba chiar nici aiurea nu se poate propriu zis vorbi de așa ceva. Afară de un eseu al lui Simmel (« Metafizica morții ») și câteva observații în treacăt făcute de Janet în cursul său despre memorie, unde vorbește de posibilitățile de a studia obiectiv « propria noastră moarte » și unde ne afirmă că există o « conductă a morții » — în afară, zic, de aceste vagi întrezăriri ale unei posibilități viitoare a studierii morții ca proces psihic — nu mai există nici o altă încercare. Avem sau lucrări de simple « științei naturale » sau de pură literatură, cu confidențe și metafore.

Aceasta dă bine seama de importanța tentativei făcute de d. I. Biberi. Mentalitatea riguros obiectivă a fiziologului, îmbinată cu ceva din mentalitatea filosofului și poetului care cugetă direct asupra morții. Și anume, s'a luat dela aceștia doi din urmă metoda (care e fantezistă), ci încrederea în problemă, « la foi », convingerea că o asemenea problemă a « trăirii morții » există, în ciuda disprețului pentru ea a savanților de până acum.

E drept că, pe prima pagină a oricărui studiu psihologic asupra morții, se poate scrie:

« Cum nimeni nu s'a întors, după moarte, să ne spună ce s'a întâmplat, problema pare insolubilă: nu se rezolvă o necunoscută plecând dela necunoscut ».

Dar poate exista vre-un « truc » metodologic capabil să ne facă să « plecăm dela cunoscut ». D. I. Biberi tocmai a găsit unul. Nu

zicem că e singurul cu putință, nici că e cel mai bun — și nici chiar că e bun pur și simplu. Zicem doar că d. I. Biberi a găsit un asemenea subterfugiu de procedură. Iată:

În gama de stări sufletești care compun bogata psihologie a unui om există una deosebit de prielnică «intuiției morții». Este spaima. Spaima, cu corolarul ei: diformarea timpului psihic. Spaima, spune d. I. Biberi, e sentimentul vieții «de adâncime». Ea e momentul când «vitalul se articulează cu letalul». Și spaima are tocmai avantajul de a fi *un fapt*, fapt de experiență introspectivă cât și de observație pe dinafară. Să plecăm dela acest fenomen fundamental. El ne furnizează acel minimum de început cunoscut fără de care nici o problemă nu poate să existe.

Este interesant acest demaraj. Și interesante de asemeni și «eliminările». La capitolul purtând acest titlu, autorul ne propune să lăsăm deoparte, ca netrebuitoare sau chiar stricătoare, atât cercetările metapsihice, cât și ceea ce d-sa numește foarte frumos «iconografia morții» — toate acele exprimări artistico-filosofico-literare ale spaimii, provenite dintr'o nevoie oarecum freudiană de liniștire față de nefericire.

Așa dar «eclerajul» particular, întrebuițat de autor este proiectarea tuturor farurilor și reflectoarelor asupra faptului spaimii.

Ceea ce reproșăm d-lui I. Biberi este de a fi exagerat semnificația excepțională a spaimii. D-sa pare aproape hipnotizat de subiect. E drept că uneori recunoaște că «deși rezervată numai marilor nervoși, spaima preexistă în germen în orice structură sufletească». Ceea ce ne-ar face să credem că mărturisește imanența spaimii în orice act psihic. Dar nu e tocmai acesta gândul său, căci citim, mai departe: «ceea ce la omul normal e ațipit și virtual, se degajă la desechilbrați». Și tocmai avem impresia că expresia «virtual» este improprie. Mecanismul spaimii se declanșează în toate actele mai importante, dela percepție în sus. Atâta numai că acest mecanism este mai mult sau mai puțin repede blocat. Dar nu e virtual. Se «actualizează» totdeauna, numai că frâna i se pune mai iute, după cum această blocare a frânelor nu-i absentă nici în cel mai dramatic acces de spaimă. Autorul recunoaște el însuși că spaima încetează brusc, ca un fel de robinet pe care l-ar închide un destin cu intenții impenetrabile. Încă o dată, spaima e immanentă celor mai umile și modeste conduite. Între spaima acces delirant și spaima «ancilla intellectus» e o simplă deosebire de mai mult și mai puțin, nu una de virtual și actual. Un filosof rus spunea «toute connaissance commence avec le désespoir». Sub exagerarea stilistică se ascunde un adevăr obiectiv de psihologie. Nu numai «deus fecit timor», ci orice început de viață sufletească mai evoluată.

D. I. Biberi pune spaima pe un pedestal. În fond, ea nu merită « ni cet excès d'honneur, ni cette indignité ». Indignitate, pentru că rolul ei e în realitate mult mai mare. Ea este un ruaj biologic general, prezidând la toate actele vieții, nu la unul singur, pe nedrept izolat de celelalte. Așa că d. I. Biberi are dreptate să studieze acest ruaj în împrejurări exagerate și de observație optimă. Are dreptate să se slujească de metoda patologică despre care s'a spus că e ca o lupă măritoare a normalului. Decât avem impresia că d-sa nu se mărginește numai la asta. Nu pentru a infera dela patologic la normal întrebuițează cazul spaimii, ci pentru a-l hipostazia pe acesta din urmă, singurul, crede d. I. Biberi, în stare să ne apropie de intuiția morții.

Ca dovadă că autorul se lasă oarecum sedus de subiect, acordând faptului spaimii o eminentă excesivă, o găsim în câteva mici nebăgări de seamă scăpate ici și colo în decursul lucrării.

« Momentul de spaimă... prăbușește insul într'o desnădejde fără scăpare. Până la resimțirea spaimii, individul nu cunoștea decât *primejdii exterioare și evitabile*. Spaima îi relevează însă detractarea interioară *iremediabilă* ». Am subliniat toate aceste cuvinte, căci ele toate exprimă un neadevăr. Nu este adevărat că spaima e fără scăpare și iremediabilă. Numai moartea, moartea mortului, nu a muribundului ulterior rescapat,— este iremediabilă. Spaima e un intermed tragic, dar cu desnodământ, totuși, quasi-fericit. Și asta oarecum prin definiție. Singură moartea e fără ieșire. Acel intoxicat tipic pe care d. I. Biberi îl descrie așa de bine, a revenit și el la sănătate și normal. De altfel, toate acestea nu sunt din partea d-lui I. Biberi erori, ci simple scăpări din vedere, datorite acelei importanțe exagerate acordată faptului spaimii.

În altă parte d-sa ne propune să distingem bine spaima și frica. Una e paralizantă, cealaltă activantă. Aceasta din urmă duce la reacții biologice utile, pe când stupoarea corporală a celei dintâi este abiologică. Nici asta nu-i tocmai adevărat. Acea stupeare paralizată a fost selectată darwinian pentru că era utilă. A te imobiliza, a « face pe mortul » este un vechi truc de biologie. Afară de asta nu-i corect să distingi două emoții, după expresia lor fiziologică în hyper sau hypo. Toate emoțiile se exprimă fie prin inhibiție, fie prin agitație. Există mâni furibunde și altele împietrite. De ce numai frica aceea care-ți « taie picioarele » și nu și cea « care-ți dă aripi » să merite numele special de « spaimă » ?.

În fond, explicația metodei d-lui I. Biberi ține de faptul că e medic și nu « crede » în deajuns în psihologie pentru a-i încredința în întregime problema. Psihologiei, psihologiei în totalitatea ei, deci mai cu seamă celei normale. Am observat această « neatentie » față de psihologie în ușurința cu care autorul întrebuițează (și

foarte des) o formulă de asemeni incorectă. Spaima, spune el, «suspendă timpul psihologic». În realitate se întâmplă exact contrariul; spaima *dilată* acest timp psihologic. Căci ceea ce definește d-sa timp psihologic e altceva. Timpul pe care ni-l dau ritmurile coenesteziei noastre este *tot timp fizic*, exact ca și acel ce ne provine «periferic» (cum spune d. I. B.) dela universul exterior și dela mediul social. Sunt două aspecte combinate ale timpului fizic, care se combină, la rândul lor, cu un al treilea, cu durata intimă, cea curgere pur temporală, pe care a descris-o Bergson și care acum este o dată fundamentală a științei psihologice. Acesta e «timpul psihic». Și pe acesta spaima îl dilată, nu-l contractă; îl accelerează, nu-l suspendă.

Că d. I. Biberi vrea să «plece dela patologic» — este o foarte legitimă metodă. Dar această plecare dela anormal trebuie să ducă la normal. Așa s'a procedat totdeauna în psihologie. Incât d. I. Biberi exagerează iarăși când declară: «gândirea logică și reflecția lucidă nu au aderență la principiul morții... Reflecția este condiționată de temporalitate și de stringențe care nu sunt aderente realității morții». Metoda d-sale: «plecarea dela patologic» este în sine legitimă, cu condiția însă de a duce cercetările în fluviul cel mare al psihologiei normale.

Și lucrul e, sunt sigur, posibil. D. I. Biberi ne dă el însuși impresia că crede așa. «Spaima — spune el — nu izolează moartea pentru a o considera în sine, nu o desprinde din lume, nu o înfățișează obiectiv, ci o *dezvăluie* global, în imediatul și esența ei.

Înlocuiți cuvântul «spaimă» cu acel de «mecanismul spaimii», immanent tuturor conduitelor mai evolute, și veți fi reîntegrat moartea în psihologia normală. Căci moartea e «coextensivă vieții», cum zice Simmel și cum pare a crede, în multe pasaje din cartea sa, însuși d. I. Biberi.

Dar toate aceste reproșuri pe care i le facem sunt neînsemnate față de meritul lucrării. Este prima tentativă de a instala, ferm, această problemă în psihologie. Asta nu înseamnă a o despărți de fiziologie. Cel puțin azi acest lucru nu se mai poate face; căci psihologia contemporană privește viața — viața în genere — ca fiind compusă din acte, comportamente, care sunt deopotrivă psihice și organice. Că partea sufletească e de natură total deosebită (nespațială, inuzabilă, etc.), aceasta e altă chestiune, care a făcut să se renunțe la vechea problemă a raportului psihologic. Fapt este însă că nu există nici o manifestare a vieții din care psihismul să lipsească. Psihologii au știut a se face fiziologi. Fiziologii însă, mai vanitoși, pun oarecare zăbavă. Am avut prilejul, într-o cronică trecută, să analizez o asemenea zăbavă, cazul fiziologului Carrel și al naivităților sale psihologice, spuse din dispreț și ignorare pentru «știința sufletului». De sigur, nu se poate spune același lucru despre cestă-

lalt doctor, d.I. Biberi. D-sa « crede » în psihologie, și o cunoaște altfel de bine decât colegul d-sale francez. Totuși tot nu crede în deajuns. Avem impresia că « Thanatos » trebuie plasat nu pe culmile unei stări sufletești excepționale, ci pe șesul întins al psihologiei de toate zilele. Rămân de găsit procedeele metodologice pentru aceasta. Și se vor găsi, așa cum d. I. Biberi l-a găsit pe al d-sale. Și, de altmintrelea, s'ar putea oare să nu găsim, odată ce ne hotărîm puternic să căutăm? « Nimic — spune Bergson — din ce atinge soarta omului nu se poate deroba « de parti-pris » cunoștinței omului. Și uneori detaliul pe care îl căutam, cine știe unde se găsește aci, lângă noi aproape, așteptând doar osteneala noastră să-l ridicăm. Auguste Comte spunea odată că necunoscută ne va fi de-a-pururea constituția astrelor. Câțiva ani mai târziu, se inventă analiza spectrală, și de atunci încolo știm, ca și când am fi fost acolo, din ce sunt stelele făcute ».

D. I. SUCHIANU

PENTRU EVENTUALUL BILANȚ AL UNUI DECENIU

POESIA LUI PERPESSICIUS

Nu credem că printre poeții ultimului deceniu, mai există unul care să-și fi exprimat, mai categoric, dragostea pentru poezia confrăților săi de toate vârstele, ca d. Perpessicius. Toată evoluția poeziei din acest răstimp a trecut prin pana și prin sensibilitatea acestui bun și modest camarad de vis și slovă, *Mențiunile* d-sale *critice* sunt mărturii valabile.

Fără pretenția de a ierarhiza valori, d. Perpessicius a imprimat mișcării poetice dela noi un puls viu și optimist, în ciuda curențelor de avant-gardă, în fond opuse existenței, la noi, a unei poezii. D. Perpessicius ne-a dovedit însă, în *Mențiunile* d-sale, că suntem totuși într'o perioadă lirică destul de înaintată chiar la cei tineri, și că, pentru a constata acest lucru, trebuie numai puțină bunăvoință. Activitatea d-sale, întru afirmarea tezaurului liricei noastre tinere îl situează pe un plan care impune admirație și respect.

*

O trăire simțită a momentului liric, sub banalul și originalul neprevăzutului oferit de viață, iată impresia pe care o lasă lectorului poezia d-lui Perpessicius. De aceea versurile adoptate ca « motto » din Alain Chartier, pe pagina care deschide volumul

Itinerar sentimental Edit. «Cultura Națională» — par a-l identifica sieși, fără alte rezerve:

« En moy n'est entendement ne sens
« D'crire, fors ainsi comme je sens »

Și, într'adevăr, d. Perpesicius n'a scris niciodată *altminteri de cum a simțit*. Ne-o dovedesc cele două volume de poezii: *Scut și targă* — Edit. «Casei Școalelor» și «*Itinerar sentimental*».

Scut și targă, în care poetul cântă realitatea bolnavă a tranșeelor, definește în lirica noastră postbelică, nu numai un poet de autentice resurse emotive, dar și o seamă de considerente estetice, condiționate de o aprofundare a mediului exploatat, un mediu ce își tremură nostalgia în colorile ftizice, ale toamnei, sub ploaia șrapnelor. Aceeași notă de tristețe deprimantă, sub muzica uci-gătoare a morții o găsim și la d. Camil Petrescū, în volumul *Versuri*, volum în care poetul ne înfățișează, ca și d. Perpesicius, poezia războiului. Iată de pildă un decupaj din poezia *Pe Calfa-Dere, toamna*, din volumul *Scut și targă* al d-lui Perpesicius, un decupaj care ne acimatizează unui peisaj de reținite și complexe ecouri:

De-aici se desfășoară priveliștea comodă:
Micuțe culmi, pe vale, umbresc ca trase storuri
Și florile solare, cu blonde semaforuri
Și cânepa ce-și nalță bizara ei pagodă.

În altă parte, nota descriptivă definește nu numai decorul, ci și tragismul dinamic al acestuia:

Maidanul nins pe-alocuri e ros de ciori în stoluri
Ce se ridică 'n aer și după largi ocoluri
Se lasă ca lăcusta, pe goalele hambare.
Zăpada văruește obloanele pe care
Era mai verde mușchiul decât mătasea braștei;
Din naltele corăbii n'a mai rămas nici moaște
Pe Dunărea 'nsolzită de sloiuri mari de ghiață.
Pustiu debarcaderul s'a mistuit în ceață
Și 'n hohote de crivăț gemând prin ramuri mute
Plâng sălcile bălții coroanele pierdute.

Scut și Targă: Mater Dolorosa —

Tot din aceeași bucată cităm pentru eleganța pastelului, de o tristețe pe cât de suavă pe atât de evocativă, următorul pasaj:

Din ceruri neaua cade din ce în ce mai densă
Pe ulițe, pe case, pe brazii verzi de-afară.

Sunt legiuni de fluturi de-o specie polară
 Ce se înfig în bolduri de frunze-aciculate;
 Cortegii de fecioare în alb îndoliate
 Din ce în ce mai multe se grămădesc în stradă
 Cu seara ce se cerne prin fulgii de zăpadă.
 Nevolnic în fereastră un bust de Bonaparte
 Pierdut în neaua care-l privește de departe,
 Trăește iarăși drama ninsorii moscovite
 Tavanul își aprinde trei becuri prăfuite...

Comarate cu acordurile din *Scut și targă*, năpădite de sugestii bogate în tonuri și nuanțe, acelea din *Itinerar sentimental* trenează, nostalgic, nu știu ce svon îndepărtat de romantism, însă un romantism mai sugestiv, parcă, prin muzica lui voalată:

.....
 Lumina-i mai slabă afară și soarele stă să se culce
 Prin storuri se pierde amurgu 'n splendori deprimante.

Meditație

Și un final:

Un anotimp se duce, un altul îi ia locul.
 Privighetori s'o 'ntoarce în verdele landou
 Și 'n lipsa ta — fântână arteziană — plopul
 Se va 'nălța sub lună și totul va fi nou.

Stăruie, în aceste versuri, un dureros optimism, o tânjire după o viață întâmplător acomodabilă, cu toată deprimarea ei inițială, pe care poetul o cunoaște și o dorește tocmai pentru aceasta.

Tot în *Itinerar sentimental*, d. Perpessicius atinge unele acorduri de elevată simfonie imagistică:

Un vânt de toamnă pomii trist îndoie,
 Inchise ramurile 'n ceață-s ca 'ntr'o crisalidă,
 Iar răsfirat un nor pe bolta cea lividă
 E-un snop uitat pe câmp și risipit de ploaie.

Peisaj progresiv

sau:

Un greere încearcă să renvie
 Din simfonia nopților de Iuliu
 — Cu ample, leneșe rotiri de uliu
 Se lasă seara peste vie.

Septembrie

ori această bijuterie, pe care o furăm din poezia *Portret semit (Scut și targă)* pentru albumul poeziei noastre «moderniste»:

Pe-obraji îi joacă tonuri din merele domnești.

Iată, acum, un turburător *Pastel nostalgic* din *Itinerar sentimental*:

O haită de crivăț îmi asediază pereții
Zăpada 'n ferestre îmi spânzură noi draperii,
Pe geam ies răsaduri de roze, de ghiată, târzii
Din flora pe care-o cultivă 'n mansarde poeții...

Dela atmosfera aceasta de tristeți boeme, în care o conspirație nevăzută, a elementelor deslănțuite stă gata să izbucnească într'un marș funebru, pentru o înmormântare fantomatică, poetul trece, printr'o simplă schimbare melodică, la poezia de svonuri campestre.

Intenția d-lui Perpersicius de a diminua tragismul unui decor, sau al unei situații, prin caricatural (asta, de sigur, numai ca o diversitate de coloare), o întâlnim și în volumul *Scut și targă*. Iată o strofă edificatoare:

Prin viile din preajmă e-un strașnic chiuit
De greeri ce cu mustul s'au îmbătat și joacă
Și țipă să trezească pe cei ce 'ntr'o băltoacă
De sânge, zac în șanțuri, sătui de chefuit.

Din șanț, execuții

Aci însă, tumultul simbolic diminuează, la rându-i, până la anulare caricaturalul, care capitulează în favoarea primului.

Puținele citate ne dovedesc îndeajuns că poezia d-lui Perpersicius este nu numai o poezie de trăite și febrile sensibilități, ci și una de subtilă creionare decorativă, care reține și neliniștește cu aceeași intensitate.

TEODOR SCARLAT

O LUCRARE DESPRE «PRINCIPIUL NAȚIONALITĂȚILOR ÎN TRATATELE DE PACE DIN 1919—1920»

D. George Sofronie, profesor la Universitatea din Cluj, a publicat recent în editura ziarului «Universul», care i-a și premiat-o, o carte deosebit de importantă: *Principiul Naționalităților în Tratatetele de Pace din 1919-1920*. O carte bine documentată

în care se ține în deajuns seama de bibliografia acestei importante chestiuni, nefiind omisă aproape nici o lucrare publicată în limbile franceză, română și ungurească necesară precizării diferitelor poziții față de normele juridice ale tratatelor de pace.

Cartea fiind scrisă de un jurist, se înțelege dela sine că întreaga problemă este privită prin prisma dreptului internațional public, ceea ce îi dă de sigur o autoritate și o valabilitate legală dintre cele mai categorice. Față de o tratare sociologică sau propriu zis politică, argumentația juridică posedă avantajul că este mai stringentă, mai abstractă, mai irefutabilă,— formalismul juridic apărând de-a-dreptul în judecăți logice, într'o argumentație, e drept, mai puțin supusă nuanțelor și concretului viu, dar tocmai de aceea mai evidentă în temeiurile ei. Nu voim a spune prin aceasta că autorul nu se referă adeseori la empiria istorică, la datele concretului, la realitatea socială, la viața etnică, ci doar că toate acestea sunt supuse metodei formale juridice, care utilizează, în primul rând, legislația internațională, degajând principiile, normele și efectele strict legale. E un merit științific de a te circumscrie și a accentua toate lucrurile esențiale în cadrul unei-metode și a unor norme atât de solide și impunătoare ca cele juridice. De aceea, autoritatea cărții acesteea și a concluziilor ei, pe care le vom semnala mai jos, descind din însuși caracterul și puterea legalității.

Tema fundamentală a cărții pune în lumină adevărul că, spre deosebire de tratatele de pace anterioare, Tratatetele de pace din 1919-1920 au adoptat ca principiu cărmuitor, ca normă călăuzitoare *principiul naționalităților*, inaugurând astfel o eră nouă și săvârșind un progres indiscutabil. Referindu-se la acest principiu al naționalităților, d. G. Sofronie subliniază că el a depășit stadiul de principiu politic pentru a deveni o normă nediscutată de drept public, găsindu-și fundamentul juridic în teoria electivă a naționalității. Această teorie electivă a naționalității recunoaște dreptul națiunilor de a dispune de propria lor soartă,— orice transferuri de suveranitate sau orice remaniere teritorială urmând a fi subordonate manifestărilor voinței colective a naționalităților. Firește, că o astfel de propășire morală și juridică, sălășluind la baza tuturor Tratatelor de pace din 1919-1920, nu puține au fost schimbările concrete pe care le-a adus, cum nu puține sunt și efectele pe care le implică. Dintre acestea, noua ordine internațională constituită acum în mod legal pe temeiul principiului naționalităților și satisfăcând deplin necesitățile auto-determinării naționalitate, accentuează mai cu seamă efectul valabilității juridice a tratatelor, cu corolarul categoric al nerevizuirii lor.

Această temă atât de importantă și de bine întemeiată este dezvoltată, analizată și argumentată amplu de autor într'o serie de unsprezece capitole, care consideră următoarele chestiuni:

desvoltarea istorică a principiului naționalităților, războiul mondial și declarațiile naționalitare, dreptul naționalităților față de Pactul Societății Națiunilor din 28 Iunie 1919, clauzele teritoriale ale tratatelor de pace din 1919-1920, ideea de auto-determinare în aceste tratate de pace, doctrina și practica plebiscitară, dreptul de opțiune, principiul de protecțiune a minorităților, valoarea juridică a tratatelor de pace arătate, pentru ca, în ultimele capitole, să se cerceteze importante chestiuni care privesc în deaproape țara noastră: întregirea statului român și principiul naționalităților, acțiunea revizionistă, netemeinicia revizionismului maghiar, tratatul dela Trianon și scrisoarea Millerand.

După cum se vede, studiul voluminos al d-lui profesor G. Sofronie cuprinde întreaga fundare și funcționare a principiului naționalităților, pornind dela dezvoltarea lui istorică, degajând recunoașterea mondială și trecerea lui ca normă juridică permanent valabilă și, în fine, arătând prezența lui categorică și desăvârșită în operațiunile de întregire a statului nostru. Ne vom permite, de a sublinia câteva din punctele esențiale ale acestui studiu, care merită atenția fiecărui cetățean al nostru, care vrea să fie documentat și deplin luminat de dreptatea situației României în lume.

Teoria naționalităților a fost, după cum se știe, implicată în redactarea tratatelor de pace, dar nu a fost înscrisă în Pactul Societății Națiunilor. Clauza susținută de Președintele Wilson, promotorul principiului naționalităților, prin care urma să se înscrie dreptul naționalităților și sub forma sa teritorială, deci înlesnind astfel eventuale remanieri teritoriale ulterioare, a fost retrasă, cu consimțământul marelui idealist american, pentrucă acesta și-a dat seama că a concepe prea larg principiul naționalităților înseamnă a compromite stabilitatea păcii. Intr'adevăr, în urma intervenției reprezentantului Japoniei, baronul Makino, care cerea concomitent cu înscrierea principiului naționalităților să se proclame egalitatea tuturor națiunilor și raselor, lucru la care s'au opus Anglia și Statele-Unite, cauza, susținută la început în proporții largi de Președintele Wilson, a căzut. În cele din urmă, și spre a da ființă juridică ideii formulată în ultimul dintre cele 14 puncte ale sale (punct în care se afirmă necesitatea asigurării garanției mutuale a independenței și a integrității teritoriale a statelor mari și mici), Președintele Wilson a aderat la formula adoptată de comisiunea I-a în art. 10 al Pactului (pp. 52-54). De aci rezultă două fapte extrem de importante: grija de a asigura, înainte de orice, pacea lumii, și convingerea că, *în epoca elaborării tratatelor, trebuie lichidată orice contestație de natură teritorială* (p. 54).

Prin urmare, dacă Pactul Societății Națiunilor nu a consfințit o aplicațiune absolută a principiului naționalităților, Conferința

Păcii, imprimându-i un caracter de relativitate, aceasta nu înseamnă decât că principiul naționalităților a fost întrupat atât cât îngăduia realitatea și o pace sigură, respectându-se moralul, dar și realistul punct de vedere wilsonian: « aspirațiunile naționale clar definite vor fi satisfăcute întru cât este posibil, fără a crea sau perpetua elemente de conflicte sau antagonisme, care ar duce într'o zi sau alta, la ruperea păcii în Europa și ca urmare în lumea întreagă ». Ceea ce s'a relativizat din principiul naționalităților s'a sacrificat pentru garantarea unei păci solide, echitabile, permanente,—ordinea internațională constituindu-se definitiv în această epocă a elaborării tratatelor și statornicindu-se odată cu sancționarea lor juridică. Am accentuat aceste observații întru cât le găsim extrem de importante pentru caracterul de intangibilitate a tratatelor, ca și pentru înțelegerea necesității de a întrupa cât mai realist nobilul principiu al naționalităților, despre care d. profesor G. Sofronie conchide: « principiul naționalităților este un element de capitală importanță în relațiunile internaționale și de aceea el trebuie să constituie ideea călăuzitoare în remanierele teritoriale, în redactarea clauzelor de ordin teritorial din tratate. Dar el poate și trebuie să fie temperat, prin considerațiuni economice, geografice, de limbă, de rasă. Voința populației, presupusă când nu este îndoială asupra sensului de manifestare, sau expresă, prin plebiscit, când îndoiala există, rămâne însă principalul element de luat în considerare. Această concepție, nouă în felul ei, pe care au creat-o tratatele de pace din 1919-1920, și care ne explică numeroase detalii în domeniul fixării nouilor frontiere ale Statelor, conține ceva și din teoria frontierelor naturale și din teoria elementelor de vitalitate economică, etc., rămânând totuși dominantă întotdeauna, teoria naționalităților » (p. 61).

Remarcăm, de asemenea, capitolele în care se combate literatura revizionistă maghiară, care, după cum a arătat d. N. Titulescu, nu conține nimic nou și neprezentat în materialul utilizat de numeroasa și bine pregătită delegație ungară la Conferința Păcii. Persistența maghiară apare în postura unui împricinat care, după ce pierde definitiv procesul în care nu avea dreptate, tot nu renunță la argumentele vechi, sperând că vor fi luate drept unele neredite. Autorul, totuși, cu convingătoare argumente își ia sarcina de a combate odată mai mult aceste argumente revizioniste, care, în fond, se reduc la următoarele trei: 1) tăria juridică a Tratatului dela Trianon nu se inspiră din ideea de dreptate, ci din ideea de pedeapsă; 2) el încalcă și principiile wilsoniene, întru cât ar ignora voința populațiilor deslipite de Ungaria și 3) acest tratat contravine și conceptului de solidaritate economică a Europei Centrale. Autorul demonstrează, însă, netemeinicia acestor trei puncte arătând că: 1) Tratatul dela Versailles, ca și Tratatul de Trianon,

s'a inspirat din principiul responsabilității civile și din necesitatea reparării legale, principiul de drept unanim recunoscute; și că explicarea desmembrării teritoriale a Ungariei nu trebuie căutată în ideea de pedeapsă sau în faptul culpabilității Ungariei, ci în principiul de drept al naționalităților și în dreptul lor de autodeterminare, recunoscut de ambele părți beligerante; 2) principiile wilsoniene nu au fost călcate, întru cât voința popoarelor s'a manifestat în mod vădit și hotărîtor năruind Austro-Ungaria (de asemeni, în această privință scrisoarea Millerand a explicat delegației ungare la Conferința Păcii principiile și economia juridică a Tratatului dela Trianon); 3) Tratatul dela Trianon nu numai că nu a dăunat solidarității economice a Europei Centrale, dar a scos din cele mai înapoiate condiții economice pe toți țărani, chiar și pe cei unguri aflați în afara granițelor Ungariei. În această privință, autorul citează chiar câțiva specialiști unguri care recunosc progresul economic și actul de dreptate făcut de țările succesoare monarhiei austro-ungare nouilor lor cetățeni (pp. 221—233 și p. 238).

Deosebit de interesante găsim pasajele privitoare la doctrina și practica plebiscitară aplicate la cazul României (vezi mai cu seamă pp. 106—111), sau analiza caracterului juridic a întregirii statului românesc, stat ce constituie « un exemplu clasic de aplicațiune a principiului naționalităților, prin voința Românilor din provinciile reunite cu Vechiul Regat, și prin recunoașterea sa de către comunitatea Statelor, în tratatele ce au inaugurat noua ordine internațională, la finele războiului mondial » (p. 197 și paginile precedente).

În rezumat, o carte bine documentată, serios și în deajuns de argumentată, în care principiul naționalităților și aplicațiunea lui la situația țării noastre sunt analizate și valorificate din perspectiva dreptului internațional public. Cetînd-o, nu am avut decât regretul că astfel de lucrări nu sunt la noi mai numeroase și că dacă juriștii și istoricii noștri s'au ocupat satisfăcător de aceste chestiuni, nu tot la fel au făcut specialiștii noștri în alte științe, ca sociologia și politica, dela care acest subiect ar putea căpăta noi lumini, concretizînd și substanțializînd și mai mult țaria de oțel a argumentației și valorificării juridice, irefutabilă prin formalismul ei raționalist.

PETRU COMARNESCU

ACTUALITĂȚI FRANCEZE

Existența unei preocupări dedicate actualității franceze se justifică în primul rînd prin legăturile sufletești și culturale ale Franței cu noi. De aceea o asemenea colaborare e chemată să semnaleze în primul rînd orice poate apărea ca o manifestare a acestei solida-

rități franco-române. Vom sublinia, în această ordine de idei un articol din *Revue des deux Mondes* dedicat « Ințării României în Război ». Sunt câteva pagini de amintiri pe care ni le dedică d. René Chambe, cu ocazia aniversării a douăzeci de ani de la intrarea României în război. « Nimeni — spune autorul articolului — n'a uitat acea epocă dramatică, nici gestul eroic al fraților noștri latini care a contribuit atât de puternic, după doi ani de ostilități, să înalțe moralul Aliatilor și să întărească încrederea în succesul armatelor noastre. Nu trebuie să lăsăm să treacă o asemenea aniversare fără să aducem omagiul nostru unei nobile țări care, într'un ceas de o mare gravitate, când erau riscuri de moarte ce trebuiau înfruntate, s'a hotărât totuși să se arunce în luptă. Prietenia ei seculară pentru Franța determina în mare parte această hotărâre. Nu trebuie să uităm aceasta »... După cum se vede — și după cum însuși autorul mărturisește — notele sale au drept scop « să însuflețească în sufletele noastre de Francezi amintirea recunoștinței pe care o datorim unui popor dintre cele mai cavale-rești din lume, un popor frate cu al nostru, care, acum 20 de ani, s'a asvârlit din dragoste pentru noi în cea mai teribilă aventură... ».

Se știe că d. René Chambe, înainte de a fi scriitor este, — ca și Saint Exupéry și alții, — aviator. Chiar romanele sale: *Sous le casque de cuir* sau recentul *Enlevez les cales*, care a luat primul premiu al « Aero Clubului » francez, — sunt romane de aviație. Aviator și în marele război, René Chambe a fost trimis în misiune la București, în preajma declarării războiului. Era epoca în care Robert de Flers și contele de Luynes se aflau printre noi, luptând alături de contele de Saint-Aulaire, pentru a determina o atmosferă propice intrării noastre în război. Misiunea lui René Chambe și a tovarășului său, locot. de Lareinty-Tholozan era mai precisă. Ei veneau, aducând primul transport de avioane de luptă, acele celebre *Nieuport Bébé*, spre a forma, cu piloții noștri, o escadrilă care să lupte pe frontul românesc. Datorită acestei împrejurări Chambe a putut nota atmosfera Capitalei în ajunul și în ziua declarării războiului. Sunt note scurte de jurnal intim, prețioase însă prin ceea ce sunt încă impregnate de atmosfera de entusiasm a momentului, de manifestările de dragoste pentru Franța la care autorul a fost martor.

Mai sunt apoi însemnări prețioase, care depășesc cadrul și momentul lor. De pildă această descriere a momentului în care cei doi aviatori francezi, la Pipera, montează avioanele abia sosite: « Lareint Tholozan și cu mine nu ne putem liniști și schimbăm pe înfundate cuvinte indignate. Căci deschizând lăzile am băgat deoseamnă un lucru ne mai auzit, de necrezut: avioanele au fost trimise fără mitraliere! Avioane de vânătoare fără mitraliere! Zadarnic am răscolit toate pachetele, a trebuit să recunoaștem

evidența: nu sunt mitraliere. Ne pierdem în presupuneri asupra cauzelor unei atât de grave neglijențe. Cui îi revine răspunderea? Care e serviciul expeditor?... Ignoranță de scribi sau de servicii sedentare dela noi cari nu bănuiesc că un avion de vânătoare este în primul rând o mitralieră, în jurul căreia s'a construit un avion. Să trimiți un avion de vânătoare fără mitralieră e tot atât de absurd, de fără sens, ca și cum ai trimite an automobil fără roți... Și dacă însemn acest incident în carnetul meu de drum, e ca să rămână o urmă, oricât de penibilă ar fi pentru amorul nostru propriu, și pentru ca aceasta să ne servească cel puțin drept lecție pentru viitor. Asemenea erori nu trebuie să se repete. Avioane de vânătoare, livrate fără mitraliere unei Puteri aliate! . . .».

Insemnări sincere, care realizează un pilduit contrast cu paginile, relatând entuziasmul nostru declararea războiului. Contrast care se topește însă într'o notă de încredere, în rândurile următoare: «În timp ce lucrăm, conversația cu camarazii români nu lăncezește. Ne vorbesc de principele moștenitor Carol. Dacă izbucnește războiul se pare că el va fi acela care va lua comanda aviației. După câte-mi spun, este încă foarte tânăr — n'are nici 23 de ani, dar e foarte militar, foarte sportiv, pasionat de ale văzduhului. Aviația românească n'ar putea găsi un șef mai bun. Are gestul riscului și al hotărîrii, nu se teme să-și asume răspunderile, calități esențiale pentru un șef al aerului. Nu cunosc pe Principele Carol, dar dacă e vorba de calități îi acord una fără să-l fi văzut niciodată, și una capitală: «a știut să câștige încrederea ofițerilor săi, e deci un șef»...».

*

După cum se știe, au avut loc zilele trecute mari schimbări în organizația destinelor teatrale ale Franței. D. Emile Fabre, care de 20 de ani conducea Comedia Franceză, și-a dat demisiunea, iar în locul său a fost numit administrator al primului Teatru Francez dramaturgul bine cunoscut, Eduard Bourdet. Intellectual de valoare, neinfluat niciunui partid politic, niciunei bisericuțe literare, spirit critic lucid, mergând până la satiră, — așa cum a dovedit-o în piesele sale, Ed. Bourdet vine în fruntea Comediei Franceze cu toate șansele de reușită. În plus, el s'a bucurat de favoarea publicului, piesele sale constituind întotdeauna și nu în dauna calității lor, mari succese de public. Autorul pieselor celebre «La prisonnière», «Le sexe faible», «Vient de paraître», știe astfel ce trebuie să-i dai publicului, pentru că — fără săi linguești plăcerile echivoce, — să-l atragi la teatru.

Prima măsură a d-lui Bourdet, integrată în chiar acceptarea numirii sale, a fost numirea la Comedia Franceză, ca «directori de scenă» a celor 4 oameni cari domină teatrul modern francez:

Jacques Copeau, Louis Jouvet, Charles Dullin și Gaston Baty. Sunt tocmai cei pe cari Robert Brasillach, într'un articol recent îi numește «*Animateurs de théâtre*». «*Ceea ce numim azi cu un termen destul de impropriu, director de scenă, — spune criticul francez, — ar fi mai bine să-l numim un însuflețitor. Căci e în adevăr o vieață reală cea pe care o insuflă omul care conduce teatrul, nu numai actorilor cari îl înconjoară, dar și lucrurilor neînsuflețite, reflectoarelor, pânzelor pictate, miilor de accesorii ale visului. Astfel, el rivalizează cu ceilalți emuli ai săi, și notelor muzicantului, cuvintelor scriitorilor, el le opune materiale mai reale și mai dificile, corpul omului, lumina ce fuge, unite printr'o minune ce nu se va reinoui mâine, printr'o minune de o seară. Și personalitatea sa devine uneori atât de puternică încât uiți și piesa și autorul și vii să privești capod'opera lui, așa cum te duci să contempli tabloul pictorului și nu modelul său*»...

Asemenea însuflețitori de teatru sunt, pentru Franța de câțiva ani, cei patru oameni pe cari i-am numit. Un stil nou, de teatru francez naște încet, încet, din efortul lor; o vieață nouă însuflețește opere ce găseau prăfuite; o încredere permanentă se află în sălile lor, pentru ceea ce este destinul teatrului. De aceea, legându-i azi de Comedia franceză, este de sigur un gest merit unui lung răsunset și unor rezultate artistice neîndoelnice.

Și aceasta nu prin impunerea unor valori străine, prin pecetluirea silită a unor elemente neadecuate cu cadrul tradiționalist și clasic al Comediei, ci printr'un aer nou și proaspăt, adus de niște oameni cari și până azi au activat, — cu acordul publicului dar fără ajutorul Statului, — pe aceleași drumuri închinat clasicismului.

Să nu uităm că Jacques Copeau, acest înouitor de vremi în teatrul francez, atunci când a înființat, în 1913, celebrul său «*Vieux Colombier*», l-a impus definitiv conștiinței publicului și oamenilor de teatru cu magistrala înscenare a *Noapții Regilor* de Shakespeare. Care au fost mai apoi marile sale succese? *La Jalousie du Barbouillé*, a lui Molière și alt clasic *Le carosse du Saint-Sacrement*, de Mérimée. Iar când, după lunga tăcere dintre 1924 și 1935 — Copeau a revenit pe tărâmul activ, cărui autor modern de succes s'a adresat? Aceluiași Shakespeare, jucând *Comme il vous plaira*, și anul acesta *Beaucoup de bruit pour rien*.

Poate că Louis Jouvet și Gaston Baty au părut mai puțin îndreptați spre clasicism. Dar în chiar stagiunea trecută, n'au găsit — și Jouvet și Baty — cele mai mari succese în doi clasici Jouvet cu «*L'école des femmes*», acea extraordinară punere în scenă, cu decorurile de Christian Bérard, în care și pânzele pictate ajungeau să joace pe scenă, caruselul bufon al comediei moliériste, în timp ce actorul Jouvet regăsea în interpretarea sa exactă

dozare a tragicului și a ridicolului din personajul lui Arnolphe. Baty cu atât de colorata, de întinerita viziune a Italiei romantice a lui Musset în care se petreceau *Les caprices de Marianne*.

Cât despre Dullin, aproape toată activitatea lui a fost închinată clasicilor: dela *Georges Dandin* de Molière — la « *Richard III* » de Shakespeare, dela « *Păsările* » lui Aristofan la « *Viața e un vis* » a lui Calderon dela Barca, dela « *Volpone* » de Ben Johnson la « *Mercadet* » de Balzac.

În fața acestei recapitulări, apare vădit că acești patru oameni vor fi în casa lor la Comedia franceză. « Lovitură de Stat » nu mai rămâne decât curajul celor care, — trecând peste orice piedici, — au știut să unească formalismul oficial cu libertatea teatrului particular, rigiditatea academică și brio-ul bulevardului. Poate că din această simbioză, — care gurilor rele le va părea o mesalianță, — va naște o eră nouă pentru teatrul francez. În orice caz este sigur că cei patru însuflețitori vor aduce la Comedie un lucru de preț: spiritul lor critic. Unit cu dragostea de teatru a vechilor slujitori ai Comediei, acest spirit critic va da de sigur spectacolelor primului teatru francez, după cum spune Brasillach: « cea însuflețire nevăzută care întinde și susține întreg spectacolul, cea forță creatoare și subtilă, pe care o descoperi într'un detaliu minunat, aproape cu neputința a fi prinsă dintr'odată, într'o invențiune atât de delicată, încât ne emoționează ca în clipele în care descoperim un colț secret al unei catedrale, unde artistul a lucrat pentru el singur și pentru Dumnezeu ».

*

Voiu sfârși menționând apariția recentă a volumului « Erasme », semnat de Gauthier Vignal, autorul unei biografii a lui Machiavel care a făcut vâlvă acum câțiva ani. Într'un oarecare fel acest « Erasme » reprezintă omagiul Franței, în momentul în care în toate țările se celebrează 400 de ani dela moartea marelui umanist olandez.

Comemorarea aceasta a reactualizat în jurul numelui și operei lui Erasme discuțiunile care au sfâșiat mai toată viața lui și care continuă de patru secole. Oameni de credințe diferite au vrut din nou să vadă în el un maestru. Pentru credința sa în binefacere și nevoile păcii, — credința poate izvorâtă mai mult din necesități temperamentale de confort, — pentru calitatea sa de om pe deasupra țărilor prin gândire, cosmopolit, european, internațional, s'au reclamat dela doctrina lui și l-au proslăvit pacifiștii și internaționaliștii de azi. Și dintr'o parte și dintr'alta, cei care nu vroiau să vadă decât ceea ce contrazicea propria lor credință, au trecut mohorâți pe lângă această comemorare. Și poate că, printre umbre, o umbră de surâs a umbrat figura sceptică a

celui care a avut astfel încă odată ocazia să recunoască, ca și discipolul său Montaigne, cât de « ondoyante et diverses » este firea oamenilor.

Dar cartea lui Gauthier Vignal nu se înscrie nici într'o tabără nici în alta. Nu e o carte de partizan, — fie el Zweig cu al său Erasm europenizat 1935, sau Quoniam, cu a sa pledoarie pentru credințele catolice ale lui Erasme. Ci o conștiincioasă, completă și sârguincioasă urmărire a datelor detaliate ale vieții lui Erasme, înfățișând la 400 de ani dela moartea lui nu o pledoarie, ci după cum spune el însuși, o încercare « de a face mai bine cunoscută » una din figurile cele mai subtile și mai complexe ale istoriei ». Incercare cu atât mai interesantă cu cât reprezintă peste veacuri mărturia de grațitudine a unui francez pentru cel care scria despre Franța: « Intorcându-mă în țara asta, o găsesc atât de încântătoare, încât mă 'ntreb dacă nu mă fascinează mai mult decât Anglia... prin atâtea vechi legături, prin libertatea de care te bucuri, în sfârșit prin afecțiunea și încrederea pe care toți mi le mărturisesc... ».

ION CANTACUZINO

CHESTIUNEA STRĂMTORILOR

(IN URMA CONFERINȚEI DELA MONTREUX)

La 20 Iulie 1936 s'a încheiat conferința dela Montreux. O conferință menită să inaugureze o nouă fază a acestei complexe « Chestiuni Orientale », care se împletește cu istoria politică a ultimelor 17 decenii.

La începutul secolului al XVIII-lea, imperiul otoman stăpânea ambele maluri ale Bosforului și întinsul litoral al Mării Negre. Mare Clausum — interzisă vaselor de război străine — ea era străbătută aproape exclusiv de vasele turcești. Imperiul Otoman își rezervase monopolul cabotajului și al comerțului în acest lac turcesc.

După anexarea Crimeei, Rusia devine riverană. Petru cel Mare și Caterina II lansează primele lor vase. După victoria escadrei lui Orlov la Kurucișme, pacea dela Kuciuc-Kainargi (1774) acordă vaselor de comerț rusești dreptul de a trece prin strămtori. Rând pe rând, Austria (1784), Anglia (1799) și Franța (1802) dobândesc același drept.

Tratatul Dardanelelor din 1809, interzice — sub presiunea guvernului Britanic — accesul vaselor de război. În schimb libertatea vaselor de comerț era nu numai dobândită, ci consacrată ca principiu și extinsă ca drept tuturor statelor, prin pacea dela Adrianopole (1829).

Istoria anilor următori cuprinde cronică ambițiilor de cucerire sau penetrație a Rusiei și rezistența celorlalte mari puteri: Austria, Franța, Prusia și, mai ales, Marea Britanie. Chestiunea strâmtorilor a fost în deobște o chestiune de rivalitate anglo-rusă.

Pacea dela Hunkiar-Iskelessi (1833) acordă Rusiei privilegiul trecerii vaselor sale de război. La 1841, convenția Strâmtorilor dela Londra proclamă reînchiderea lor pentru toate flotele de război.

Infrântă în Crimeea, Rusia a trebuit să admită neutralizarea Mării Negre la 1856; profitând însă de războiul franco-german dela 1871, Gorciakov inaugurează sistemul repudierilor unilaterale — atât de folosit astăzi — și reușește crearea regimului libertății vaselor de comerț, al interzicerii vaselor de război și al discriminărilor lăsate în sarcina Sultanului în unele împrejurări. Regim confirmat apoi de Congresul dela Berlin din 1878.

În deceniile care au urmat, chestiunea Strâmtorilor a revenit deseori. În timpul războiului ruso-japonez, prin cazul vaselor Petersburg și Smolensk care, în drumul spre Extremul Orient, au trecut prin Strâmtori sub pavilion comercial; în timpul războiului balcanic și cel italo-turc, prin minărea Strâmtorilor și prin interzicerea bombardării lor; în sfârșit, în August 1914, prin vestitul episod al vaselor germane Goeben și Breslau care, urmărite de Englezi, s'au refugiat în apele neutre ale Strâmtorilor, pentru ca, după puțină vreme, sub pavilion turcesc, să bombardeze porturile rusești din Marea Neagră, marcând intrarea Turciei în război (Octomvrie 1914) alături de Puterile Centrale.

Luptele zadarnice pentru forțarea trecerii și cucerirea peninsulei Galipoli, dovediseră — după crude eșecuri pentru aliați — valoarea strategică a acestor Strâmtori.

Conferința Păcii — simultan cu ocupația Constantinopolului de către aliați — a căutat să concretizeze punctul 12 al programului de pace al președintelui Wilson. Aliații au impus — cu fermitatea extrasă din dura experiență a poziției inexpugnabile a Dardanelelor — principiul definitiv al libertății Strâmtorilor, prin pacea dela Sèvres (1920). O comisiune internațională — cu puteri aproape suverane — și forțele aliate, ca instrument de coercițiune, garantau aplicația tratatului.

Tratatul de la Sèvres a fost înlocuit prin cel dela Lausanne. Prin energia și geniul militar al lui Mustafa-Kemal, Turcia, refăcută și galvanizată, a impus aliaților — după înfrângerea trupelor grecești în Anatolia — condițiuni de pace compatibile cu un Stat învins care dispunea însă de o armată învingătoare.

Succesul republicei turcești nu se oprește aci; 13 ani mai târziu, prin convenția dela Montreux, Turcia redevine stăpână pe Strâmtori.

Să insistăm puțin asupra ultimei convențiuni. Prin convenția din 1923, alăturată tratatului dela Lausanne, Strămtorile sunt declarate deschise. Vasele de comerț și cele de război au dreptul de liberă trecere prin apele Dardanelelor, ale Mării de Marmara și ale Bosforului, în timp de pace și de război (art. 1) ¹⁾.

Pentru a pecetlui libertatea nestingherită de trecere, insulele din Marea Egee și Marea de Marmara, malurile Bosforului și ale Dardanelelor au fost demilitarizate. În afară de un arsenal, o bază navală și o garnizoană de 12.000 oameni, tolerată la Constantinopol, nici o fortificație, nici un amplasament de artilerie și nici o unitate militară nu putea rămâne în aceste zone demilitarizate (art. 4—9).

Comisiunea internațională a Strămtorilor — cu drepturi mai restrânse decât cele fixate de tratatul dela Sèvres, — și exercitându-și misiunea sub auspiciile Societății Națiunilor, — asigură aplicarea acestui regim de libertate (art. 10—16).

Statele semnatare și, în special, Franța, Marea Britanie, Italia și Japonia, sunt garante, în mod solidar, de securitatea acestui teritoriu demilitarizat și de libertatea Strămtorilor (art. 18).

* * *

La 10 Aprilie 1936 guvernul turc adresează celorlalte 9 state semnatare ale convenției dela Lausanne (din 24 Iulie 1923), privitoare la regimul Strămtorilor, un memoriu prin care propune angajarea de negocieri pentru a schimba actualul regim și mai ales pentru a admite fortificarea zonelor demilitarizate.

Cererea guvernului Turc era centrată pe art. 18 — stipulația de garanție a securității Turciei și a libertății Strămtorilor—care, prin noua conjunctură internațională ²⁾, tindea să devină inoperantă.

¹⁾ Anexele Convenției dela Lausanne prevăd o serie de detalii raportate la cele 3 ipoteze: în timp de pace, în timp de război Turcia fiind neutră și în timp de război Turcia fiind beligerantă.

În esență, Convenția dela Lausanne prevede libertatea completă de navigație pentru vasele de comerț cât și pentru cele de război, excluzând, firește, vasele inamice sau neutre care asistă statul inamic, în cazul când Turcia este beligerantă. Convenția interzice de asemenea orice act de ostilitate în apele Strămtorilor și, în ceea ce privește vasele de război, condiționează forța maximă a flotelor care intră în Marea Neagră de forța flotei celui mai puternic stat riveran.

²⁾ « Lorsque, en 1923, la Turquie a consenti à Lausanne à signer la Convention des Détroits consacrant la liberté de passage et la démilitarisation, la situation générale de l'Europe, aux points de vue politique et militaire, présentait un aspect totalement différent... L'Europe marchait vers le désarmement et son organisation politique devait uniquement se fonder sur les principes immuable du droit consacrés par les engagements internationaux... »

Intr'adevăr statele garante și, în orice caz, Franța, Marea Britanie, Italia și Japonia sunt, conform art. 18, garante ale securității zonelor demilitarizate. Dar Japonia a încetat de a mai fi membră a Societății Națiunilor. Italia era în luna Aprilie angajată în războiul African, sancționată de Societatea Națiunilor și în raporturi încordate cu celălalt stat garant, Marea Britanie. Marea Mediterană devenise o zonă de primejdie și antagonismul italo-britanic evidențiasse în două momente, dar mai ales la 17 Noembrie 1935, pericolul izbucnirii războiului. Franța era preocupată de problema securității frontierei ei de răsărit. Cinci săptămâni trecuseră numai dela remilitarizarea Renaniei, care dovedise instabilitatea angajamentelor internaționale și mai ales carența unor sancțiuni prompte.

« La position des garants de la sécurité des Détroits vis-à-vis de la Société des Nations, les circonstances particulières qui rendent pour le moins douteuse la collaboration militaire et effective de ces garants devant l'objectif qui leur est assigné, sont des éléments qui ont bouleversé l'économie générale de la Convention de 1923 ».

Nu au trebuit decât trei luni pentru ca statele semnatare să admită înlocuirea vechiului regim prin stipulațiunile convențiunei dela Montreux ¹⁾.

Depuis lors, la situation qui existait dans la mer Noire est arrivée à présenter un aspect de concorde en tous points rassurante, cependant que l'incertitude s'installait peu à peu dans la Méditerranée...

Les crises politiques ont démontré clairement que le mécanisme actuel de garantie collective se déclenche avec trop de lenteur et qu'une décision tardive est de nature à faire perdre, dans la plupart des cas, le bénéfice d'une action internationale.

Il ne peut être affirmé aujourd'hui que la sécurité des Détroits est encore assurée par une garantie réelle et il ne peut être demandé à la Turquie de rester indifférente à l'éventualité d'une dangereuse carence ». Aide-mémoire Turc. 10 Avril 1936.

¹⁾ Convenția a fost semnată de următoarele state: Bulgaria, Franța, Marea Britanie, Grecia, Japonia, România, U.R.S.S., Turcia și Jugoslavia. Pentru a prevedea alăturarea Italiei, Convenția cuprinde art. 27 astfel redactat: « Prezentul Convențiune va fi deschisă adeziunii oricărei puteri semnatare a tratatului de pace din Lausanne din 24 Iulie 1923 ».

Absența Italiei dela negocieri se datora, la început, hotărârii guvernului Italian de a nu participa la nici o conferință internațională, până la ridicarea sancțiunilor. După decizia în acest sens a Societății Națiunilor, neparticiparea Italiei a fost legată de o nouă condițiune, denumită « lichidarea spiritului sancționist ». Aceasta se referă de fapt la delicata chestiune a pactelor de asistență mediteraneană semnate — în Decembrie 1935 — de Marea Britanie, Franța, Jugoslavia, Grecia și Turcia.

Deși guvernele francez, grec și turc au arătat că ele socotesc caduce aceste pacte de asistență, existența lor fiind legată de aplicarea sancțiunilor, totuși,

Fără a atinge formal principiul libertății Strămtorilor — reafirmat solemn atât în art. 1 cât și art. 28 — ¹⁾, Convenția dela Montreux a modificat radical întreaga economie a Convenției dela Lausanne.

În esență, ea înregistrează trei renunțări: prima la zonele demilitarizate; secunda la garanția corelativă de securitate a acestor zone, garanție acordată în mod solidar conform vechiului art. 18; terța la comisiunea internațională a Strămtorilor. Dispariția acestor trei elemente ale vechiului regim s'a desăvârșit prin următoarele texte: Punctul 1 al protocolului (anexat Convenției) stipulează: « Turcia va putea remilitariza imediat zona Strămtorilor ». Punctul 2 al protocolului prevede că « Guvernul Turc va aplica provizoriu regimul specificat în zisa Convenție cu începere dela 15 August 1936 » — prin urmare, fără a mai aștepta ratificările și adeviziunile cerute prin art. 26 și 27 pentru abrogarea vechii

atât în Camera Comunelor cât și în celelalte, țări s'a exprimat opiniunea că angajamentele sunt încă în vigoare, cel puțin ca obligație unilaterală a Mării Britanii față de cosemnatari.

Absența Italiei se încadrează deci în politica sa externă generală și, în special, în atitudinea ei față de Marea Britanie. În această privință, probabila participare a Italiei la viitoarea conferință locarniană, retragerea unei părți a Home Fleetului (nu prea importantă deoarece atât situația din Spania cât și noua politică britanică în Mediterană, au impus mărirea efectivului permanent al flotei sale mediteraneene), dovedesc totuși destinderea care pare a fi intervenit.

Opoziția Italiei față de revendicările turce și chiar față de noua convenție are o dublă explicație.

Din partea Italiei ea se explică prin comerțul întins pe care îl întreprinde Italia în Marea Neagră în 1935 a reprezentat două și jumătate milioane tone) și prin ostilitatea de a vedea flota rusă complicând raportul de forță în Mediterană.

Pe de altă parte însă, atât aide-mémoire-ul guvernului turc cât și atitudinea câtorva delegații la conferință, lăsau să se întrevadă o aprehensiune datorită politicei de egemonie mediteraneană dusă în ultima vreme de Italia (« the fear of an Italian coup de main is probably the most acute anxiety in the minds of the Turkish general staff », scrie The Economist din 27 Iunie) coroborată de fortificațiile Italiene dela Lero, Castellorizo sau Rhodes, și, în sfârșit din cauza svonului tot mai persistent că Italia ar fi dispusă a ceda Germaniei o serie de insule în Dodecanez ca bază aeriană și navală a acesteia în Mediterană.

După semnarea Convențiunei dela Montreux, guvernul italian — invitat să adere, conform art. 27 — a refuzat. Aceasta nu a împiedicat guvernul turc a proceda la imediata remilitarizare a zonelor și nici la punerea în vigoare a noului regim, la 15 August, în concordanță cu dispozițiile Protocolului complimentar.

¹⁾ Art. 1 al Convenției dela Montreux sună astfel: « Inaltele părți contractante recunosc și afirmă principiul libertății de trecere și navigare maritimă prin Strămtori ».

Art. 28: « Prezenta Convenție va avea o durată de 20 ani... principiul libertății de trecere afirmat prin art. 1 al prezentei Convențiuni va avea totuși o durată nemărginită ».

convențiuni dela Lausanne. În sfârșit, art. 24 prevede că « atribuțiunile Comisiunii internaționale, constituite în virtutea Convențiunii privitoare la regimul Strâmtorilor din 24 Iulie 1923, sunt transferate guvernului Turc ».

Convențiunea dela Montreux mai prezintă următoarele importante deosebiri față de cea precedentă.

- a) Un regim nou de taxe (anexa 1).;
- b) O procedură de revizuire eventuală a tratatului ¹⁾;
- c) Condiții noi de tonaj pentru intrarea vaselor de război în Marea Neagră. Convenția fixează tonajul global maxim al tuturor flotelor navale străine în tranzit prin Strâmători, la 15.000 tone și cel mult 9 vase. Pentru șederea în Marea Neagră, Convenția fixează tonajul global la maximum 30.000 tone pe care puterile mediterane îl pot avea, din care tonajul unei singure puteri neriverane poate atinge două treimi din tonajul global. Timpul maxim de ședere în Marea Neagră a vaselor de război ale puterilor neriverane este de 21 zile;
- d) Convenția prevede, prin art. 11, dreptul puterilor riverane ale Mării Negre de a trece prin Strâmători vasele lor de linie de un tonaj superior tonajului prevăzut pentru celelalte state;
- e) Convenția prevede, prin art. 20, că în timp de război, Turcia fiind beligerantă, trecerea vaselor de război este în întregime lăsată la dispoziția guvernului turc.

În caz când s'ar socoti amenințată numai de o primejdie de război, Turcia are același drept de a îngădi trecerea, sub condițiunea, destul de aleatorie, a neoposițiunii Societății Națiunilor

¹⁾ Intr'adevăr este o inovație de o gravitate încă nesezisată, consacrand ideea revizibilității tratatelor și a necesității unei revizuii periodice. Ne vom limita, pentru moment, la reproducerea textului.

Art. 29: « La expirarea fiecărei perioade de cinci ani, socotite dela intrarea în vigoare a prezentei Convențiuni, fiecare din Inaltele Părți contractante va putea lua inițiativa de a propune amendamente în privința unei sau mai multor dispozițiuni a prezentei Convențiuni.

Pentru a putea fi luată în considerare, cererea de revizuire formulată de una din Inaltele Părți contractante trebuie să fie sprijinită, dacă e vorba de modificări de adus art. 14 sau art. 18, de către o Inaltă Parte contractantă și, dacă e vorba de modificări ale oricărui articol, de către 2 alte Inalte Părți contractante.

Cererea de revizuire astfel sprijinită va trebui să fie notificată tuturor Inaltelor Părți contractante, cu trei luni înainte de expirarea perioadei de cinci ani în curs. Acest preaviz va cuprinde indicarea și motivarea amendamentelor propuse. Dacă va fi imposibil să se ajungă la o înțelegere asupra acestor propuneri pe cale diplomatică, Inaltele Părți contractante vor trimite reprezentanți la o conferință, convocată în acest scop. Această conferință nu va putea statua decât în unanimitate, cu excepțiunea cazurilor de revizuire privitoare la articolele 14 și 18, pentru care majoritatea de trei sferturi ale Părților Contractante va fi suficientă. Această majoritate va fi calculată cuprinzând în ea cele trei sferturi ale Inaltelor Părți contractante riverane ale Mării Negre, în calcul căreia va intra și Turcia ».

(opozitie exprimată prin două treimi din voturile Consiliului) și a majorității statelor semnatare;

f) In timp de război Turcia nefiind beligerantă, vasele de război se bucură de o teoretică libertate de trecere și navigație. In afară de mici concesiuni (reintrarea vaselor de război la porturile lor, trecerea de vase pentru scopuri umanitare sau de curtoasie și adăpostire în caz de avarie). Convenția prevede, în art. 19, următoarea discriminare: « Va fi interzis totuși vaselor de război ale oricăror puteri beligerante să treacă prin Strâmători afară de cazurile prevăzute prin art. 25 (în executarea obligațiilor art. 16 al pactului Societății Națiunilor) precum și în cazul de asistență acordată unui stat victimă a unei agresiuni, în virtutea unui pact de asistență mutuală, semnat și de Turcia, și încheiat în cadrul pactului Societății Națiunilor, înregistrat și publicat în conformitate cu dispozițiile art. 18 al zisului pact ».

Dacă noul regim al taxelor reprezintă un avantaj pecuniar, iar reglementarea limitelor de tonaj o valoare relativă, având în vedere revizibilitatea lor facilă, celelalte puncte au o însemnătate politică de primul ordin. Procedura de revizuire a Convenției este un precedent primejdios pe care cu siguranță statele revizioniste îl vor exploata în toate conferințele internaționale. Drepturile speciale ale puterilor riverane reprezintă un privilegiu acordat Rusiei Sovietice; iar dispozițiile art. 19, 20 și 21 atribuie Turciei rolul hotărâtor în aplicarea regimului Strâmătorilor ¹⁾. Intr'adevăr, în timp de pace dispozițiile sunt satisfăcătoare pentru toți. Ele asigură securitatea U.R.S.S. și respectă interesele statelor neriverane ale căror vase de război însoțesc vasele lor de comerț. In schimb, în caz de război, când Turcia este nebeligerantă — și tot astfel în caz de amenințare de război — regimul depinde de liberul arbitru al guvernului turc. Nu numai în fapt, dar și prin litera convenției, Turcia garantează libertatea de trecere numai statelor sancționatoare conform pactului Societății Națiunilor, și a acelor state cu care Turcia este unită — pe cale directă sau indirectă — prin pacte de asistență mutuală.

Din această sumară înșirare a principalelor clauze se poate vedea sfera largă de interese afectate. Era cu neputință ca aceste

¹⁾ Concluzia aceasta este aproape unanimă.

« En fait, en temps de guerre, que la Turquie y soit impliqués, c'est elle seule qui contrôlera les Détroits... *Illustration* 25 Iulie 1936.

Et du moment où elle aura de nouveau entre les mains la clef qui permet de fermer la porte, placée entre la Méditerranée et la Mer Noire, toutes les dispositions d'ordre secondaire n'auront qu'une valeur relative en temps normal et une valeur nulle en temps de guerre ».

Pierre Bernus, *Journal des Débats*, și Amiral Degouy în « Les Détroits à la Conférence de Montreux. *Rev. Politique et Parlementaire*, 10 Iulie 1936.

dispozițiuni ale convenției și întreaga conferință dela Montreux să nu comporte ample și varii interpretări politice.

* * *

S'a afirmat, cu drept cuvânt, că Conferința dela Montreux este, în primul rând, o exemplificare a revizibilității clauzelor ne-teritoriale ale tratatelor, că rezultatul acestei conferințe este do- vada eficacității politice de persuasiune diplomatică față de poli- tica faptului împlinit; în sfârșit, că acțiunea Turciei este o mani- festare a curentului de recucerire a suveranității absolute din partea statelor mici, reflectând tendința marcată de democratiz- zare a ordinii internaționale.

De fapt, Convenția dela Montreux este o ilustrațiune a poli- ticei de speculare a conjuncturei internaționale ¹⁾. Criteriul de judecare a justiției unei revendicări rezidă în oportunitate și în manieră; de aceea Convenția dela Montreux este recompensa adusă Turciei pentru abilitatea ei diplomatică și pentru lealitatea politice sale.

(Ne aflăm pentru prima oară în istoria cheștiunei Dardane- lilor în fața unei conferințe inițiate de Turcia și convocată în in- teresul ei. Pare, la prima vedere, un paradox că abia în 1936, să se fi recunoscut interesul vital și primordial al Turciei în rezol- virea problemei Strâmtoarelor).

Conferința a ilustrat valoarea metodei în negocierile inter- naționale. Turcia a optat pentru metoda pacifică a consensului semnatarilor ca cel mai leal și eficace ²⁾. Comunitatea interna-

¹⁾ Revendicările turc au fost prezentate Marei Britanii încă din De- cembrie 1935, când Marea Britanie făcea demersurile pe lângă statele medi- terane pentru a acorda flotei britanice concursul, în caz de complicațiuni militare ocazionate de aplicarea sancțiunilor Italiei.

²⁾ Turcia avea trei metode de urmat.

Metoda faptului împlinit. Urmând precedentul răsunător și demoralizant al Germaniei dela 7 Martie 1936, succedat de cel al Austriei din 1 Aprilie, ambele tinzând la organizare militară și refortificare de teritorii neutre sau demilitarizate, Turcia ar fi putut — scontând aceeași toleranță internațio- nală sau platonicitate a sancțiunilor — pătrunde cu forță armată în propriul ei teritoriu, procedând la fortificațiuni și punând comunitatea internațio- nală în fața unei repudieri unilaterale a tratatului dela Lausanne.

Republica Turcă — leală normelor de drept internațional ce mai animă încă viața Societății Națiunilor și hotărâtă a dovedi aliaților ei rectitudinea sa — a preferat să aleagă metoda revizuirii Convenției pe cale pacifică.

Aci două posibilități i se înfățișau. Prima, a revizuirii tratatelor devenite inaplicabile și primejdioase ordinii internaționale, conform literei art. 19 al Covenantului și tehnicii Societății Națiunilor; sau a doua, a modificării tratatului — independent de aplicabilitate sau implicațiunea de primejdie politică — prin consimțământul statelor semnatare.

În această alternativă, pe de o parte interesul statului revendicant și, pe de altă parte, indemnul statelor prietene, au determinat guvernul Turc de a opta pentru negocierile directe.

țională a înțeles să dea o primă de încurajare statului care se folosește de aceste metode, pentru a veșteji, prin contrast, metoda germană a faptului împlinit.

* * *

Conferința dela Montreux a fost proclamată ca statornicind revizibilitatea tratatelor internaționale ¹⁾. (E adevărat. Cu sublinierea însă că nu este prima revizuire: — căci aceasta datează dela conferințele reparațiilor; nu este o revizuire a unei clauze teritoriale — căci acestea sunt imuabile; nu este o repudiere unilaterală prin forță, ci o modificare colectivă a unei dispozițiuni de tratat prin consensul tuturor statelor semnatare).

Conferința dela Montreux a apărut cu această contradicție: Pe de o parte, este un act net de revizuirea tratatelor inspirat de și continuând precedentul Germaniei și al Austriei; și totuși, a servit ca să infirme metoda acelorasi state. Conferința a răsplătit actul de revizuire pe cale legală. Pe de altă parte, cererea Turcă este un precedent încurajator al curentului revizionist, atât prin metoda urmată și succesul dobândit, cât și prin metoda prescrisă în convenție (art. 29) pentru viitoarea ei revizuire. Totuși Conferința dela Montreux a reafirmat autoritatea Societății Națiunilor, a consolidat pactele de asistență mutuală ²⁾ și a întărit frontul statelor antirevizioniste.

* * *

Art. 19 al pactului Societății Națiunilor are o rezonanță agresivă. El prezintă firida prin care propaganda revizionistă se insinuează, pentru a disocia construcția tratatelor de pace. Conceput ca o formulă de adaptare la realități, acest principiu al revizibilității tratatelor « inaplicabile » a fost deformat de unele state într'un instrument de surpare a ordinii actuale și reale.

De aceea Turcia nu s'a adresat Societății Națiunilor și nu a invocat art. 19. Ea nu ținea să se alătore, nici măcar formal sau ca metodă, statelor revizioniste. Încadrată în Înțelegerea Balcanică, cu conflictele sale internaționale lichidate, cu demnități, prin tratatul dela Lausanne, politica turcă este negația politicii de disociere dusă de statele imperialiste sau revanșarde.

De altfel metoda art. 19 nu este nici eficace. Ea cuprinde două dificultăți care puteau aduce la respingerea cererii Turcești: art. 19 implică unanimitatea statelor membre și existența unei primejdii de războiu prin menținerea actualei dispozițiuni de tratat.

În loc de a strânge 50 de voturi, ipotetic favorabile, pentru a dobândi o rezoluție neobligatorie, de a porcede la vederea tratatului socotit inaplicabil; în loc de a dovedi în plus iminența pericolului legat de subzistența tratatului; Turcia a preferat să se adreseze celor 9 state cosemnatare pentru încheierea unei convenții noi abrogând pe cea veche.

În opoziție cu condiția art. 19 care pretinde o stare de încordare internațională, metoda guvernului Turc se sprijină pe cordialitate internațională.

¹⁾ Vezi, în acest sens, André Balsko, *La Documentation Internationale*, Mai-Juin 1936.

²⁾ De pildă frontul unitar al Înțelegerii Balcanice a contribuit la reușita tezii Turcești; textul Convenției (art. 19) cuprinde un privilegiu pentru statele Înțelegerii Balcanice; în sfârșit, această grupare regională asigură aplicațiunea tratatului de asistență mutuală dintre Franța și U.R.S.S.

Primul stat căruia profită Convenția dela Montreux este, cu siguranță, U.R.S.S. Una din țintele politice ei a fost realizată prin art. 11 al convenției. Rusia a urmărit în cursul ultimelor două secole următoarele scopuri, reduse la aceste formule de profesorul Mandelstam:

Le but négatif: n'admettre, dans aucun cas, l'installation aux Détroits d'un pouvoir étranger; *le but positif*: la conquête des Détroits par la Russie¹⁾. En dehors du « grand rêve », la Russie poursuit un *premier but positif subsidiaire*: l'obtention des privilèges de Hunkiar Iskelessi pour sa flotte de guerre et pour celle des riverains de la Mer Noire; *le deuxième but subsidiaire*: n'ayant pu atteindre une situation privilégiée dans les Détroits, la Russie a toujours préféré le statu-quo — c'est à dire la fermeture des Détroits—à leur ouverture à toutes les marines de guerre étrangères. Là dessus, la politique russe du XX-ème siècle n'a jamais varié.

Delegația sovietică a urmărit — la fel ca toate delegațiile ruse în cursul istoriei Dardanelor — să îngreiească dreptul de intrare în Marea Neagră al flotelor statelor neriverane²⁾ și să dobândească dreptul de ieșire necondiționată prin Strâmtoari pentru vasele sale de război. Convenția dela Montreux a acordat Rusiei aceste privilegii pe care nu le mai avea din 1833, dela tratatul vestit dela Kumkiar-Iskelessi. Rusia a dobândit — prin jocul alianței ei cu o Turcie puternică, stăpână pe Strâmtoari fortificate, și prin textul dela Montreux, preponderanță în Marea Neagră, securitatea litoralului său din această mare, libertate de manevră a flotelor sale, dreptul de inmixtiune în echilibrul forțelor navale de pretutindenii (și mai ales mediterană) și certitudinea aplicării pactelor de asistență.

Convenția dela Montreux este o însemnată victorie a diplomației sovietice.

* * *

Conferința dela Montreux a avut efectul de a sublinia din nou existența celor două grupuri tradițional antagoniste în politica Europeană: grupul franco-rus opus celui Central-European. Cu Marea Britanie înclinând spre refacerea Triplei Înțelegeri și Italia apărând ca un membru virtual al vechii Triple Alianțe. O neliniștitoare asemănare cu tendințele politice Europene din înainte de 1914.

Conferința dela Montreux a fost prezentată chiar ca o conferință politică și navală anti-germană. Calificarea este excesivă.

¹⁾ André Mandelstam, « La politique russe d'accès à la Méditerranée au XX-e siècle », pag. 796, vol. 37. Recueil des Cours, Académie de Droit International de la Haye, 1934.

²⁾ Deși peste 50% din tonajul care intră în Marea Neagră aparține statelor neriverane; iar acestea pretind legitimitul drept de a putea trimite vase de război să însoțească cele de comerț.

Convenția dela Montreux a servit totuși interesele grupului franco-sovietic.

Art. 11 și art. 19 al noii convenții dela Montreux, primul privind autorizația pentru puterile riverane de a trece prin strâmători vasele lor de linie de un tonaj superior, tonajului prevăzut pentru celelalte state, iar al doilea, privind excepția în favoarea statelor legate printr'un pact de asistență mutuală cu Turcia, se traduc de fapt prin garanția că noua convenție dela Montreux nu va putea despărți Franța de aliații ei din răsărit: Rusia și Mica-Înțelegere. In convenția dela Montreux statele semnatare — dar mai ales Marea Britanie și Turcia — au dat girul lor pactului de asistență mutuală Franco-Sovietică ¹⁾.

Importanța acestei situații răsare mai ales din amintirea experienței războiului mondial, când Turcia — intrată în război alături de Germania — tăiase comunicația maritimă dintre Rusia și aliații săi din Occident.

Debușeele rusești erau închise. Pe uscat, frontul de apus și cel de răsărit nu avea comun decât focul aceleiași armate Germane. Necesitatea legăturii era socotită atât de vitală încât cu enorme sacrificii de oameni, luni de-a-rândul trupele aliate — mai ales Britanice — au încercat zadarnic să forțeze trecerea Strămtorilor. De dealurile peninsulei Galipoli apărate de divizia 19-a a trupelor turcești, de sub comanda generalului german von Sanders și a tânărului comandant Mustafa-Kemal, s'au spart rând pe rând toate valurile atacului armatelor aliate.

Eșecul dela Galipoli a fost nu numai o înfrângere militară, cât o grea încercare politică. Sunt istorici care pretind că această dârză rezistență a Turciei și impenetrabilitatea Strămtorilor a precipitat — prin izolarea Rusiei de aliații ei din Occident — prăbușirea regimului țarist și încheierea păcii separate dela Brest-Litovsk.

Valoarea strategică și politică a Dardanelelor s'a dovedit acum 21 de ani. De aceea, tratatul dela Sèvres a impus, cel dela Lausanne a consacrat principiul libertății de trecere a vaselor de războiu. Tratatul dela Montreux a proclamat perenitatea lui. Dar pentru ca istoria să nu se repete, trebuie mai mult decât un principiu încadrat într'un text. De aceea se negociază un tratat franco-

¹⁾ ... par un ingénieux détour, recunoaște cu simplitate presa franceză. Qu'on imagine, en effet, le cas d'une guerre européenne où la France serait aux côtés de la Russie. La Turquie n'est pas directement intéressée par le pacte franco-soviétique, mais la France a aussi pour alliée la Roumanie et, celle-ci appartenant à l'Entente balkanique, la Turquie membre de cette Entente, lui doit aide et assistance. Par conséquent, la flotte française pourrait franchir les Détroits, non pour assister la Russie, mais pour secourir la Roumanie, ce qui, pratiquement, reviendrait au même. « *L'Illustration* » 25 Iulie 1936.

turc și se înregistrează o apropiere anglo-turcă, garanții menite să se alăture prieteniei turco-sovietice și Înțelegerii Balcanice ¹⁾.

În noianul discuțiilor tehnice și al interpretărilor de politică europeană se estompează adevăratul scop pentru care fusese convocată conferința dela Montreux.

Turcia revendicase dreptul de refortificare al zonei demilitarizate. Firește, cererea turcă este în primul rând de importanță strategică. Nimeni mai bine decât prezidentul Atatürk nu poate cunoaște valoarea de rezistență a colinelor fortificate dela Anafarta. Dar cererea Turcă a urmărit nu numai să salvgardeze securitatea sa teritorială, cât mai ales să întregească suveranitatea știrbită prin această servitute.

Turcia a pretins dreptul la suveranitatea absolută asupra întregului ei teritoriu. Zone asupra cărora guvernul turc nu exercită drepturile sale suverane; competența mitijată prin atribuțiile comisiei internaționale, autoritatea îngărdită de prohibițiunile tratatului, în sfârșit, pământ turcesc pe care numai alte state sunt chemate a apăra, sunt semnele unui *capitis diminutio* pe care maturitatea politică și prestigiul național al guvernului republicii turce putea cu greu accepta mai departe.

Conferința dela Montreux a satisfăcut dezideratele Turciei liberând-o de dispozițiile cu caracter tutelar al tratatelor; prin aceeași conferință internațională, care acordă Turciei poarta de comunicație maritimă dintre Occidentul și Orientul European, Turcia tinde să devină « une piece maîtresse » a politicii Europene.

RICHARD HILLARD

---

¹⁾ Afirmația că, prin Convenția dela Montreux, Marea Britanie a dat girul ei pactului franco-sovietic se sprijină pe un fapt simptomatic.

La începutul conferinței, divergența de opinie dintre Marea Britanie și Rusia era manifestă. Ea a dus chiar la două momente în care conferința risca să se suspende fără rezultat. Marea Britanie continua nu numai o tradițională politică de stăvilire a expansiunii rusești spre Sud, dar căuta în plus, să menajeze susceptibilități germane, interesele italiene și aprehensiuni japoneze.

Intr'adevăr prin libertatea de ieșire a flotei rusești — fără o limită de tonaj — flota rusă din Marea Neagră se poate uni cu flota sa din Extremul Orient sau Baltică, influențând actualul raport de forțe navale din Mediterană, Baltică și Oceanul Pacific. Aceasta a dus la opoziția Japoniei pentru interese evidente, și la opoziția Mării Britanii, care — în absența Italiei și a Germaniei — își însușise punctele lor de vedere. Mai ales că Amiralitatea engleză ținea să evite ca Germania să ceară revizuirea pactului naval anglo-german semnat anul trecut; și pentru că Foreign Office ținea să facă un gest de prietenie față de Italia, pentru a desăvârși destinderea care se desena în urma ridicării sancțiunilor și a retragerii unei porțiuni din Home Fleet.

Cu o promptitudine semnificativă, a doua zi după încheierea acordului austro-german — care a fost pretutindeni descris ca actul de separație teritorială a Franței de Rusia și oferta de apropiere diplomatică făcută de către Germania Italiei — Marea Britanie a acceptat propunerile făcute de delegații sovietici, francezi și români.

Mai ales înțelegerea cu U. R. S. S. — ilustrată și prin negocierile unui acord naval anglo-rus — este dovadă că, în Anglia, astăzi, opinia publică și guvernul socotesc primejdia reînarmării Germane mai gravă decât aceea a propagandei comuniste.

REVISTA REVISTELOR

STREINE

LA NOUVELLE REVUE FRANÇAISE

No. 276—1936

Cuprinsul: Paul Claudel — *Ossements*; Marcel Arland — *Tu Sacerdos* . . . ; Julien Benda — *La jeunesse d'un clerc* (II); Henri Petit — *Au Luxembourg*; Jean Paulhan — *Les Fleurs de Tarbes* (IV) și A. Métraux — *Histoire du Monde et de l'Homme*, textes indiens. La Cronici: Alain — *Propos* și André Lhote — *Cézanne l'incompris*. Notes și L'air du mois.

D. A. Métraux își începe astfel prezentarea textelor indiene: « Textele pe care le public aci au ca autori pe indianul *matako* Pedro și incianul *toba* Kedok (Jaguar), și au fost culese în 1933 în cursul unei expediții etnografice pe malurile fluviului Pilcomayo, în ținutul Gran Chaco. Pedro și Kedok făceau parte din două triburi semi-nomade și primitive care ocupau altădată teritoriile întinse în nordul Argentinei. Mi-au dictat aceste pagine seara, la lumina marilor focuri de tabără, în timp ce de departe bombănea tunul forulețelor boliviene. Acești *toba* și *matako* au nume rău. Sunt considerați în regiune cu mare greutate drept oameni și de aceea li se caută distrugerea. Vânători și pescari ai pădurilor argentinieni, numai ei formează pitorescul acestui mare ținut monoton . . . ».

Ancheta, pe care a urmărit-o în 1933 d. Métraux, privea mai cu seamă concepția lor cosmologică. Fără să știe ce este, la drept vorbind, soarele sau luna și chiar fără a se gândi măcar la așa ceva, ei răspund că ar fi vorba « după o poveste » de un om, oridecâteori sunt întrebați despre vreun corp ceresc.

În legătură cu Universul, d. Métraux a căpătat din partea lor următoarele deslușiri: « Sunt trei *pământuri*, dintre care noi locuim pe cel din mijloc. Altădată pământul nostru era în locul cerului, dar acesta, supărându-se că se vedea acoperit de excrementele oamenilor de deasupra, a vrut să schimbe rolul. Cerul și pământul erau uniți printr'un mare copac. Oamenii de pe pământ se cățarau în fiecare zi ca să poată vâna în lumea de deasupra. Acolo vânatul abundă și am fi avut pentru totdeauna ce mânca dacă n'ar fi fost lăcomia strămoșilor noștri. Intr'o zi, aceștia reușiseră să omoare un jaguar. Împărțind carnea, deteră burta unui bătrân, care, supărat de atâta jignire, se răzbună punând foc marelui arbore. Vânătorii n'au mai putut să coboare și, rămânând în cer, au format Constelația Pleiadelor . . . Ca și în cer, sunt

oameni și sub pământ. Lumea lor seamănă cu a noastră, numai că au hrană din belșug și îmbrăcămintea nu le lipsește niciodată. Singuri morții și vracii au străbătut aceste ținuturi ascunse ».

CAHIERS DU SUD

No. 186—1936

Colaborează Pericle Patocchi, Gabriel Audisio, Marcel Giraud, Paul Jamati și André de Richaud. La cronici, Roger Secretain, Claudine Chonez și Robert Kanters. Numărul se completează cu Notes — Comptes Rendus.

Cronica d-lui Roger Secretain este intitulată *La Conscience Malheureuse*, are adică drept titlu chiar titlul ultimei cărți a compatriotului nostru d. B. Fondane (B. Fundoianu). B. Fondane a mai apărut anii trecuți cu o carte despre poetul Arthur Rimbaud și anume *Rimbaud le Voyou*.

Despre această a doua carte a sa (a treia, dacă ținem socoteală și de un volum de versuri franțuzești), d-l Roger Secretain spune: « Este o carte de revoltă și insurecție. Revoluția pe care o invocă, cu desperare — de altfel, este cu totul altceva decât mișcările dela care societățile își așteaptă întinerirea. Benjamin Fondane se ridică împotriva legii legilor, în contra puterilor care exercită o apăsătoare dictatură asupra umanității, mai ales asupra umanității civilizate, în care vechii zei n'au fost sfărâmați decât pentru a găsi ceea ce era mai rău. Cu rațiunea se socotește el, cu conștiința, cu logica și cu succedaneele lor: morala și știința, și cu marele principiu al puterii lor: necesitatea ».

Este un eseu filosofic asupra spiritului modern.

LE FRONT LATIN

No. 11—1936

Despre poetul catolic Louis Le Cardonnel, mort anul acesta, într'un articol redacțional, ni se spune următoarele: « Amintirea personală ce păstrăm despre el este aceea a unui umil călugăr, aproape orb, care era condus în zilele mari la catedrala des Doms... Pe sutana lui, veche și murdară, un punct roșu: Legiunea de onoare ».

Pentru memoria acestui delicat poet mistic în țara noastră, transcriem amintirile de mai jos:

« Durant quatre ou cinq ans, nous le revîmes plusieurs fois, s'acheminant avec quelque sérénité vers sa fin. Il était l'homme qui a vécu sa vie hors de sa sphère normale, qui le sait, qui le déplore, et qui, à l'hiver de son existence, n'est pas encore parvenu au redressement moral absolu qu'il souhaite. Penseur, poète, prêtre selon la charité du Christ, il fut d'une volonté chancelante, et pour avoir trop aimé le vin et les chansons et les beaux visages, il a manqué une magnifique carrière dans l'administration ecclésiastique. Exilé, par l'âge, de la bataille littéraire dont il a toujours ignoré les duretés et les combines, Louis Le Cardonnel a vécu dans un univers bien personnel. Et ce qu'il en a laissé échapper ravira pour longtemps les rares témoins de sa vieillesse.

Ce soir-là — il faisait une magnifique nuit provençale — nous restâmes jusqu'à minuit passé dans la cour du Palais entre l'arbre, les cloches et les étoiles, l'écoutant, et priant le ciel de prolonger outre mesure les heures. Il parlait d'abondance, d'une voix aux inflexions harmonieuses, dans une langue où chaque mot prenait du relief et chaque phrase une forme parfaite. C'était d'ailleurs là son langage constant, toujours d'une tenue impeccable: Louis Le Cardonnel mettait une coquetterie d'artiste à ne s'épancher que dans la perfection...

Nous l'accompagnâmes dans sa petite chambre: il aimait à dire sa « cellule » car il « posait » pour le moine plutôt que pour le prêtre séculier. Il en avait, en effet, l'aspect physique et moral et nous lui fîmes un plaisir immense en l'appelant « mon père ». Autour de sa soutane, il portait une cordelière qui, pour être fantaisiste, le faisait néanmoins ressembler à un bénédictin ou à un franciscain. Une calotte ajoutait à ce tableau sa note familière. En réalité, l'anarchique Louis le Cardonnel n'aurait jamais pu se soumettre à la Règle conventuelle. Il appartenait bien à un ordre religieux, mais à un ordre tout personnel ! De la vie des moines il goûtait la méditation, la prière, la cadre poétique, une certaine frugalité, mais il n'aurait jamais pu pratiquer la vertu d'obéissance. Je ne parle pas du vin, bien entendu, qui était devenu pour lui, un foyer de chaleur et de lumière.

C'est dans sa modeste chambre — que Barrès occupa — qu'il était le plus profondément lui-même. Sous le regard de Pascal et de Bossuet, de sainte Claire, de saint François et de saint Bonaventure, il parlait avec cette dignité familière, propre aux esprits qui vivent sur les sommets de l'âme. On publiera, bientôt peut-être, quelques-uns des étonnants propos qu'il tenait au coin du feu ou à table, toujours dans l'intimité: et notre monde affolé, s'il consent encore à lire le Cardonnel, sera stupéfait qu'un tel être ait pu vivre en notre siècle.

Notre surprise, quant à nous, sera moindre, car nous savons que le vieux tronc latin et catholique est toujours vivace en France, et que des rameaux d'or comme Louis le Cardonnel y poussent de temps à autre, annonciateurs divins des floraisons prochaines ».

LE MOIS

Nr. 68

Din sumarul numărului pe Septemvrie al excelentei reviste de sinteză mondială amintim: *Masaryk, pilda noastră*, de d. Eduard Benes, președintele Republicii cehoslovace; *Spania însângerată în Europa înfierbântată: Inceputurile legislaturii*; *Franța își oferă un Oficiu al grâului*; *Criza natalității și fecunditatea civilizațiilor*; *Conflictul dintre dreptul sindical*; *Mentalitatea chinezescă*; *Invățămintul matematicilor și al științelor*.

Osebit de acestea, numărul 68 cuprinde și portretele literare ale lui George al II-lea, regele Greciei, Georges Monet, Benoit Franchon, Aldous Huxley, Edouard Vuillard, profesorul Hans Held.

ROMÂNEȘTI

REVUE DE TRANSYLVANIE

No. 4 (t. II) — 1936

Am mai semnalat și altădată această publicație trimestrială a Clujului, care apare sub auspiciile *Astrei*. Este de sigur ca tehnică și conținut cea mai occidentală revistă românească. Dacă o menționăm aci, la revistele « românești » este pentru că avem în vedere numai cuprinsul erudit al publicației care îmbrățișează problemele socio-politico-culturale ale Transilvaniei. Scrisă în limba franceză, *Revue de Transylvanie* are un mare rost propagandistic peste hotare, acolo unde fără îndoială că se va fi trimițând.

Cât privește sumarul, chestiunile cele mai variate și susținute totdeauna de o admirabilă erudiție sunt tratate de profesori universitari, cărturari a căror strădanie ne-ar mira dacă ar rămâne nerecompensată. Astfel în acest volum trimestrial, ultimul pe 1936, d. S. Dragomir, profesor al Universității din Cluj, Membru al Academiei Române și directorul revistei, expune chestiunea încercărilor maghiare din 1910 de a stabili între Români ardeleni și Unguri raporturi profitabile, bine înțelese, ungarilor. Expunerea d-lui S. Dragomir are ca titlu *Le Comte Etienne Tisza et le Roumains*. Tratatul de normalizarea raporturilor au fost duse din partea lor de contele Ștefan Tisza, iar din partea noastră de o personalitate care nu făcea politică militantă, anume de Ion Mișu. Mișu era un mare proprietar pe vremea aceea și președinte al Societății Române de Teatru. Om prudent, Ion Mișu și-a consemnat în caetele sale intime întregul mers al tratatelor, care — se înțelege — n'au ajuns la niciun rezultat, deoarece fiind inițiate de conducătorii maghiari de teama de a nu-i surprinde războiul mondial cu un dușman atât de numeros înăuntru, cum erau Români, le-au și întrerupt atunci când primejdia li s'a părut mai îndepărtată. « Insemnări » se chiamă aceste note ale lui Mișu, care, deși întocmite încă din 1911, cum ne asigură d. S. Dragomir, au fost publicate abia acum. Și cum chiar d. Dragomir a supravegheat publicarea lor, d-sa face un re-umat din care se poate vedea cât patriotism pune Mișu în ceea ce întreprinsese, dar mai ales câtă nesinceritate angaja oficialitatea maghiară când evenimentele puneau în discuție chestiunea românească. Analiza d-lui Dragomir asupra « Insemnărilor » lui I. Mișu are 32 de pagini scrise cu o admirabilă limpezime.

Al doilea studiu este datorit d-lui L. Someșan, care se întreabă: *La Transylvanie est-elle inhabitée?* Intrebarea d-lui Someșan comportă suficientă ironie pentru cunosători. Răspunsul constituie o foarte întemeiată pledoarie științifică, dacă se poate spune așa, în contra teoriei « vidurilor etnice », pe care a formulat-o cu privire la Transilvania cartograful ungar M. P. Teleki. Hărțile, care întovărășesc demonstrativ studiul d-lui Someșan, arată că dușmanii patriei noastre nu se dau înlături dela a pune rea credință chiar în chestiuni științifice. Căci Teleki, ne încredințează d. Someșan, cunoaște foarte bine stările etnografice din Transilvania; numai că harta sa, tipărită în colori și în nenumărate exemplare, are un scop propagandistic.

D. dr. L. Daniello colaborează cu *La Santé publique en Transylvanie*, iar d. dr. V. Pușcariu — cu *Un paradis du tourisme: la Transylvanie*. În restul numărului: *Notes* și *Comptes-Rendus*, scrise cu aceeași limpede cursivitate și având aceeași ținută științifică a întregului sumar. Notele și dările de seamă sunt semnate de d-nii S. Dragomir, Victor Dima, I. Matei, Traian Nichiciu, Gheorghe Vinulescu, Aurel Păcurariu (consilier referendar la Curtea superioară administrativă) și Ion I. Padea.

CONVORBIRI LITERARE

No. 4—7, 1936

Sumarul: S. Mehedinți — *Epoca Junimii*, P. P. Negulescu — *Ceva despre Maiorescu*, Al. Tzigara-Samurcaș — *Din tinerețea Regelui Carol I*, Constantin-Stelian — *Pasteluri Petrolifere (versuri)*, Radu Gyr — *Specificul oltenesc în literatură*, Aron Cotruș — *Sub gorunul lui Horia (versuri)*, George Dumitrescu — *Dumineci plebee*, Augustin Z. Pop — *Panait Istrati*, Aurel Chi-rescu — *Stih târziu (versuri)*, George Acșinteanu — *Puterea sufletelor moarte*, Al. Tzigara-Samurcaș — *În favoarea « asasinilor » d-lui N. Iorga*, V. C. Gheorghiu — *Mărturisire (versuri)* și I. Maican — *Foc alb (versuri)*.

Cronica culturală (Nicolae Roșu), ideologică (Nicolae Petrescu), literară (Constantin Stelian), istorică (Al. Iordan, și plastică (Fr. Șirato).

Sumarul se încheie cu *Idei, Fapte, Oameni, Cărți și Reviste*, regretabil fiind numai procedeele numărului cadruplu (4—7).

D. P. P. Negulescu în *Ceva despre Maiorescu*, își amintește cum vocația sa de filosof a fost precizată dacă nu direcționată de profesorul Maiorescu. Câteva prelegeri ale acestuia au făcut pe studentul care vroia să urmeze Matematicile, pe d. P. P. Negulescu, să se dedice preocupărilor filosofice. Și într'adevăr, scrie d-l Negulescu, « lucrarea neobișnuit de întinsă, pe care am făcut-o asupra operei filosofului englez (Spencer), s'a bucurat de o atenție deosebită din partea lui Maiorescu. Mi-a adresat la universitate câteva cuvinte de încurajare și m'a invitat, pentru o convorbire mai lungă, acasă—unde, spre marea mea mirare m'a reținut la dejun ».

Ceea ce urmează, pe lângă interesul personajului despre care ni-se vorbește, conține chiar plăceri literare pentru a nu fi reprodus: « Am avut astfel puțința să-l văd sub altă înfățișare, mai puțin impresionantă decât cea de pe catedră, dar mai atrăgătoare. Era un om viu, mobil, prevenitor, afectuos — la care familiaritatea nu suprima distanța, dar înlătura sfiala firească a tinerilor la primul contact, — pe care solemnitatea rece sau chiar rigidă, dela universitate, l'ar fi făcut, altfel, anevoios. Vorbea mai puțin rar și mai puțin apăsător decât la curs, cu o vădită bună dispoziție sau chiar, în unele momente, cu o veselie pronunțată. Părea de asemeni mai puțin dogmatic; afirmările sale erau mai puțin categorice; dimpotrivă, le îngrădea adesea cu rezerve, pe care le pregătea cu cuvintele, — ce urmau de regulă după o mică pauză, consacrată parcă unei rezezi, dar concentrate meditații, — și care, cum am aflat ulterior, deveniseră proverbiale: « Doamne! Domnule!.. » Era către sfâr-

șitul lunii Mai, într'o zi plină de lumina intensă și de căldura timpurie a primăverilor noastre, când i-am făcut cea primă vizită. Pe veranda cu coloane ioniene și cu balustrada încărcată de clematite violete, a casei sale din str. Mercur, i-am povestit după dejun, la cafea, nedumeririle mele teoretice. M'a ascultat cu interes, aproape cu mirare, privindu-mă lung, aproape neîncrezător, cu ochii adânci ce îi stau parcă la pândă sub sprâncenele stufoase, și m'a îndemnat să nu las fără urmare frământările mele sufletești. « Vocațiile se manifestează uneori prin asemenea crize », — au fost cuvintele cu care și-a încheiat sfatul, ce avea să cântărească greu în cumpăna vieții mele ».

MEMENTO

* *Familia*, No. 6 — 1936, Ovidiu Papadima — *Naționalismul lui Alecsandri și Octav Șuluțiu* — *Scriitori și Cărți* (Ion Minulescu: « Nu sunt ce par a fi », Radu Boureanu: « Viața Spătarului Milescu », Matei I. Caragiale: « Pajere », Gh. Tulbure: « Sate și Dascăli », Al. Dima: « Zăcămintele folclorice în poezia noastră contemporană »).

* *Pagini Literare*, No. 6, 7, 8 — 1936, Romulus Demetrescu — *Tendințe actuale în literatura noastră*.

* *Ani*, vol. III — 1936, H. Dj. Siruni — *Privire asupra tiparului armean*, K. H. Zambaccian — *Gravura în tiparul armenesc*, N. Iorga — *Pentru o'ș' orul armenesc*.

REDAȚIONALE.

In vederea recenzării publicațiilor periodice, rugăm onor. Direcții respective a ne trimite câte 2 exemplare, așa cum se obișnuște pretutindeni. Un exemplar rămâne la biblioteca R. F. R.

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ
ȘI ARTĂ «REGELE CAROL II»

CPT.-COMANDOR P. C. FUNDĂȚEANU. *Libertatea mărilor și prizele maritime* . . . . . epuizat

BIBLIOTECA «ENERGIA»

Au apărut:

M. CONSTANTIN-WEYER. <i>Cavaler de la Salle</i> , traducere din limba franceză de Paul I. PRODAN	Lei 40
L. F. ROUQUETTE. <i>În căutarea fericii</i> , traducere din limba franceză de E. FLĂMÂNDĂ	» 40
ALAIN GERBAULT. <i>Singur străbătând Atlanticul</i> , traducere din limba franceză de A. VIANU	» 20
COLONEL T. E. LAWRENCE. <i>Revolta în deșerti</i> , traducere din limba engleză de Mircea ELIADE, cu o hartă (2 volume)	» 60
RENÉ BAZIN. <i>Pustnicul din Sahara, viața părintelui Charles de Foucauld</i> , traducere din limba franceză de Alexandru KODOȘ	» 30
MIHAI SADOVEANU. <i>Viața lui Ștefan cel Mare</i>	» 30
C. ARDELEANU. <i>Domnul Tudor</i>	» 30
R. P. HUC. <i>Descoperirea Tibetului</i> , traducere din limba franceză de Apriliana MEDIANU	» 30
HOMER. <i>Odissea</i> , traducere în proză din limba elină de E. LOVINESCU	» 60
JAKOB WASSERMANN. <i>Viața lui Stanley</i> , traducere din limba germană de Radu CIO-CULESCU	» 40
H. M. STANLEY. <i>Autobiografie</i> , traducere din limba engleză de Mary M. POLIHRONIADE	» 60
R. M. HUC. <i>În China</i> , traducere din limba franceză de Natalia BĂLUȚĂ	» 40
F. YBATS-BROWN. <i>Bengali</i> , traducere din limba engleză de Radu GEORGESCU	» 40
JAKOB WASSERMANN. <i>Christofor Columb</i> , traducere din limba germană de I. SÂNGIORGIU	» 40

BIBLIOTECA «INFORMATIVĂ»

A apărut:

Ing. I. ORBONAȘ. <i>Manual de atelier mecanic</i>	Lei 80
---	--------

BIBLIOTECA «ARTISTICĂ»

Au apărut:

O. HAN. <i>Sculptorul D. Paciurea</i> , cu 24 de planșe	Lei 60
AI. BUSUIOCEANU. <i>Andreescu</i>	» 120

BIBLIOTECA «ORAȘE»

Au apărut:

MIRCEA DAMIAN. <i>București</i> , cu 48 de planșe	Lei 120
TUDOR ȘOIMARU. <i>Constanța</i> , cu numeroase ilustrații în text	» 80

BIBLIOTECA «DOCUMENTARĂ»

Au apărut:

<i>Amintirile Colonelului Lăcusteanu</i> , publicate de RADU CRUTZESCU	Lei 70
ELENA G-ral PERTICARI-DAVILA. <i>Din viața și corespondența lui Carol Davila</i>	» 200

BIBLIOTECA «ENCICLOPEDICĂ»

Au apărut:

CONST. C. GIURESCU. <i>Istoria Românilor, I</i> , ediția II-a, revăzută și adăogită, cu numeroase ilustrații în text	Lei 200
Dr. G. BANU. <i>Sănătatea poporului român</i>	» 200

SCRIITORII ROMÂNI CONTEMPORANI

Au apărut: Romane

JOACHIM BOTEZ. <i>Insemnările unui Beljer</i>	Lei 60
C. GANE. <i>Trecute vieți de Doamne și Domnițe, II</i> , cu numeroase ilustrații în text	» 160
ADRIAN MANIU. <i>Focurile primăverii și flacări de loamnă</i>	» 60
SĂRMANUL KLOPȘTOCK. <i>Feciorul lui Nenea Tache Vameșul, II</i>	» 70
LUCIA DEMETRIUS. <i>Tinerete</i>	» 50
N. M. CONDIESCU. <i>Insemnările lui Saștrim, I</i>	» 60
N. M. CONDIESCU. <i>Peste mări și țări</i> , cu 20 acuarelle originale de S. MÜTZNER	» 800

Au apărut: Eseuri, Critică

PAUL ZARIFOPOL. <i>Pentru arta literară</i>	Lei 60
PERPESCIUS. <i>Mențiuni critice, II</i>	» 80
G. M. CANTACUZINO. <i>Isvoare și popasuri</i>	» 60
N. IORGA. <i>Oameni cari au fost</i>	» 80
EM. CIOMAC. <i>Viața și opera lui Richard Wagner</i>	» 60
M. D. RALEA. <i>Valori</i>	» 50
N. IORGA. <i>Oameni cari au fost, II</i>	» 90
ȘERBAN CIOCULESCU. <i>Corespondența dintre I. L. Caragiale și Paul Zarișopol (1905—12)</i>	» 40
G. CĂLINESCU. <i>Opera lui Mihail Eminescu, II, III</i>	» 140
C. ANTONIADE. <i>Renașterea stăliană. Trei figuri din Cinquecento</i>	» 70
N. IORGA. <i>Oameni cari au fost, III</i>	» 90
ALICE VOINESCU. <i>Montaigne</i>	» 70
EM. CIOMAC. <i>Poezii armonice, I</i>	» 60
G. CĂLINESCU. <i>Opera lui Mihail Eminescu, IV și V</i>	» 150

D. EMOSTENE BOTEZ, <i>Cuvinte de dincolo</i>	Lei 60
Z. STANCU, <i>Antologia poezilor tineri</i> , cu portrete de Margareta STERIAN	» 60
G. BACOVIA, <i>Poesii</i> , cu o prefață de Adrian MANIU	» 40
G. GREGORIAN, <i>La poarta din urmă</i>	» 60
ADRIAN MANIU, <i>Cartea Tării</i>	» 40
G. LESNEA, <i>Cântec deplin</i>	» 40
GEORGE SILVIU, <i>Paisie psalul spune</i>	» 40
V. CIOCĂLTEU, <i>Poesii</i>	» 60
N. DAVIDESCU, <i>Helada</i>	» 60
N. DAVIDESCU, <i>Roma</i>	» 60
ION POGAN, <i>Zogar</i>	» 40
RADU BOUREANU, <i>Golful Sângelui</i>	» 50
ION MINULESCU, <i>Nu sunt ce par a fi</i>	» 50
VIRGIL CARIANOPOL, <i>Scrisori către plante</i>	» 40
ADRIAN MANIU, <i>Poesii din Carmen Sylva</i>	» 100

EDIȚII DEFINITIVE

TUDOR ARGHEZI, <i>Versuri</i>	Lei 100
---	---------

TRADUCEREA SFINTEI SCRIPTURI DE Pr. V. RADU
ȘI GALA GALACTION

Au apărut:

<i>Cântarea cântărilor</i>	gratuit
<i>Cartea lui Iov</i>	»
<i>Elemente</i>	»
<i>Eclesiastul și Cântarea Deborei</i>	»

SCRIITORII STRĂINI MODERNI ȘI CONTEMPORANI

Au apărut:

E. MADACH, <i>Tragedia omului</i> , traducere în versuri din limba maghiară de Oct. GOGA	Lei 40
IUIGI PIRANDELLO, <i>Răposatul Matei Pascal</i> , traducere din limba italiană de A. MARCU	» 40
M. CHOROMANSKI, <i>Geloze și medicină</i> , traducere din limba polonă de Gr. NANDRIȘ	» 50
R. I. STEVENSON, <i>Comoara din insulă</i> , traducere din limba engleză de Radu GEORGESCU	» 50

Au apărut: BIBLIOTECA DE FILOSOFIE ROMÂNEASCĂ

D. D. ROȘCA, <i>Existența tragică</i>	Lei 60
T. VIANU, <i>Estetică</i> , vol. I	» 100
PETRE PANDREA, <i>Filosofia politico-juridică a lui Simion Bărnușiu</i>	» 60
IUCIAN BLAGA, <i>Orizont și stil</i>	» 60
MIRCEA ELIADE, <i>Yoga. Essai sur les origines de la mystique indienne</i>	» 200
T. VIANU, <i>Estetică</i> , vol. II	» 100
C. RĂDULESCU-MOTRU, <i>Românismul. Catehismul unei noi spiritualități</i>	» 60
ALEXANDRU CLAUDIAN, <i>Originea socială a filosofiei lui Augustine Comte</i>	» 70

BIBLIOTHÈQUE D'HISTOIRE CONTEMPORAINE

Au apărut:

G. I. BRĂȚIANU, <i>Napoleon III et les nationalités</i>	Lei 60
---	--------

OPERELE PREMIATE ALE SCRITORILOR TINERI, 1934, 1935 și 1936

Au apărut:

VLADIMIR CAVARNALI, <i>Poesii</i>	Lei 20
EUGEN JEBELEANU, <i>Înimi sub săbiu</i> , poeme	» 40
HORIA STAMATU, <i>Mennon</i> , versuri	» 40
DRAGOȘ VRÂNCEANU, <i>Cloșca cu puși de aur</i> , versuri	» 40
EMIL CIORAN, <i>Pe culmile disperării</i>	» 50
CONSTANTIN NOICA, <i>Mathesis</i>	» 40
ȘTEFAN BACIU, <i>Poemele poetului tânăr</i>	» 20
VIRGIL GHEORGHIU, <i>Marea vânătoare</i>	» 20
SIMION STOLNICU, <i>Pod eleat</i>	» 20
ION BIBERI, <i>Thanatos</i>	» 60
V. GEORGESCU, <i>Drept și vicia</i>	» 40
AL. DIMA, <i>Zăcămintele folklorice în poezia noastră contemporană</i>	» 40

Sub tipar:

ST. TEODORESCU, *Spre un nou umanism*

COMPOZITORII ROMÂNI CONTEMPORANI

P. CONSTANTINESCU, <i>Sonatină pentru pian și violină</i>	Lei 120
---	---------

Cărțile noastre se găsesc de vânzare în principalele librării din țară. Ele se pot trimite franco la domiciliu în toată țara.

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ
ȘI ARTĂ «REGELE CAROL II»

39, Bulevardul Lascar Catargi, 39 — București, I — Telefon 240-70 206-40

